

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, МЕНЕДЖМЕНТУ ТА МАРКЕТИНГУ

Кучеренко Л.Г.

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

Сєвєродонецьк, 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В. ДАЛЯ

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, МЕНЕДЖМЕНТУ ТА МАРКЕТИНГУ

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

Пояснювальна записка

до дипломної роботи магістра на тему

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій

Виконав: здобувач(ка) гр. ПУ-20дм

напряму підготовки (спеціальності)

281 Публічне управління та

адміністрування

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

Кучеренко Л.Г.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

Керівник Моргачов І.В.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

Рецензент

(прізвище та ініціали)

Зав. кафедри публічного управління,
менеджменту та маркетингу

Хандій О.О.

Севєродонецьк, 2021

РЕФЕРАТ

Текст стор. 119, табл. 14, рис.15.

Публічне управління та адміністрування, регулювання соціально-економічного розвитку, механізм, регіональна політика, модель, алгоритм, регіон, територія, метод.

Розглянуто теоретичні питання регулювання соціально-економічного розвитку територій, зокрема уточнено сутність відповідного регулювання. Визначено основні підходи до визначення сутності регулювання соціально-економічного розвитку територій. Уточнено механізми регулювання соціально-економічного розвитку територій. Здійснено аналіз регулювання соціально-економічного розвитку територій і, зокрема, аналіз відповідного розвитку Харківської області. Здійснено оцінку діючих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіону, в ому числі в Харківській області та зроблено аналіз окремих його елементів. Досліджено проблеми та результативність системи регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону. З метою удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій харківської області уточнено актуальні напрями відповідного удосконалення. Обгрунтовано методичні та організаційні заходи вдосконалення моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій. Обгрунтовано модель соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області. Запропоновано стратегічні рішення, що спрямовані на визначення варіантів стратегічної взаємодії за ознакою: «Рівень економічного / соціального розвитку територій» з окремими елементами моделі.

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ	7
1.1. Сутність регулювання соціально-економічного розвитку територій.....	7
1.2. Принципи, мета та завдання регулювання соціально-економічного розвитку територій.....	21
1.3. Механізми регулювання соціально-економічного розвитку територій	30
Висновки до розділу	40
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ.....	43
2.1. Аналіз соціально-економічного розвитку Харківської області	43
2.2. Оцінка діючих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіону	52
2.3. Дослідження проблем та результативності системи регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону	63
Висновки до розділу	68
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	71
3.1. Актуальні напрями удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій.....	71
3.2. Вдосконалення моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій.....	78
3.3. Обґрунтування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області.....	93
Висновки до розділу	104
ВИСНОВКИ	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	111

ВСТУП

Кризові явища в економічній та соціальній сферах розвитку господарств регіонів свідчать насамперед про неефективність здійснюваних останнім часом спроб трансформувати систему регулювання в регіонах країни відповідно до нових політико-ідеологічних орієнтирів та соціально-економічних перетворень. Управління на загальнодержавному рівні і на рівні такого специфічного об'єкта управління, як регіон, не приведені у відповідність суспільним відносинам, які змінилися. Система місцевого самоврядування та організація територіального устрою України мають суттєві недоліки, які стоять на перешкоді прискоренню трансформації регулювання соціально-економічним розвитком регіону на більш високий якісний рівень. За таких умов важливого значення набуває вибір шляхів подальшого розвитку теоретико-методичних підходів регулювання соціально-економічного розвитку територій з метою створення ефективно працюючого механізму реалізації регіональної політики. Вищенаведене зумовлює виключну актуальність теми дослідження щодо питань регулювання соціально-економічного розвитку територій.

Об'єктом дослідження є процес удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій.

Предметом – теоретико-методичні та практичні питання удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій.

Метою дипломної роботи є комплексні дослідження механізмів регулювання соціально-економічного розвитку територій та розробка заходів його удосконалення.

Для виконання поставленої мети поставлено та виконано такі завдання:

- розглянуто теоретичні питання та аспекти регулювання соціально-економічного розвитку територій;
- здійснено кількісний аналіз реалізації регулювання соціально-економічного розвитку територій в Харківській області;

- досліджено чинники, що впливають на регулювання соціально-економічного розвитку територій;
- визначено проблеми та результативність системи регулювання соціально-економічного розвитку територій Харківської області;
- розроблено і обґрунтовано заходи удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій Харківської області.

В роботі використано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, абстракція, дедукція, синтез та узагальнення, а також спеціальні: графічний і табличний аналіз, структурний та монографічний.

Елементами наукової новизни роботи слід вважати уточнення напрямів вдосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій Харківської області.

Робота виконана на підставі огляду провідної зарубіжної та вітчизняної літератури з питань державного регулювання соціально-економічного розвитку територій, результатах власних досліджень тенденцій розвитку господарств областей України. Інформаційною базою роботи послуговували відкриті данні статистики, результати власних досліджень, звітно-статистичні дані установ та органів державної влади.

Практичне значення роботи полягає у конкретизації концепції удосконалення регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій Харківської області.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сутність регулювання соціально-економічного розвитку територій

Регулювання соціально-економічного розвитку територій (РСЕРТ) слід розглядати з теоретичного і практичного погляду.

З теоретичного погляду РСЕРТ – це система знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку територій, спрямованих на досягнення цілей регіональної економічної політики (РЕП).

З практичного погляду РСЕРТ є складовою частиною відтворення, тобто кругообороту ресурсів, доходів, продуктів. У цьому контексті РСЕРТ, в широкому розумінні, як система – це сукупність стандартних цілеспрямованих заходів і процедур, які систематично ініціюють, запроваджують і здійснюють у соціально-економічній системі на локальному, регіональному, національному і глобальному рівнях у державі для забезпечення умов ефективного функціонування і розвитку економічної системи.

Отже, організаційно РСЕРТ – це система прийняття рішень і практичного здійснення заходів і процедур управління, спрямованих на забезпечення запланованого рамкового режиму (тобто умов) ефективного функціонування і розвитку регіональної економічної системи.

У вузькому розумінні РСЕРТ можна визначити як процес впливу державної влади (в особі органів законодавчої й виконавчої влади та управління) на умови, спосіб і характер дій суб'єктів регіональної економічної системи відповідно до її пріоритетів. Оскільки РСЕРТ – це різнопланове явище, то спектр підходів до його тлумачення доволі широкий (табл. 1.1).

Основні підходи до визначення сутності регулювання соціально-
економічного розвитку територій

Підхід	Визначення
Функціональний	Засіб реалізації функцій держави в ринковій економіці
Системний	Система забезпечення цілеспрямованого впливу інститутів держави на ринкові процеси шляхом узгодження заходів і послідовного використання інструментів і механізмів координації, організації та упорядкування економічних відносин
Антикризовий	Засіб впливу держави на ринкові відносини в період кризи для зміни господарської ситуації та її стабілізації
Процесний	Процес впливу держави на ринкові відносини з метою їхньої стабілізації або розвитку
Інституціональний	Цілеспрямований вплив інститутів держави на розвиток ринкових процесів

Організаційно РСЕРТ є системою упорядкування регіональний соціально-економічних процесів з боку держави навколо певних пріоритетів. Іншими словами, ефективне функціонування регіональної економіки забезпечує система державного регулювання, яка опирається на відповідну регіональну економічну політику (РЕП). Отож система РСЕРТ об'єднує такі три процедурні елементи:

1. Оцінку економічної кон'юнктури – аналіз сукупності умов та обставин, що визначають і впливають на рівень ділової активності суб'єктів регіональної економічної системи, а, отже, на зміну соціально-економічних процесів в економічній системі.

2. Визначення регіональної економічної політики – це діяльність регіональних органів влади та управління у плані окреслення відповідних цілей, завдань, пріоритетів в регіональній економіці та методів і засобів їхнього досягнення.

3. Власне регулювання регіональної економіки – здійснення конкретних заходів РЕП через встановлення безпосереднього зв'язку (узгодження) між засобами і цілями РЕП. І тут регулювання розглядають як конкретний засіб

розв'язання соціально-економічних проблем і вирішення завдань розвитку суспільства в регіоні.

Отже, функціонування регіональної економіки забезпечують системою РСЕРТ, яка передбачає вивчення, аналіз і формування економічної кон'юнктури (ЕК) та відповідну їй регіональну економічну політику (РЕП). Власне термін “політика” у сфері бізнесу використовують для визначення різних правил і процедур, які описують процес управління різними ситуаціями, що інколи виникають і можуть повторюватись у господарській практиці.

Протягом останніх років значно змінилася роль державного регулювання як на рівні всієї країни, так і в регіонах. Осмислення сучасного стану системи державного регулювання розвитку регіонів держави, а також його ролі в забезпеченні підвищення результативності в розвитку регіонів України дає змогу стверджувати про необхідність оновлення та вдосконалення заходів державного регулювання.

Розмаїття регіонального розвитку, велика кількість проблем і кризових ситуацій зумовлюють велику складність державного регулювання розвитку регіонів. Соціально-економічний розвиток та функціонування кожної території вимагає виваженої державної політики та застосування сучасних механізмів управління. На сучасному етапі державне регулювання регіонального розвитку вимагає чітких цілеспрямованих дій, які повинні здійснюватися системою спеціально розроблених заходів.

О.І. Ляшевська у монографії [21] відмічає, що залежно від особливостей та меж державного втручання в розвиток економіки регіону розрізняють два різновиди механізму державного регулювання структури економіки регіону: пасивний та активний. Методи державного регулювання структури економіки регіону поділяються на три групи: правові, адміністративні, економічні. Основними формами регуляторного впливу, за допомогою яких держава спроможна ефективно впливати на структуру економіки регіону, на думку автора, є: програмування та планування розвитку економіки регіону, бюджетно-податкове регулювання, регулювання екологічного середовища, інвестиційне

регулювання, регулювання основних територіальних пропорцій. На державному рівні основними економічними механізмами регулювання регіонального розвитку є: бюджетне вирівнювання, загальнодержавні субвенції та програми соціально-економічного розвитку окремого регіону чи території.

На думку С.В. Степаненко [22], моніторинг як безупинне спостереження за ресурсами та ефективністю їх використання відіграє досить важливу роль у системі регіонального управління. Усі розроблені методики регіонального управління залежно від викладеної інформації автор монографії умовно поділяє на три групи: методики, що базуються на експертних оцінках; методики, що базуються на статистичній інформації; методики, що базуються на експертно-статистичних розрахунках.

У своїй монографії В.М. Гончаров та інші автори [31] зауважують, що державна участь у соціально-економічних процесах реалізується за допомогою відповідної державної політики, державного регулювання, державного управління, які слід розмежувати. Також автор вважає, що актуальне завдання, яке стоїть сьогодні перед нашою країною, – це стійкий перехід до стадії стабільного соціально-економічного розвитку на основі масштабних інновацій та інвестицій, формування на цій базі інноваційної моделі національного господарства.

Автор монографії О.П. Крайник та інші автори [14] стверджує, що законодавча і нормативна база регулювання соціальної сфери та соціального захисту населення перебуває на стадії формування і потребує удосконалення. Якість законодавчих та нормативно-правових актів є незадовільною, оскільки є дублювання одних і тих самих питань у різних правових документах, до того ж трактування їх змісту деколи є різними, а іноді і суперечливими. Значна кількість нормативно-правових актів України прийнята без урахування закономірностей розвитку суспільства й об'єктивних економічних законів, теоретичного обґрунтування.

О.О. Бабінова [15] вважає, що державне регулювання соціально-економічних відносин регіонального рівня має передбачати виконання таких

заходів, як: довгостроковий прогноз, розроблення стратегічних концепцій, розроблення конкретних цілей розвитку регіонів на п'ять років. Механізм державного управління має включати в систему такі принципи його формування: правовий, соціально-економічний, організаційний, методологічний і методичний.

У табл. 1.2 подано зіставлення думок авторів щодо визначення державної регіональної політики, її механізму та принципів.

Таблиця 1.2

Зіставлення думок авторів щодо визначення державної регіональної політики, її механізму та принципи

Автори	Визначення	Механізм	Принципи
Крайник О.П., Третяк Г.С., Чемерис О.М., та інші автори [14]	Державна регіональна політика повинна забезпечувати баланс між стимулюванням найбільш перспективних територій і запровадженням дієвого механізму для подолання економічної та соціальної нерівності.	Важливим складником механізму є активне регулювання економіки, сприяння розвитку промислових підприємств, активізація їхньої інвестиційно-інноваційної діяльності та випуск сучасної промислової продукції	пріоритет загальнонаціональних інтересів; законодавче забезпечення прав і обов'язків суб'єктів регіональної політики; поєднання інтересів; врахування особливостей регіонів; об'єктивність; збалансування критеріїв соціальної справедливості; партнерство;
Гончаров В. М., Трухіна О. А., Зінченко А. М., та інші автори [31]	Державне регулювання регіонального розвитку – це створення центральними органами державної влади умов, пріоритетів та обмежень регіонального розвитку загалом та конкретних регіонів.	Під механізмом слід розуміти сукупність системних елементів, тісно взаємопов'язаних між собою, під час дії на один або кілька з яких починається певне функціонування або зміна інших елементів системи, що викликають, у свою чергу, необхідні процеси в об'єктах управління	збалансоване поєднання централізації та децентралізації; ресурсне забезпечення закріпленої компетенції; наукова обґрунтованість; інноваційність; стратегічність;
Куліш І.М. [16]	Державна регіональна політика є невід'ємним складником загальної політики держави.	За основу взято, механізм В. Степанова, економічний механізм державного управління розвитком	пріоритет загальнонаціональних інтересів; законодавче забезпечення прав і обов'язків суб'єктів регіональної політики;

Автори	Визначення	Механізм	Принципи
		регіону у ринкових умовах.	поєднання інтересів; врахування особливостей регіонів; об'єктивність; збалансування критеріїв соціальної справедливості; партнерство;
Степаненко С.В. [21]	Регіональна економічна політика – складник державної економічної політики, сукупність організаційно-правових та економічних заходів, здійснюваних державою у сфері регіонального розвитку	Для того щоб розробити ефективний механізм регулювання процесів економічного розвитку регіонів, потрібно точно визначити депресивні території, які вимагають пріоритетної державної підтримки.	логічність; об'єктивність; своєчасність; пропорційність; доцільність; взаємопов'язаність; гуманність; визначеність
Ковальчук В. Г. [17]	Державне регулювання регіонального розвитку можна представити як цілеспрямовану діяльність держави, що реалізується за допомогою відповідних законодавчих і виконавчих органів, які за посередництвом системи механізмів, методів та інструментів управління забезпечують досягнення поставленої мети і вирішення низки соціально-економічних завдань, які є нагальними для окремого регіону	Система регіонального управління формує дієвий механізм управління, спираючись на використання цілої низки елементів: цілей, завдань, принципів, функцій, організаційних структур, ресурсів, методів, технологій, інструментів управління. Механізм управління не може існувати без цих елементів.	збалансоване поєднання централізації та децентралізації; наукова обґрунтованість; стратегічність; інноваційність; державно-приватне партнерство та співпраця; мобільність та адаптованість; субсидіарність; ресурсне забезпечення закріпленої компетенції; узгодженість всіх елементів системи регіонального управління; раціоналізація структури регіонального управління; використання верифікованої та достовірної інформації;
Ляшевська О. І. [21]	Державне регулювання структури економіки регіону – це цілеспрямований та	Під механізмом державного регулювання структури економіки регіону розуміють	Сталий розвиток України базується на таких принципах: – залучення всіх верств населення країни до

Автори	Визначення	Механізм	Принципи
	комплексний вплив держави на окремі складники економіки регіону з метою забезпечення сталого розвитку окремих територіальних утворень з урахуванням особливостей і спрямованості розвитку національної та світової економіки.	комплекс заходів, методів і норм, які спрямовані на оптимізацію структури економіки регіону, на підвищення її ефективності та забезпечення більш високого якісного рівня соціально-економічного розвитку регіону.	досягнення цілей сталого розвитку; – участь громадян в обговоренні проектів законодавчих актів; здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності; відповідальність держави за погіршення стану навколишнього природного середовища;
Коротич О.Б. [10]	Державне регіональне управління – державне управління регіональним розвитком, яке здійснюється у певній країні, або регіональне управління, що здійснюється державними органами влади в інтересах держави та народу цієї держави.	Механізми державного управління – механізми управління, які дають змогу цілісно подати систему державного управління, та процеси, що дають змогу здійснювати державно-управлінський вплив на соціально-економічний територіальний комплекс держави.	вирівнювання ступеня розвитку внутрішніх територій; стимулювання зусиль регіонів щодо забезпечення власного розвитку; орієнтація на досягнення стратегічних цілей; законність; справедливість; відповідальність держави та керівників державних органів влади за вплив на регіональний розвиток країни та ситуацію у регіонах;
Домбровська С.М., Помаза Пономаренко А.Л., Лукиша Р.Т. [18]	Державне управління – дієве, а головне, виважене управління державою розвитком регіонів, активізація роботи їх місцевих самоврядних органів і класичних державних інституцій.	Запропоновано комплексний інституціональний механізм державної політики соціально-економічного розвитку регіонів в умовах ризиків, який формують засади ризик менеджменту та засоби правового, економічного, організаційного й інформаційного механізмів.	законність; співробітництво; відкритість; субсидіарність; сталий розвиток;
Райнін І.Л. [9]	Державна регіональна політика – досить складне явище, що охоплює всі сфери життєдіяльності регіонів й забезпечує	Правовий механізм управління регіоном у сфері земельних відносин та надрокористування об'єднує групу	Принципи регіонального публічного управління: загальні принципи, що притаманні всім органам публічної адміністрації; спеціальні принципи, що

Автори	Визначення	Механізм	Принципи
	сталий розвиток у всіх його аспектах, як то соціальний, гуманітарний, політичний тощо. Державна регіональна політика має бути спрямована на створення та забезпечення всіх умов для розвитку регіонів, у тому числі і для самостійного повноцінного розв'язання значної кількості регіональних проблем.	інструментів прямого впливу на суспільні відносини щодо володіння, розпорядження, використання, охорони і відтворення земельних ресурсів та надр, а саме: нормативно-правові, інституціональні, адміністративно-контролюючі, дозвільні.	притаманні саме регіональним органам публічної адміністрації; особливі принципи, які визначають особливості управління окремими сферами суспільного розвитку.

Проаналізувавши монографії авторів та ДСРР-2020, можна сказати, що запропоновані заходи державного регулювання регіонального розвитку відображають сутність сучасної регіональної проблематики та вказують на спробу створення механізму подолання диспропорцій розвитку регіонів. Водночас вважаємо, що ці заходи є не завжди дієвими, зауважуючи на те, що вони зроблені під шаблон і не працюють як цілісна система реалізації державної регіональної політики.

Ступінь, форми та методи державного регулювання соціально-економічного розвитку активно обговорюються упродовж багатьох років. Участь держави в економічному і соціальному розвитку країн є різною в залежності від суспільно-економічного, політико-правового тощо устрою. Вона описана в численних концепціях щодо ролі держави в регулюванні соціально-економічними процесами, а також й на сьогодні зазнає трансформацій (під впливом багатьох чинників, в залежності від змін у суспільстві тощо) як в уявленні та трактуванні науковцями складових механізму державного регулювання, так і в практичній реалізації державних функцій. На забезпечення соціально-економічного розвитку територій в умовах децентралізації посилився вплив результатів діяльності органів місцевого самоврядування. Тому, процеси децентралізації спонукають

науковців шукати відповіді на питання щодо ролі держави в системі соціально-економічних відносин на сучасному етапі, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

В економічній літературі представлено різноманітний спектр думок щодо державного регулювання розвитку соціально-економічних систем (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Еволюція наукових поглядів щодо регулювання соціально-економічного розвитку територій

Напрями економічної думки	Представники	Роль держави в регулюванні соціально-економічного розвитку
Кейнсіанство	Дж. Кейнс	Держава є активним учасником економічних процесів, регулятором та основним інвестором соціально-економічного розвитку.
Монетаризм	М. Фрідман	Роль держави в економіці та соціальній сфері зводиться до обмеженого регулювання монетарних аспектів економіки, завдяки чому відбувається соціально-економічне зростання.
Інституціоналізм	М. Альберт, Ф. Перру, К. Ротшильд	Держава є головним носієм економічної влади, і саме владні повноваження держави є головним регулятором та стимулюючим фактором соціально-економічного розвитку.
Теорія соціального вибору	К. Ерроу	Держава відіграє вирішальну роль у розвитку соціально-економічної системи, оскільки інших інститутів, спроможних впливати на дану сферу соціального буття, не існує, але цей вплив у цілому має негативний характер, оскільки гальмує розвиток економіки.
Теорія попиту без транзитивних переваг	Г. Зонненшайн	Роль держави полягає в активному впливі на соціально-економічну політику з метою її узгодження з економічними інтересами всього суспільства.
Концепція сталого розвитку	Римський клуб	Роль держави полягає в узгодженні соціальних, екологічних та економічних інтересів, коли саме соціальний розвиток та екологічна сталість розглядаються як основні аспекти суспільного розвитку.

Погляди науковців економістів на питання регулювання соціально-економічних процесів еволюціонували. У минулому сторіччі в західній макроекономічній теорії сформувалися, зокрема, дві альтернативні концепції (кейнсіанство та монетаризм), які мають своїх послідовників і сьогодні.

Особливістю кейнсіанської теорії є те, що держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки, оскільки ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності. Тому, для ефективного державного регулювання економікою потрібно формувати відповідну державну економічну політику, реалізовувати її, використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі. Згідно концепції монетаризму, всі ринки конкурентні й ринкова система спроможна автоматично досягати макроекономічної рівноваги.

Неокейнсіанці запропонували новий підхід – теорію антициклічного державного втручання. У полі їхнього зору знаходиться не тільки фаза кризи, а й увесь економічний цикл, виходячи з того, що на рух національного продукту впливають не лише кризи, але й буми, мляві пожвавлення й тривалі депресії. Тим самим у кейнсіанські ідеї був внесений динамічний елемент, що дало можливість створити теорію економічного зростання.

Представники інституціональній теорії критикували інші економічні школи за вузькість вихідної методології, що ігнорує роль соціологічних, політичних, соціально-психологічних факторів у функціонуванні економічного механізму, а також за ігнорування важливих структурних та інституціональних особливостей реальної економіки.

Ставлення інституціоналістів [15, с. 28; 17, с. 56; 18, с. 7] до об'єктивного існування влади було різним, цілі державного втручання в економіку трактувалися ними також неоднозначно, проте вони розглядали державне втручання в економіку з позицій підвищення її ефективності. На думку інституціоналістів, саме економічна ефективність є основою соціального розвитку суспільства.

На жаль, такий підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства й участі держави в цьому процесі не в повній мірі реалізується. У сучасних умовах державне регулювання повинно регулювати соціально-економічні процеси, доповнюючи ринковий механізм саморегулювання.

Теоретичним базисом регулювання соціально-економічного розвитку територій є державне регулювання економіки.

В сучасній економічній літературі є чимало визначень «державного регулювання» (див. табл. 1.4).

Трактуючи поняття державне регулювання, автори вважають, що це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики заради реалізації національних інтересів держави.

Визначення поняття «державне регулювання»

Автор	Визначення
В. Братишко, [2, с. 76]	державне регулювання економіки – це процес цілеспрямованого впливу на підприємство, тобто на створення нових вартостей, а також виробництво й використання ВВП. І входить цей процес до кола інтересів винятково держави як керівної системи в суспільстві
М. Диха, [3, с. 126]	державне регулювання – комплекс заходів держави, спрямованих на регулювання усіх сфер діяльності з метою досягнення визначених стратегічних цілей та пріоритетів розвитку для реалізації інтересів держави, суспільства, окремих індивідуумів і господарюючих суб'єктів та вимог управління з одночасним забезпеченням дії принципів саморегулювання та саморозвитку
Л. Дідківська та Л. Головка, [7, с. 14]	державне регулювання – вплив держави на соціальний розвиток країни]. Тобто державне регулювання трактується як діяльність держави, що відбиває соціальні аспекти цього поняття, але ігнорує економічну місію держави в процесі управління, з чим, безумовно, погодитися неможливо.
Д. Зухба, Є. Зухба, Н. Каптуренко, [9, с. 25]	державне регулювання – як комплекс економічних і політичних заходів, які здійснюють державні органи з метою координації економічних процесів, спрямованих на підтримку оптимальних пропорцій суспільного виробництва й запобігання в ньому кризовим ситуаціям.
О. Кундицький, [8, с. 305]	державне регулювання економіки являє собою набір функцій, таких як: захист прав власності; забезпечення свободи підприємництва, стимулювання ділової активності та боротьба з монополістичними тенденціями; забезпечення законності й правопорядку в господарській сфері; регулювання грошового обігу, забезпечення стійкості національної валюти; регулювання взаємовідносин між працею та капіталом, між підприємцем та найманими робітниками; регулювання зовнішньоекономічної діяльності, включаючи організацію митної системи; забезпечення економічної безпеки країни
І. Михасюк, [10, с. 8]	державне регулювання – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності за напрямом, необхідним для досягнення сформованих органами державної влади й управління цілей
С. Мочерний, [11, с. 379]	державне регулювання – комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у т. ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються
В. Орешин, [12, с. 14]	державне регулювання економіки – це діяльність органів влади щодо впливу їх на процес суспільного відтворення з метою досягнення суспільно корисних результатів.
Д. Стеченко, [13, с. 5]	державне регулювання – вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтування суб'єктів господарювання та окремих громадян на досягнення цілей та пріоритетів державної політики суспільного розвитку
Л. Ходов, [14, с. 17]	державне регулювання економікою в умовах ринкового господарства – система типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних уповноваженими державними установами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються

Зазначимо, що термін «державне регулювання» в західній економічній літературі має два значення. У широкому розумінні він ототожнюється з державним втручанням в економіку взагалі, у вузькому – з адміністративно-правовою регламентацією функціонування бізнесу [10].

О. Кундицький [8, с. 303] зазначає, що визначення поняття «державне регулювання» можна згрупувати за такими ознаками:

- 1) державне регулювання трактується як економічна діяльність держави;
- 2) державне регулювання розглядається як система заходів;
- 3) державне регулювання представляється як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт.

На підставі аналізу великої кількості визначень О. Кундицький [8, с. 305] розглядає державне регулювання економіки як набір функцій. Проте, на нашу думку, надзвичайно важливою є, зокрема, функція регулювання соціальних процесів у суспільстві, яка автором не врахована.

Державне регулювання розглядається в економічній науці як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт. Прихильником такого підходу є С. Мочерний [11, с. 379]. Визначення державного регулювання дослідниками В. Братишко [2], Д. Стеченко [13, с. 5], розкривають його сутність з різних боків, але характеризуються певними недоліками: по-перше, відсутністю системного підходу, по-друге, не повністю виокремлено об'єкт державного регулювання, його обмежено тільки «відтворювальними процесами».

Важко погодитися з підходом, який пропонує Л. Ходов [14, с. 17], оскільки саме «типовість» заходів державного регулювання може спричинити стагнацію, загальмувати соціально-економічний розвиток, адже значна частка проблем сучасності потребує нестандартних рішень.

Під призмою впливу суб'єкта державного регулювання на об'єкт заради досягнення певних результатів характеризує державне регулювання економіки В. Орешин [12, с. 14]. Л. Дідківська та Л. Головка трактують державне регулювання як вплив держави на соціальний розвиток країни [7, с. 14], проте, ігнорується місія держави стимулювання економічного зростання.

Вважаємо обґрунтованими є визначення державного регулювання як системи певних заходів, які описані М. Дихою [13, с. 126], І. Михасюком [10, с. 8]. Також М. Диха обґрунтовує систему функцій та принципів державного регулювання [14, с. 131-138].

На основі аналізу проблем регулювання регіональних соціально-економічних процесів зазначено, що тільки прагматичні підходи до регулювання економікою, ефективна стратегія соціально-економічного розвитку держави, реалізація інтелектуального капіталу сприятиме економічному зростанню та забезпеченню соціальної результативності [13-15].

Отже, проаналізовані вище визначення дають підстави стверджувати, що автори по-різному розкривають сутність даного поняття і, як наслідок, кожне визначення по-різному трактує кінцеву мету державного регулювання. Науковці обґрунтовують необхідність державного регулювання соціально-економічного розвитку територій заради реалізації соціальних інтересів суспільства; розвитку суспільного способу виробництва й покращення соціального розвитку країни; вважають метою державного регулювання стабілізацію та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Вважаємо, що державне регулювання соціально-економічного розвитку територій є системою заходів на різних рівнях органів державної влади відповідно до визначених функцій, спрямованих на різні сфери життєдіяльності. У практичній площині державне регулювання є комплексом заходів (фіскальних, фінансових, інвестиційних і т. ін.), що забезпечують функціонування соціально-економічної системи, які спрямовані на регулювання параметрів її розвитку на основі розподілу ресурсів між соціальним та економічним блоками з метою вирішення стратегічних завдань, які визначені на основі консенсусу між державою, бізнесом, громадою та інститутами громадянського суспільства.

В умовах децентралізації органи місцевого самоврядування отримали більше повноважень та більше можливостей для вирішення завдань соціально-економічного розвитку територій. Держава, звичайно ж, формує «правила гри», створює умови для соціально-економічного розвитку на рівні країни, проте,

органи місцевого самоврядування з урахуванням більшої частки делегованих їх функцій відіграють суттєвішу роль у забезпеченні умов соціально-економічного розвитку територій.

Рівень соціально-економічного розвитку територій, результати трансформаційних перетворень в окремих секторах регіональної економіки та реалізація проектів на окремих територіях залежить у значній мірі від рівня ефективності виконуваних функції органами державної влади та місцевого самоврядування.

Функції державної участі в соціально-економічному розвитку територій різняться за їх реалізацією та направленістю на вирішення визначених завдань в залежності від пріоритетності. Також важливо дотримуватись принципів мезоекономічного регулювання як базових положень, які створюють підґрунтя для формування соціально-економічної політики та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави та територій, зокрема. Обґрунтування змісту функцій, їх спектру та специфіки, а також принципів регулювання буде предметом окремого дослідження.

Як висновок можна відмітити, що соціально-економічний розвиток регіону в цілому, територій, зокрема, обумовлюється державним регулюванням, ефективністю рішень органів публічної влади різних рівнів. На різних етапах та у різних країнах ступінь впливу на соціально-економічні системи був різним. Погляди науковців-економістів на питання регулювання соціально-економічних процесів еволюціонували. Обґрунтування розвитку економіки та ролі держави в регулюванні соціально-економічними процесами відображені в економічних теоріях: кейнсіанській, монетаристській, інституціональній, теорії соціального вибору та ін..

Погляди науковців сучасності щодо сутності державного регулювання соціально-економічного розвитку територій різняться. Науковці обґрунтовують необхідність державного регулювання заради реалізації соціальних інтересів суспільства; розвитку суспільного способу виробництва й покращення соціального розвитку країни; вважають метою державного регулювання

стабілізацію та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються; визначають державне регулювання як систему заходів різного характеру. Нами визначено державне регулювання як систему заходів на різних рівнях органів державної влади відповідно до визначених функцій, спрямованих на різні сфери життєдіяльності.

Зазначимо, що в умовах децентралізації органи місцевого самоврядування отримали більше повноважень та більше можливостей для вирішення завдань соціально-економічного розвитку територій. Тому, роль органів місцевого самоврядування, їх рішення мають суттєвіший вплив на рівень соціально-економічного розвитку територій.

1.2. Принципи, мета та завдання регулювання соціально-економічного розвитку територій

Питання розвитку і взаємодії регіонів є надзвичайно актуальними для України, адже відсутність обґрунтованої політики регіонального розвитку держави може привести до зростання диспропорцій та загострення економічних, політичних і соціальних проблем. Налагодження ефективного, сталого соціально-економічного розвитку регіону займає ключове місце у системі нової регіональної політики.

Мета регулювання соціально-економічного розвитку територій тісно пов'язана із цілями регіональної політики.

Цілями державної регіональної політики:

1. Зміцнення основ української державності.
2. Пошук оптимальної моделі державного та територіального устрою.
3. Забезпечення економічної самодостатності областей через узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів і економічних пріоритетів.
4. Активна участь регіонів і органів місцевого самоврядування в управлінні державою та самостійне вирішення проблем у межах своєї компетенції.
5. Підвищення та вирівнювання регіональних життєвих умов населення.

Основні аспекти регулювання соціально-економічного розвитку територій: взаємовідносини „регіон – центр”:

- чіткий розподіл повноважень та компетенції з питань власності, зайнятості, земельних ресурсів, бюджету, податків, соціального захисту, ціноутворення тощо;
 - вирішення центром питань економічної безпеки, фінансовоекономічної стабільності грошового обігу, програм загальнодержавного рівня
- Взаємовідносини „регіон - місцеве самоврядування ”
- окреслення функцій територіальних, муніципальних органів різних рівнів;
 - визначення завдань розвитку регіону;
 - регулювання ринкових відносин у межах території;
 - вирішення питань бюджетно-фінансової політики території, питань оперативного управління господарством.

Політика регіонів не завжди відповідає політиці держави. Регіони можуть мати свої пріоритетні напрямки розвитку, які іноді не збігаються з державними. ДРЕП і політика регіонів не повинні бути суперечливими: в ідеалі вони повинні становити одне ціле, доповнюючи та збагачуючи одна одну.

На думку А. Гаврилова, регіон як соціально-економічна система може бути представлений сукупністю п'яти основних підсистем, до яких належать: системоутворююча база, системообслуговуючий комплекс, екологія, населення, інфраструктура ринку [45].

У сучасній економічній науці найбільше розповсюдження отримали чотири парадигми регіону: регіон – квазідержава, регіон – квазікорпорація, регіон – ринок (ринковий ареал), регіон – соціум.

Регіон як квазідержава розглядається як відносно відособлена підсистема держави і національної економіки. Взаємодія федеральних і регіональних властей, а також різні форми міжрегіональних економічних відносин, забезпечують функціонування регіональних економік у системі національної економіки.

Регіон як квазікорпорація є великим об'єктом власності (регіональної і муніципальної) і економічної діяльності. У цій якості регіони стають учасниками конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу.

Регіон як економічний суб'єкт взаємодіє з національними і транснаціональними корпораціями.

Регіон як ринок – увага акцентується на загальних умовах економічної діяльності і особливостях регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо.

Регіон як соціум – висуває на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища тощо).

Вчені О. Топчієв, Т. Безверхнюк та З. Тітенко дають визначення регіону як будья-кої частини земної поверхні, включаючи територію, акваторію, аероторію, яка виділяється серед інших певною ознакою чи поєднанням кількох взаємопов'язаних ознак і виділяють десять таких ознак. Адміністративно-політичний та адміністративно-територіальний поділ території ці автори вважають своєрідним видом інтегральної регіоналізації [53].

Під економічним регіоном більшістю дослідників розуміється цілісна територія країни зі своєю спеціалізацією, структурою виробництва і внутрішніх зв'язків [31, с. 120].

У науковій літературі регіон розглядається як:

- 1) адміністративно-господарська одиниця (територія), а саме: район, область, край, округ;
- 2) економіко-географічне утворення, тобто частина території країни з однорідними природними умовами і специфічною спрямованістю розвитку продуктивних сил;
- 3) група сусідніх держав із загальними історичними традиціями і взаємопов'язаною економікою [14, с. 89].

Регулювання соціально-економічного розвитку територій є важливою частиною економічної регіональної політики і охоплює комплекс різноманітних

законодавчих, адміністративних та економічних заходів, які здійснюються як центральними, так і місцевими органами влади і направлені на регулювання розміщення продуктивних сил та пов'язана із взаємовідносинами між державою та районами, а також районами між собою.

Вона спрямована на вирішення важливих проблем регіонального розвитку, пов'язаних із трансформацією структури господарської діяльності, вдосконаленням територіальної організації виробництва і розселення, раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу, охороною навколишнього середовища. Важливим є вирішення демографічних і соціальних проблем, особливо підвищення народжуваності населення, поліпшення його здоров'я, зниження рівня безробіття, збільшення обсягів доходів, розвиток соціальної сфери. Актуальними є регіональні проблеми, пов'язані з невідповідністю між стандартами і рівнем підготовки кадрів у сфері освіти і науки, раціональним використанням науково-інтелектуального та інноваційного потенціалу, продуктивністю праці [12].

Концепція регулювання соціально-економічного розвитку територій визначає основні принципи:

- конституційність та забезпечення унітарності країни та цілісності її території;
- поєднання процесів централізації та децентралізації влади;
- диференційованість надання державної підтримки регіонам;
- стимулювання співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [13].

Принципами регулювання соціально-економічного розвитку територій є такі:

- розподіл влади між центром і регіонами – підвищення економічної самостійності регіонів шляхом чіткого розмежування повноважень.
- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;
- органічна єдність розвитку продуктивних сил регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни;

- урахування вимог екологічної безпеки під час реформування структури господарських комплексів регіонів і розміщення нових підприємств.

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах, виокремлюють і певні складові частини регулювання соціально-економічного розвитку територій: економічну, соціальну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, національну, управлінську, демографічну та зовнішньоекономічну. Для кожної з них держава встановлює цілі, завдання, пріоритети в регіональному аспекті, тобто визначає права, сфери, ресурси та методи роботи регіонів, здійснює певні дії щодо них та доручає їм виконання окремих завдань. Розглянемо детальніше складові частини РЕП.

1. Регіональна економічна політика. Сутність регіональної економічної політики полягає в забезпеченні регіонів можливостями для самостійного розвитку на умовах самофінансування та самозабезпечення. До складу економічної політики входять бюджетна та податкова політика; планування, прогнозування та програмування розвитку регіону; використання природних ресурсів і власності регіону (інвестиційна політика); розміщення продуктивних сил; політика розвитку регіональних комплексів (АПК; транспортний, будівельний); контрольно-аналітична діяльність та інформаційне забезпечення.

2. Регіональна соціальна політика. Складовими регіональної соціальної політики є: забезпечення зростання рівня добробуту населення; соціальний захист; забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо вибору місця проживання та працевлаштування. Найважливішою складовою регіональної соціальної політики є забезпечення громадянам прожиткового мінімуму.

3. Науково-технічна політика. Вона спрямовується на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні і базується на попередньому вивченні та аналізі науково-технічного комплексу регіону.

4. Регіональна екологічна політика. Нині набула надзвичайно важливого значення в зв'язку з неприпустимим промисловим забрудненням довкілля.

Особливо гострою є ця проблема в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській та Київській областях.

5. Демографічна політика. Вона спрямовується на гальмування депопуляційних процесів і деструктування населення. Демографічний стан країни та її регіонів є важливим фактором соціально-економічного розвитку.

6. Гуманітарна політика. Головна мета – це духовний розвиток суспільства, його моральний і фізичний стан. До складу гуманітарної політики входить державна підтримка навчальних закладів, лікарень, поліклінік, театрів, кінотеатрів, клубів, тобто розвиток комунальної власності. Особливістю гуманітарної політики є її чітка регіональна спрямованість.

7. Національна політика. Спрямовується на забезпечення конституційних, політичних, економічних і соціальних прав громадян незалежно від національності та віросповідання.

8. Управлінська політика. Основна її мета – це створення єдиної системи регіонального управління, що відповідає завданням регіонального розвитку. Основні напрямки ДРЕП затверджує Верховна Рада України. Президент України спрямовує діяльність державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів, видає нормативно-правові акти з цих питань, очолює Раду регіонів при Президенті України. Уряд України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує їх виконання, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил.

Органи місцевого самоврядування розробляють, затверджують і виконують програми та бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Вони розпоряджаються комунальною власністю, запроваджують передбачені законодавством місцеві податки і збори, забезпечують раціональне використання природних і трудових ресурсів.

Представницькі органи затверджують місцевий бюджет і контролюють його виконання, схвалюють програми соціально-економічного розвитку відповідних

адміністративно-територіальних одиниць, здійснюють інші повноваження, установлені законом.

Ефективним регулювання соціально-економічного розвитку територій може бути лише за умови виконання його основних принципів, до яких належать: обґрунтоване та ефективне поєднання державного регулювання й ринкового саморегулювання залежно від ступеня адаптації до них регіонів та рівня їх депресивності обґрунтування та реалізація механізмів державного регулювання регіонального розвитку в режимі "особливої відповідальності" [9, с. 251-253].

Розглядаючи сутність та мету регулювання соціально-економічного розвитку територій важливою складовою є регіональна політика. До складу України входять 24 області, АР Крим, два міста республіканського підпорядкування. Усього в державі існує близько 12 тисяч різних територіальних утворень. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах, політики. Брак власної регіональної політики в недалекому минулому призвів до значних диспропорцій у регіональній структурі економіки держави, нагромадження економічних та соціальних проблем.

З таких проблем треба передовсім назвати недосконалість галузевої структури більшості регіональних господарських комплексів, їх низьку економічну ефективність; значні відмінності між регіонами в рівнях соціально-економічного розвитку та істотне відставання деяких регіонів від чинних нормативів розвитку соціальної та виробничої інфраструктури особливо це стосується сільської місцевості); нераціональне використання місцевих природних і трудових ресурсів; надмірне забруднення довкілля в багатьох містах і районах; відставання в комплексному розвитку міст і сіл; незадовільну реалізацію можливостей регіонів щодо міжнародної інтеграції України, спільного підприємництва в галузі туризму, залучення до країни іноземних інвестицій та ін.

Для розв'язання цих проблем постає необхідність створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів, вжити організаційних, правових та економічних заходів для забезпечення ефективного державного регулювання

процесів регіонального розвитку країни та координації міжрегіональних зв'язків, тобто опрацювати засади продуманої державної регіональної політики (ДРЕП).

Уточнимо, що державна регіональна економічна політика – це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей. Вона є органічною частиною загальної соціально-економічної політики держави, що синтезує регіональні аспекти.

Ці заходи спрямовуються на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціонального використання ресурсів, створення нормальних умов життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства, поліпшення територіальних пропорцій у країні.

Держава покликана сприяти підтримці економічної, соціальної і політичної стабільності в кожному регіоні, забезпеченню їх ефективної взаємодії, поєднанню конкретних підходів до вирішення проблем окремих регіонів у єдності із загальними принципами функціонування ринку на всій території.

Основні параметри регіонального розвитку задаються центром у вигляді законодавчих і нормативних актів. Це стосується порядку й механізму приватизації, ціноутворення, податкової політики тощо. Центр виробляє єдину науково-технічну політику, яка має бути основним чинником стабілізації економіки в регіонах, сприяти формуванню інтелектуального й кадрового потенціалу, особливо у сфері фундаментальної науки [53, с. 33].

У сучасній регіоналістиці є різні розуміння та тлумачення поняття регіонального розвитку, кожне з яких має право на існування з погляду відтворення того чи іншого аспекту регіоналізму. З погляду проведення економічної та соціальної регіональної політики у контексті регіоналізації державного управління державним сектором економіки привертає увагу розуміння регіонального розвитку як режиму функціонування регіональної системи, який забезпечує позитивну динаміку параметрів рівня життя населення

за рахунок стійкого і збалансованого відтворення соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалів території [16, с. 601].

Державну регіональну політику розглядають у сукупності двох аспектів: по-перше, як регіональну політику держави, що виявляється через здійснення органами державної влади системи заходів у політичній, економічній, демографічній, соціальній, інноваційній, екологічній, гуманітарній, національній сферах, яка враховує особливості кожного регіону; по-друге, як внутрішню політику регіонів, яка здійснюється органами управління регіоном (зокрема, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) самостійно для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку територій, максимального забезпечення потреб населення регіону, раціонального використання всіх регіональних ресурсів за умови врахування загальнодержавних інтересів [17].

Державним регулюванням розвитку регіонів слід вважати цілеспрямований систематичний вплив з боку держави, спрямований на підтримання соціально орієнтованого, сталого і збалансованого розвитку регіонів з метою забезпечення максимально високих і рівних соціальних стандартів життя населення незалежно від місця проживання, який полягає у створенні необхідної нормативно-правової бази, інституційного, інформаційного та кадрового забезпечення з використанням програмно-цільових методів і відповідного фінансово-економічного інструментарію [18].

В умовах переходу до ринкової економіки та формування демократичних засад державного управління на основі вдосконалення місцевого самоврядування актуальною є проблема формування механізмів реалізації регіональної економічної політики. У контексті євроінтеграційних процесів головною метою державної регіональної політики соціально-економічного розвитку територій країни є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку відповідних територій, усунення асиметрії розвитку регіонів країни, активізація залучення людського потенціалу регіонів для забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону [19, с. 322].

Ідеї сталості, збалансованості й соціальної орієнтації зародились у західних концепціях регіонального розвитку 70-х років XX століття. Термін «сталість» узагалі характерний для теорії систем, а під сталістю регіональної соціально-економічної системи розуміють її здатність залишатися відносно незмінною, тобто зберігати структуру і функціональні особливості впродовж певного часового інтервалу всупереч будь-яким ендегенним і екзогенним подразникам [10, с. 25].

1.3. Механізми регулювання соціально-економічного розвитку територій

Важливим практичним механізмом регулювання соціально-економічного розвитку територій є чіткий законодавчий розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним і місцевим.

Основні складові елементи механізму регулювання соціально-економічного розвитку територій:

- законодавчо-нормативна база;
- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективна підтримка окремих регіонів з боку держави;
- реалізація державних регіональних програм, а також індикативних прогнозів і місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних
- законодавство з питань державної регіональної політики.

Нормативно-правова база визначає права та обов'язки регіонів у фінансово-бюджетній сфері, повноваження в управлінні майном, участь у реалізації загальнодержавних і регіональних соціально-економічних програм, порядок створення та використання регіональних фондів, форми соціальної підтримки населення.

Вплив держави на економіку регіонів здійснюється через фінансово-бюджетну систему шляхом:

- прямого державного інвестування;
- надання субсидій;
- створення спеціальних фондів для фінансування регіональних програм;
- залучення іноземних інвестицій;
- пільгового кредитування та оподаткування;
- преференцій та спрямування коштів державних позабюджетних фондів;
- формування місцевих бюджетів.

З централізованих джерел фінансуються витрати на нове будівництво та реконструкцію промислових об'єктів, об'єктів природоохоронного призначення, на перебудову та розвиток депресивних територій та регіонів з низьким рівнем промислового потенціалу, надлишком трудових ресурсів, регіонів зі складними природно-географічними та екологічними умовами.

Принципи формування та розподілу фінансових ресурсів між державними й місцевими бюджетами є ключовими механізмами регіонального розвитку.

Основними проблемами бюджетного регулювання розвитку регіонів є такі:

- встановлення науково-обґрунтованих показників, що визначають і гарантують самостійність місцевих бюджетів;
- збалансування бюджетної системи за територіями, доходами і витратами;
- визначення частки місцевих бюджетів у консолідованому бюджеті держави;
- встановлення мінімальної частки доходів місцевих бюджетів, що формуються за рахунок власних доходів (показник реальної фінансової автономії).

Використання прямого державного інвестування, надання субсидій, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення іноземного та вітчизняного приватного капіталу, пільгове кредитування й оподаткування, преференції та використання позабюджетних коштів посилюють вплив держави на економіку регіонів.

Із централізованих джерел фінансуються витрати на нове будівництво, роботи з реконструкції підприємств базових галузей промисловості, агропромислового та військово-промислового комплексів, будівництво важливих природоохоронних об'єктів, тобто ті підприємства й галузі, які мають загальнодержавне значення.

Також державою можуть фінансуватися витрати на прискорений розвиток галузей економіки окремих регіонів, які могли б якнайшвидше забезпечити стабільне надходження валютних коштів і зростання обсягів виробництва товарів народного споживання. Особливим напрямком державної допомоги є фінансування структурної перебудови і реконверсії депресивних територій, тобто таких, де показники розвитку відстають від нормативних або середніх по регіону.

Також допомога надається регіонам з відносно низьким рівнем промислового потенціалу та надлишком трудових ресурсів, гірським та іншим регіонам зі складними природно-географічними та екологічними умовами.

Державні регіональні програми - це засіб регулювання розвитку економіки регіонів. Вони дають можливість найповніше узгодити територіальні та галузеві інтереси, створити реальні умови для зближення рівнів виробництва і споживання основних товарів широкого споживання в усіх регіонах.

Цілі регіональних програм соціально-економічного розвитку територій:

- 1) Активізація господарської діяльності та розвиток ринкових відносин у регіоні.
- 2) Забезпечення структурної перебудови господарських комплексів.
3. Вдосконалення спеціалізації.
- 4) Ліквідація локальних економічних криз.
- 5) Вирішення соціальних проблем.
- 6) Узгодження територіальних і галузевих інтересів.

Основними елементами регіональних програм і прогнозів розвитку регіонів є такі:

- аналіз соціально-економічного стану;
- основні напрямки структурної перебудови;

- цільові установки в соціальній, економічній, природоохоронній сферах;
- визначення методів та етапів реалізації програм.

Для розробки програм соціально-економічного розвитку територій використовується прогнозування.

У прогнозі економічного та соціального розвитку регіонів відображаються:

- Аналіз та оцінка соціально-економічного розвитку регіону за попередній період, визначення тенденцій і проблем розвитку економіки і соціальної сфери.
- Стан використання економічного потенціалу регіону, екологічна ситуація.
- Прогноз кон'юнктури на регіональних ринках основних видів товарів і послуг.
- Напрями вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіону.
- Цілі та пріоритети регіонального розвитку, заходи з їх досягнення.
- Основні показники соціально-економічного розвитку.
- Висновки щодо тенденцій розвитку економіки регіону на середньостроковий період.

Базою прогнозування соціально-економічного розвитку регіону є система досягнутих макроекономічних показників, державні соціальні стандарти і нормативи забезпеченості населення, національно-етнічні особливості регіону, характеристика розвитку соціальної інфраструктури, можливості потенційних інвесторів та інвестиційна привабливість регіону.

Аналогічну структуру мають програми соціально-економічного розвитку регіону, які обов'язково взаємоузгоджуються з проектом державного плану (програми) економічного і соціального розвитку країни на відповідний рік. У цих програмах відображаються:

- аналіз та оцінка соціально-економічного розвитку за поточний період, основні проблеми розвитку регіону;
- основні показники економічного розвитку;
- зведений план доходів соціального розвитку;
- показники розвитку промисловості;
- показники розвитку аграрного сектора;
- капітальне будівництво;
- регіональна інфраструктура;
- трудові ресурси;
- охорона природи і раціональне використання природних ресурсів;
- рівень розвитку та економічна ефективність виробництва.

Державні регіональні програми розробляються з метою активізації господарської діяльності та розвитку ринкових відносин у регіонах; забезпечення структурної перебудови народногосподарських комплексів; вирішення проблем соціального характеру, пов'язаних із зайнятістю населення, розвитком соціальної інфраструктури; ліквідації локальних соціально-економічних криз; створення умов для екологічної безпеки в регіоні тощо.

Основні показники економічного розвитку характеризують господарський комплекс регіону в цілому: чисельність населення, кількість зайнятих у народному господарстві, випуск продукції, темпи випуску продукції, продуктивність праці та темпи зростання продуктивності праці, обсяг будівельно-монтажних робіт, розвиток основних сфер народного господарства та галузей невиробничої сфери.

До показників, які характеризують соціальний розвиток регіонів (областей) та заходи в цій галузі, належать: чисельність населення та його соціально-демографічна структура; показники забезпеченості населення житлом, культурно-побутовими об'єктами, установами освіти, охорони здоров'я, торгівлі; показники середньої заробітної плати, доходів населення різних верств тощо.

У плані розвитку промислового виробництва віддзеркалюються такі показники: частка внутрішнього валового продукту, який створюється галузями

промисловості; обсяги випуску найважливіших видів промислової продукції в натуральному вираженні; випуск товарів народного споживання.

Розвиток агропромислового комплексу характеризується рівнем забезпечення сільського господарства мінеральними добривами, технікою, кормами; сховищами сільськогосподарської сировини і продукції, переробною промисловістю, холодильними установками; забезпечення населення регіону (області) основними продуктами харчування.

Планування капітального будівництва передбачає розрахунок таких показників: введення в дію виробничих потужностей та об'єктів виробничого і невиробничого призначення, обсяг капітальних вкладень у будівельно-монтажні роботи.

План розвитку регіональної інфраструктури передбачає зведені показники капіталовкладень, введення в дію об'єктів житлово-комунального і культурно-побутового будівництва; показники частки (паю) участі підприємств різних міністерств і відомств у будівництві об'єктів соціальної інфраструктури (наприклад, телефонізація, перевезення пасажирів та ін.).

При плануванні використання трудових ресурсів визначають додаткові потреби (надлишок) у трудових ресурсах, розподіл трудових ресурсів за галузями і сферами народного господарства, рівень забезпеченості галузей і сфер народного господарства кваліфікованими кадрами.

У плані з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів встановлюються обсяги споживання природних ресурсів (води, землі, лісу, мінеральних родовищ), показники збереження навколишнього середовища.

Показники рівня розвитку економічної ефективності господарювання визначаються за найважливішими галузями регіону (області) - промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку - як відношення обсягів виробництва відповідної продукції до затрат окремих видів ресурсів. Для оцінки ефективності використання праці обчислюються показники продуктивності праці, середньої заробітної платні.

При плануванні розвитку регіонів використовуються державні регіональні цільові комплексні програми, реалізація яких досягається шляхом залучення у виробництво місцевих ресурсів, державних інвестицій, позабюджетних коштів.

Державні регіональні цільові комплексні програми спрямовуються на розв'язання найважливіших регіональних проблем - фінансування будівництва та функціонування загальнонаціональних об'єктів культури, освіти, охорони здоров'я; забезпечення соціальних гарантій для населення регіонів; надання фінансової допомоги для прискорення реформування економіки регіону, створення нових робочих місць тощо.

Державні регіональні програми сприяють найповнішому узгодженню територіальних та галузевих інтересів, створюють реальні передумови для зближення та вирівнювання рівнів виробництва і споживання в усіх регіонах.

Підготовлені державні регіональні програми соціально-економічного розвитку схвалюються як правило урядом країни і стають складовими державної програми розвитку країни.

Основні завдання регіонального планування, полягають у забезпеченні оптимального розвитку народного господарства регіонів в єдиному народногосподарському комплексі держави; вдосконаленні спеціалізації територій; установленні оптимальних пропорцій; ефективному використанні трудових і природних ресурсів та виробничих потужностей; раціоналізації розміщення продуктивних сил.

Питання регулювання соціально-економічного розвитку територій пов'язано із проблемами розміщення продуктивних сил.

Розміщення продуктивних сил - це географічний розподіл, розташування всіх факторів матеріального виробництва по території регіону.

В основі системи розміщення продуктивних сил лежать такі принципи:

— максимальне наближення виробництва до джерел сировини, палива, енергії та споживачів з метою економії коштів на всіх стадіях виробництва і транспортування;

— спеціалізація регіонів у тих галузях, для яких створені найсприятливіші природні та економічні умови;

— залучення в господарський обіг раніше не використовуваних ресурсів, вирівнювання економічного і соціального розвитку регіонів;

— розв'язання питань обороноздатності країни та участь у цьому питанні окремих територій;

— участь регіонів у міжнародному співробітництві.

Науковою основою розвитку і розміщення галузей народного господарства, його територіальних пропорцій є генеральна схема розвитку і розміщення продуктивних сил, яка вказує на розвиток і розміщення галузей народного господарства та промисловості; розвиток і розміщення продуктивних сил; проектування районів, міст; охорону навколишнього середовища.

Ці схеми розробляються на найближчі 15 років з розбивкою на п'ять років та періодично переглядаються й уточнюються. На цій основі міністерства і відомства (як замовники) приймають рішення про розміщення об'єктів нового будівництва і звертаються до місцевої адміністрації з клопотанням про виділення земельної ділянки. При цьому замовники зобов'язані повідомити про:

1) обсяг виробництва продукції, характер сировини, потребу в ній та джерела поповнення;

2) потребу в паливі, електро- і теплоенергії, воді та можливі джерела її задоволення;

3) вантажооборот підприємства, вимоги до транспорту;

4) потребу в житлово-комунальних послугах та можливості будівництва житла;

5) потребу в будівельних матеріалах;

6) розміри земельних ділянок для будівництва основних і допоміжних виробництв;

7) заходи з охорони природного середовища;

8) розміри капіталовкладень з розбивкою за роками на будівельно-монтажні роботи;

- 9) терміни будівництва підприємств;
- 10) потужність підрядних будівельних організацій;
- 11) кошторисну вартість будівництва.

Місцева адміністрація розглядає клопотання і надсилає свої висновки до Кабінету Міністрів України. Ця робота проводиться на передплановій стадії.

Для визначення спеціалізації виробництва використовується система таких показників:

- 1) коефіцієнт товарності - відношення вартості продукції, що вивозиться за межі регіону до загальної вартості її виробництва в регіоні;
- 2) коефіцієнт локалізації виробництва на території регіону - відношення частки продукції, яка виготовляється в регіоні, до частки самої галузі в країні;
- 3) коефіцієнт виробництва продукції на території в розрахунку на душу населення - відношення питомої ваги галузі до питомої ваги чисельності населення.

Якщо ці коефіцієнти наближаються до одиниці, тобто значна частина продукції вивозиться за межі регіону, то галузі, які її випускають, є галузями виробничої спеціалізації регіону.

Важливе значення для обґрунтування галузевої структури господарства має розв'язання проблеми пропорційності (наприклад, між виробництвом сільськогосподарської продукції та потужностями щодо її зберігання та переробки).

Значення регулювання регіонального розвитку територій в умовах трансформації українського суспільства невпинно зростає. Його розвиток і функціонування зумовлюють соціально-економічні та історико-культурні особливості територій нашої держави, загальноєвропейські тенденції регіонального розвитку, полярні тенденції щодо інтеграції та дезінтеграції, загальносвітові процеси. Від того, за допомогою яких механізмів та інструментів здійснюватиметься державне регулювання регіонального розвитку, залежить якість і швидкість здійснення реформ як у регіонах, так і у країні в цілому [8, с. 67].

Сталий розвиток будь-якої держави вимагає створення єдиного господарського комплексу з ефективним використанням місцевих ресурсів, переваг територіального поділу праці та запобігання ускладненням на політичному, економічному, міжетнічному ґрунті.

Регіон є цілісною системою зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, а регіональний фактор відчутно впливає на розвиток держави в цілому. Проте на сучасному етапі до найважливіших проблем, з якими стикнулася Україна, належать питання загострення диференціації соціального та економічного розвитку територій нашої держави [7].

Забезпечення рівних умов функціонування соціально-економічних комплексів регіонів України вимагає цілеспрямованих дій з боку держави шляхом регулювання розвитку регіонів та сприяння окремим регіонам, використання особливостей їх природного, виробничого і ресурсного потенціалу. Сьогодні в жодному питанні внутрішньої політики немає таких глибинних розбіжностей між суттю проблеми й методами її вирішення, між теорією і практикою, як у питанні формування та реалізації регіональної політики держави.

Для вирішення цих проблем виникає необхідність створення умов для оптимальної економічної самостійності регіонів, впровадження організаційних, правових та економічних заходів для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку країни та координації міжрегіональних зв'язків.

Регулювання регіонального соціально-економічного розвитку передбачає організовані системні дії щодо забезпечення сталого і збалансованого функціонування регіональних систем, що мають на меті покращання якості та підвищення рівня життя населення.

Регулювання регіонального соціально-економічного розвитку поширюється на ті сфери діяльності, які віднесено до компетенції державного рівня управління. До них належать: політика природокористування, соціальна політика, цінова та кредитна політика, розробка правових норм розвитку економіки, визначення

податкової політики та її диференціація з урахуванням стимулювання процесу становлення ринкових відносин у регіоні, визначення режиму зовнішньоекономічної діяльності регіону тощо.

Висновки до розділу

Розглянуто теоретичні питання регулювання соціально-економічного розвитку територій, зокрема уточнено сутність відповідного регулювання. З теоретичного погляду регулювання соціально-економічного розвитку територій – це система знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку територій, спрямованих на досягнення цілей регіональної економічної політики. З практичного погляду регулювання соціально-економічного розвитку територій є складовою частиною відтворення, тобто кругообороту ресурсів, доходів, продуктів

Визначено основні підходи до визначення сутності регулювання соціально-економічного розвитку територій. Функціонування регіональної економіки забезпечують системою регулювання соціально-економічного розвитку територій, яка передбачає вивчення, аналіз і формування економічної кон'юнктури та відповідну її регіональну економічну політику.

Протягом останніх років значно змінилася роль державного регулювання як на рівні всієї країни, так і в регіонах. Соціально-економічний розвиток та функціонування кожної території вимагає виваженої державної політики та застосування сучасних механізмів управління. На сучасному етапі державне регулювання регіонального розвитку вимагає чітких цілеспрямованих дій, які повинні здійснюватися системою спеціально розроблених заходів.

Зіставлені думки авторів щодо визначення державної регіональної політики, її механізм та принципи. Уточнено еволюцію наукових поглядів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку територій. Теоретичним базисом

регулювання соціально-економічного розвитку територій є державне регулювання економіки. Державне регулювання соціально-економічного розвитку територій є системою заходів на різних рівнях органів державної влади відповідно до визначених функцій, спрямованих на різні сфери життєдіяльності.

Рівень соціально-економічного розвитку територій, результати трансформаційних перетворень в окремих секторах регіональної економіки та реалізація проектів на окремих територіях залежить у значній мірі від рівня ефективності виконуваних функцій органами державної влади та місцевого самоврядування. Соціально-економічний розвиток регіону в цілому, територій, зокрема, обумовлюється державним регулюванням, ефективністю рішень органів публічної влади різних рівнів.

Розглянуто принципи, мету та завдання регулювання соціально-економічного розвитку територій. Визначено, що мета регулювання соціально-економічного розвитку територій тісно пов'язана із цілями регіональної політики. Держава покликана сприяти підтримці економічної, соціальної і політичної стабільності в кожному регіоні, забезпеченню їх ефективної взаємодії, поєднанню конкретних підходів до вирішення проблем окремих регіонів у єдності із загальними принципами функціонування ринку на всій території.

Уточнено механізми регулювання соціально-економічного розвитку територій, зокрема визначено, що важливим практичним механізмом регулювання соціально-економічного розвитку територій є чіткий законодавчий розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним і місцевим. Розглянуто основні складові елементи механізму регулювання соціально-економічного розвитку територій. Принципи формування та розподілу фінансових ресурсів між державними й місцевими бюджетами є ключовими механізмами регіонального розвитку.

Використання прямого державного інвестування, надання субсидій, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення іноземного та вітчизняного приватного капіталу, пільгове кредитування й оподаткування,

преференції та використання позабюджетних коштів посилюють вплив держави на економіку регіонів.

Державні регіональні програми як засіб регулювання розвитку економіки регіонів. Вони дають можливість найповніше узгодити територіальні та галузеві інтереси, створити реальні умови для зближення рівнів виробництва і споживання основних товарів широкого споживання в усіх регіонах.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Аналіз соціально-економічного розвитку Харківської області

Відповідно до Постанови КМУ «Про порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» від 16 листопада 2011 р. №1186 результати реалізації регіональних стратегій, які мають втілюватися у щорічні підсумкові звіти регіонів, повинні включати таке: короткий опис стратегічних заходів та вплив їх впровадження на регіон; інформацію про рівень виконання заходів порівняно з попередньо визначеними в плані очікуваними результатами; дані про заплановані та фактичні обсяги і джерела фінансування заходів; резюме з основних перешкод у виконанні певних заходів, які вживалися для їх подолання; інформацію про зміни в основних показниках соціально-економічного розвитку [1, ст. 23]. За умов обмеженості, а в окремих випадках, взагалі, відсутності необхідної вихідної інформації для аналізу результативності та ефективності реалізації стратегій в даній роботі зупинимося на останній складовій результатів реалізації регіональних стратегій з наведеного вище їх переліку, а саме на такому завданні оцінки реалізації регіональних стратегій (що виділяється нормативно-правовим актом поряд з визначенням стану виконання заходів регіональної стратегії [1, ст. 19]) як аналіз соціально-економічного розвитку регіонів за низкою показників.

Основними показниками оцінки реалізації стратегії, відповідно до Постанови КМУ «Про порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» виступають такі: валовий регіональний продукт; валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу; доходи і видатки бюджетів регіонів; кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, у тому числі включених до Єдиного державного реєстру та виключених з нього протягом року; кількість підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності; кількість фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю; наявність основних засобів та рівень їх зносу;

індекси промислової продукції; обсяги та індекси продукції сільського господарства; індекси виконаних будівельних робіт; індекси обороту роздрібної торгівлі; чисельність населення на кінець року; коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту; середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників та індекси номінальної та реальної заробітної плати. Інформацію щодо їх розміру надає Державний комітет статистики України

Здійснимо аналіз відповідних показників за даними Харківської області, оскільки регіон не був напряму причетний до негативних подій в країні 2014 р. До того ж, регіон є промислово розвиненим в порівнянні з багатьма іншими територіями країни. Результати аналізу динаміки валового регіонального продукту наведено на рис.2.1.

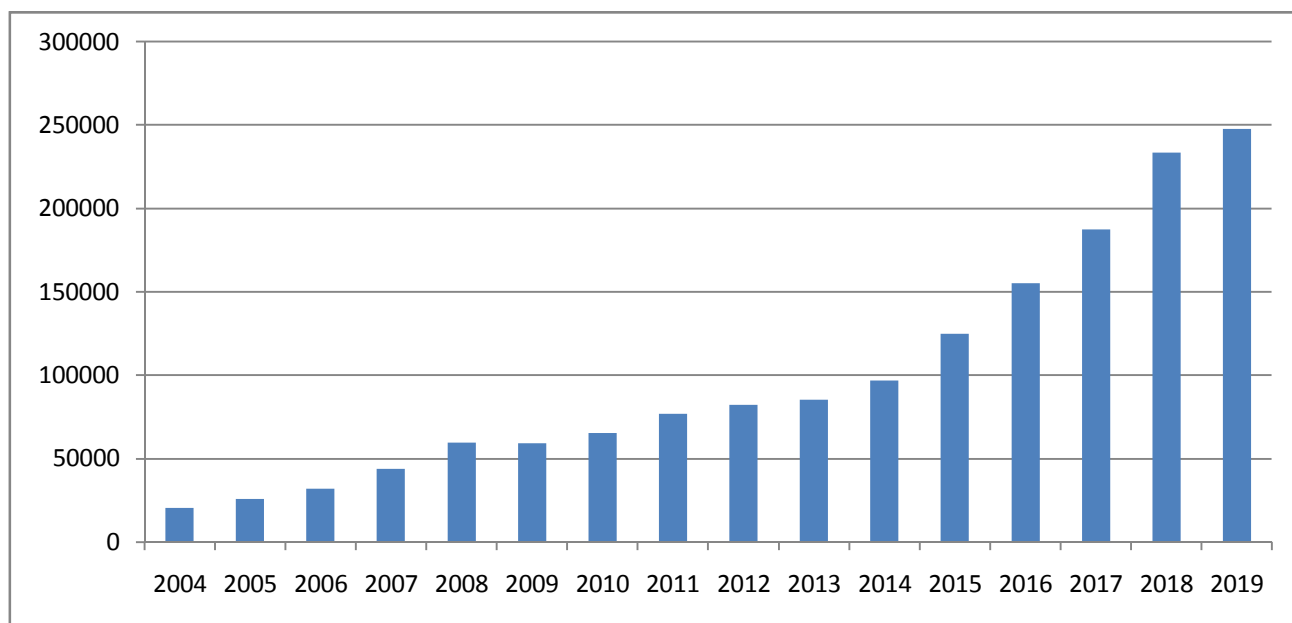

Рис.2.1. Динаміка номінального валового регіонального продукту
Харківської області, млн.грн.

Як бачимо з даних вищенаведеного рисунка номінальний ВРП області постійно зростає, однак номінальний ВРП, не враховує інфляцію. Темпи інфляції в країні наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Темпи інфляції в Україні

Рік	Темп інфляції, річний	Рік	Темп інфляції, річний	Рік	Темп інфляції, річний
2000	125,8	2007	116,6	2014	124,9
2001	106,1	2008	122,3	2015	143,3
2002	99,4	2009	112,3	2016	112,4
2003	108,2	2010	109,1	2017	113,7
2004	112,3	2011	104,6	2018	109,8
2005	110,3	2012	99,8	2019	104,1
2006	111,6	2013	100,5	2020	105,0

Динаміка реального ВРП Харківської області наведено на рис.2.2.

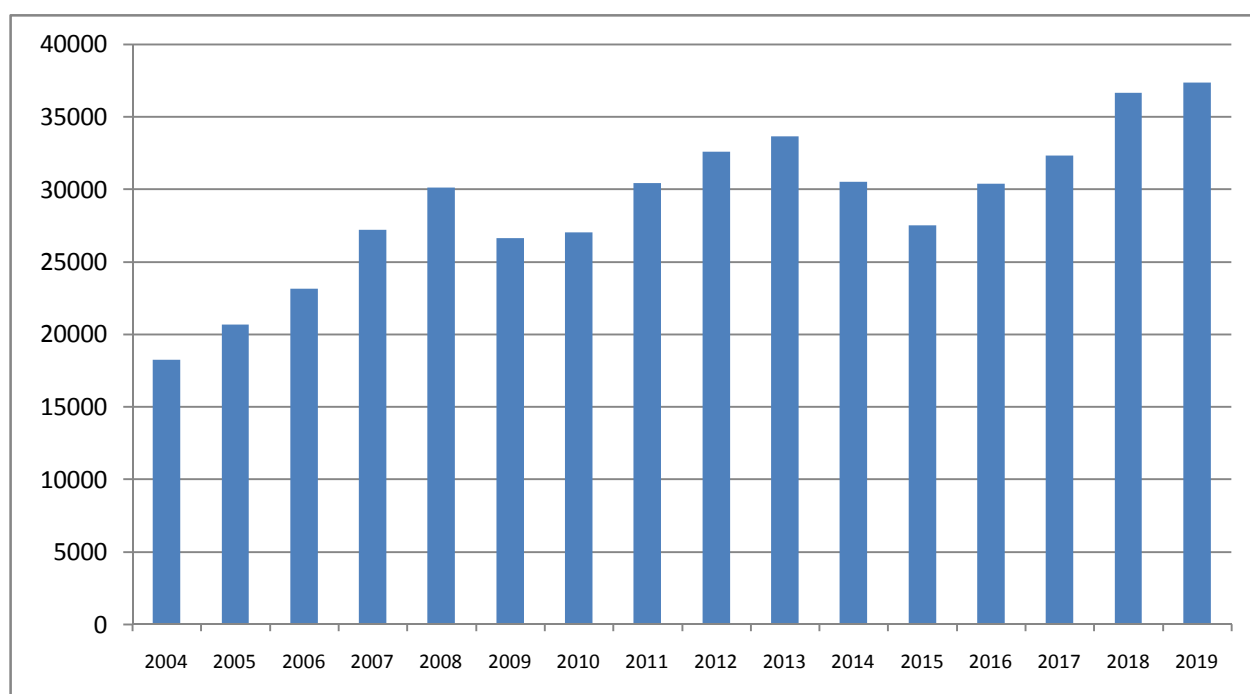

Рис.2.2. Динаміка реального ВРП Харківської обл., млн.грн.

Динаміка реального ВРП області свідчить про зниження показника у 2009 – 2010 роках через негативний вплив світової фінансової кризи, та у 2014 - 2015 роках внаслідок негативних подій в країні у 2014 році. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту, у цінах попереднього року по Харківській області наведено на рис.2.3. Динаміка цього показника враховує також і інфляцію. Дані рис.2.3 підтверджують дані рис.2.2 щодо зниження у 2009 та 2015 роках.

Отже кризові явища у соціально-економічному розвитку області зумовлені зовнішніми чинниками.

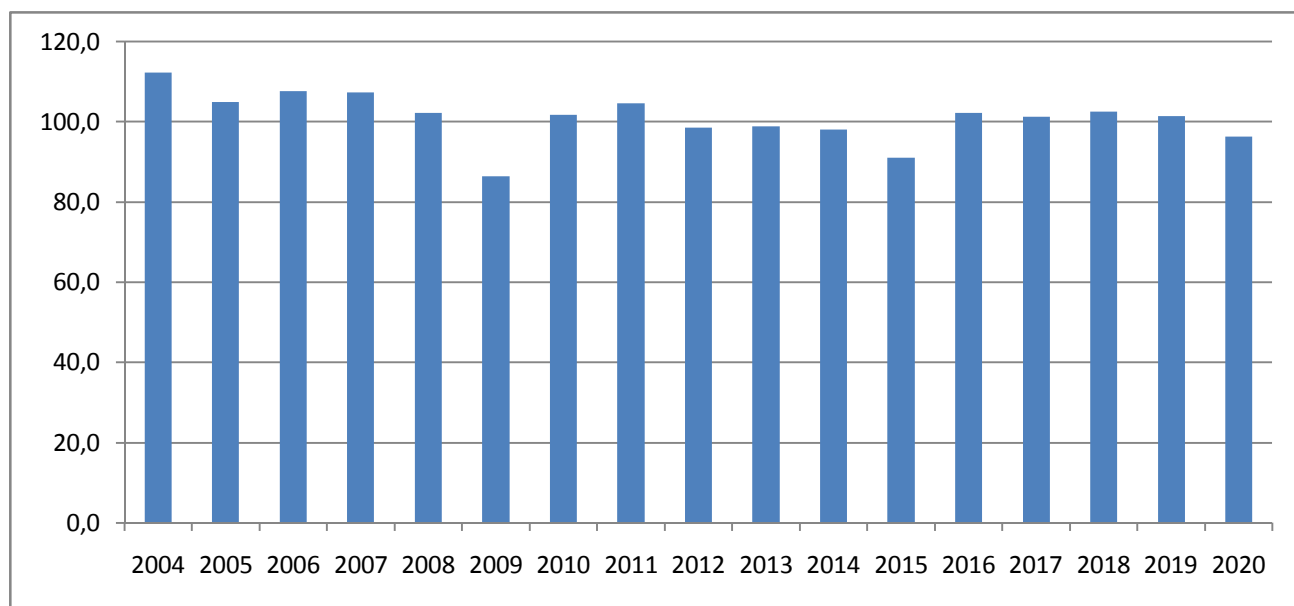

Рис.2.3. Індеси фізичного обсягу валового регіонального продукту, у цінах попереднього року Харківської області, %.

Як бачимо з даних рис.2.3 у шести роках індекси не перевищували 100 %, а в 11-ти роках з наведених – перевищували. Наразі Харківська область в порівнянні з іншими регіонами країни є відносно прогресивним і промисловим регіоном, однак, навіть в такому регіоні імовірність негативної динаміки ВРП становить 0,35 %. При чому відповідна імовірність в основному зумовлена зовнішніми та макроекономічними чинниками.

В таких умовах мезоекономічні чинники мають компенсувати дію макроекономічних та бути вдвічі сприятливими. Сприятливість мезоекономічних чинників можна досягти за рахунок діяльності регіональних органів публічної влади та органів місцевого самоврядування.

По виробництву валового регіонального продукту (ВРП) Харківська область посідає одне з провідних місць серед регіонів України та є єдиною з областей, глибокі трансформації структури ВРП якої за роки незалежності України відбулися у відповідності до загальноєвропейських тенденцій. Орієнтиром розвитку промислового сектору Харківського регіону є застосування

сучасних енергоефективних технологій для нарощування виробництва продукції з високою доданою вартістю, а також входження у нові технологічні ланцюги з використанням можливостей освоєння ринку ЄС та ринків третіх країн спільно з європейськими партнерами, виходу на ринки США, Китаю, країн Африки та Близького Сходу. Ключовими орієнтирами є зменшення енергоємності ВВП, що майже в 3 рази вищий країн Європи, зокрема Польщі, та залучення інвестицій у модернізацію основних фондів підприємств.

Агропромисловий сектор регіону забезпечує високий внесок у ВРП регіону порівняно з країнами-членами ЄС. Існує значний потенціал зростання ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок залучення прогресивних агротехнологій, що у поєднанні з багатими природними ресурсами може забезпечити подвоєння обсягів сільгоспвиробництва. Розвиток ланцюгів агропереробки є інструментом розв'язання проблем зайнятості та покращення стану ринку праці в сільській місцевості. Особливим потенціалом нарощування ВДВ є сфера видобування та виробництва енергоносіїв, розвиток енергетичної інфраструктури та інфраструктури тепловодопостачання.

Харківська область входить до десятки найбільших студентських центрів Європи та є одним з лідерів освітнього ринку України. В Харкові зосереджені провідні вищі навчальних заклади та наукові інститути, що створює сприятливі умови для подальшого закріплення в ніші національної кузні кадрів», формування системи комерціалізації знань, нарощування експорту освітніх послуг і послуг в галузі науково-дослідних та конструкторсько-дослідницького розробок. Сервісний сектор економіки області зберігає великий наявний кадровий потенціал для успішної конкуренції на міжнародних нішевих ринках. На це вказує велика частина виручки або користувачів, що знаходиться поза Україною.

Динаміка кількості малих підприємств в Харківській області наведено на рис. 2.4. Як бачимо з даних рисунка події 2014 року негативно позначилися на досліджуваному показнику аж у 2016 році, тобто із запізненням. Не враховуючи 2016 рік динаміка досліджуваного показника не має сталої тенденції ні

позитивної, ні негативної. Тобто кількість була майже однаковою, що не є добрим для промислово-розвиненого регіону.

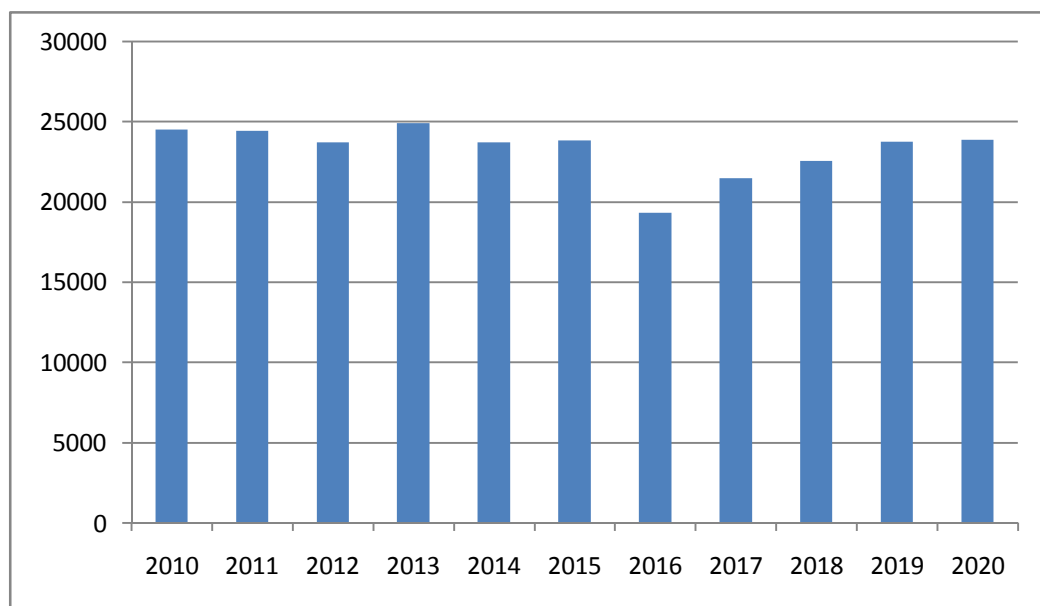

Рис.2.4. Динаміка кількості малих підприємств в Харківській області

Динаміка кількості зайнятих на підприємствах в Харківській області наведена на рис.2.5.

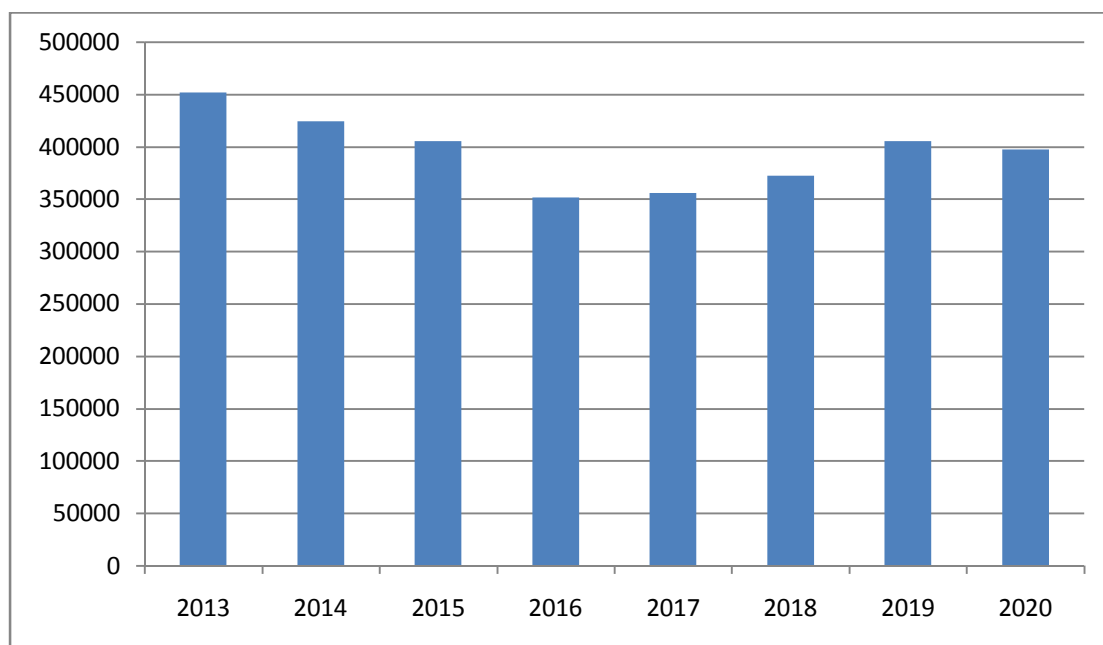

Рис.2.5. Динаміка кількості зайнятих на підприємствах в Харківській області,
осіб

Дані рис.2.5 свідчать про суттєве зниження показника у 2016 році, а в попередніх роках значення так і досягло значень 2013 року. Майже незмінність кількості робочих місць в такому промисловому регіоні свідчить про відсутність явної тенденції його сталого розвитку, що є негативним явищем.

Динаміка кількості фізичних осіб-підприємців наведена в Харківській області на рис. 2.6.

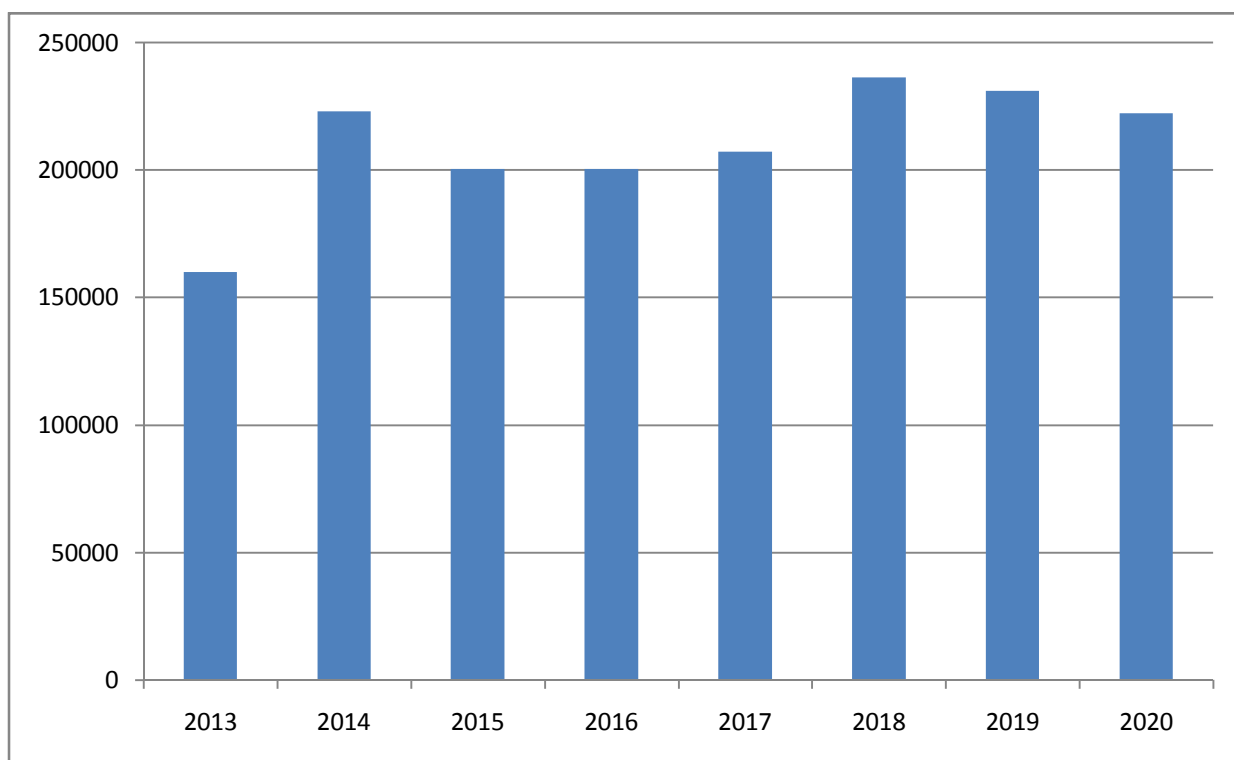

Рис.2.6. Динаміка кількості фізичних осіб-підприємців в Харківській області

На відміну від кількості зайнятих на підприємствах в області чисельність ФОПів в регіоні зростала, що є позитивним явищем на фоні загального зниження робочих місць. Отже в регіоні сформовані сприятливі умови для розвитку підприємництва, однак їх можна ще покращити.

В порівнянні з кількістю на підприємствах чисельність ФОПів в регіоні є суттєвою і майже аналогічною.

Загальна зайнятість з урахуванням кількості зайнятих на підприємствах та ФОПів в Харківській області наведена на рис.2.7.

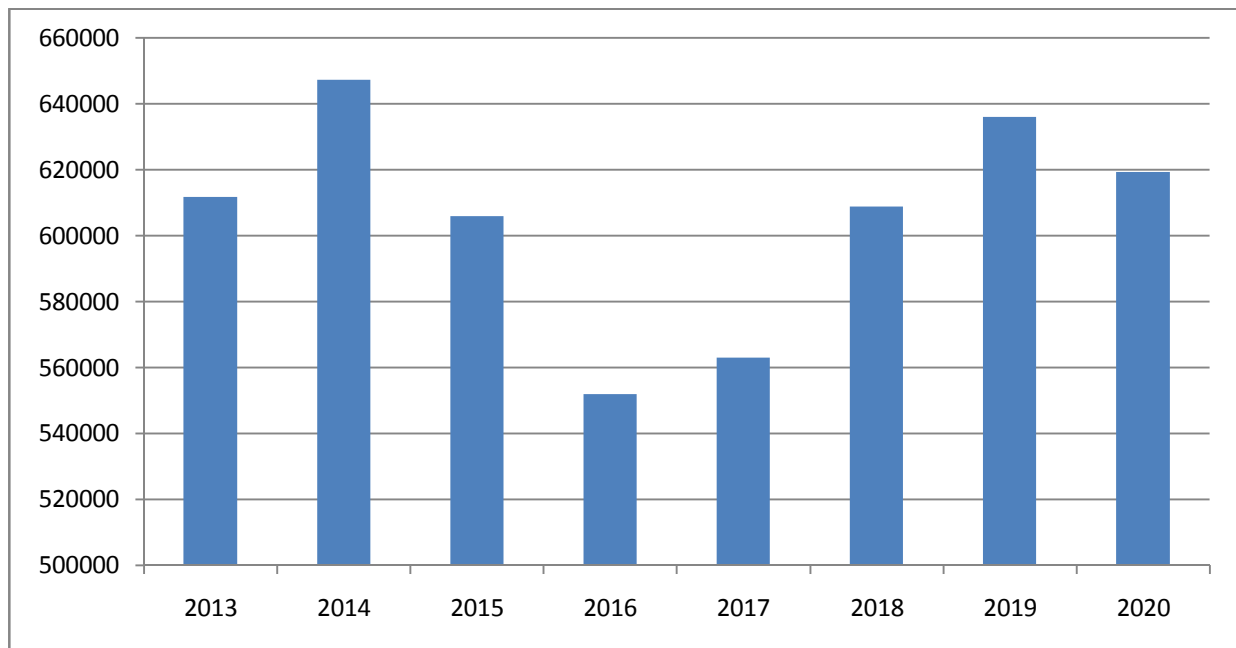

Рис.2.7. Загальна зайнятість з урахуванням кількості зайнятих на підприємствах та ФОПів в Харківській області

Дані наведеного рис.2.7 свідчить про суттєве зниження загальної кількості робочих місць у 2016 та 2017 роках в регіоні. До того ж, 2020 рік також позначився погіршення ситуації із рівнем зайнятості внаслідок коронакризи 2020р.

Найбільша кількість зайнятих осіб відповідає промисловості (рис.2.8):

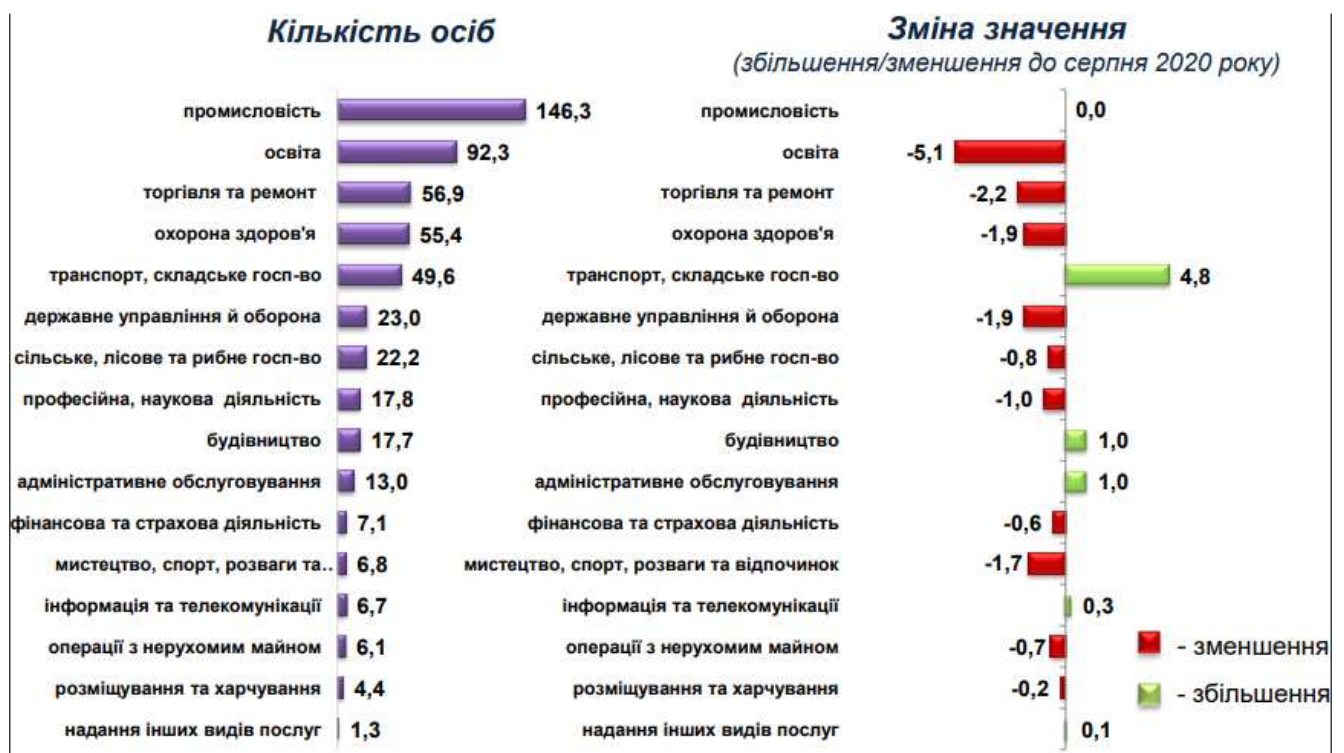

Рис.2.8. Структура зайнятих в регіоні у 2020 році

При чисельності зайнятості близько 600 тис.осіб в області мешкає 2,6млн.осіб. Рівень безробіття в регіоні був на відносно невисокому рівні – на рівні 5,5 %, однак у 2020 році зріс до 6 %. В порівнянні з іншими регіонами країни це майже найнижчий рівень, не враховуючи м.Київ.

В Харкові сконцентровано 53,5 % населення області. Харківська область є єдиним регіоном в Україні, де чисельність населення обласного центру в 20 разів перевищує людність другого за величиною населеного пункту (м. Лозова). Високий ступінь концентрації в Харкові господарської діяльності та людського капіталу позбавляє пояс периферійних районів власних ресурсів розвитку та веде до поступової деградації віддалених від Харкова територій. Таким чином, консервується «центр-периферійна» модель, що на рівні ЄС визнана контрпродуктивною. Пріоритетом регіону є підвищення стандарту доступу населення до комплексу установ обслуговування та формування інвестиційно привабливих точок соціально-економічного зростання.

Економіка регіону, незважаючи на лідерські позиції в країні за рівнем промислової розвиненості, постійно відчуває вплив зовнішніх макроекономічних чинників, тому вплив регіональних органів публічної влади має мати випереджаючий позитивний характер.

Динаміка показників зайнятості та безробіття в регіоні (див.рис.2.9) свідчить про погіршення ситуації у 2020 році в порівнянні із 2019р.

Основні показники соціально-економічного розвитку не свідчать про сталий розвиток регіону, а скоріше регіональне господарство постійно намагається протидіяти постійному негативному впливу макро-чинників. До того ж, ці чинники постійно змінюються та погіршується їх рівень.

Харківська область входить до числа регіонів з найбільш високою якістю життя в Україні, має найвищий рівень демографічного потенціалу. Національне лідерство у галузі вищої освіти обумовлює міграційну привабливість регіону для молоді. Посідаючи перше місце серед областей України за питомою вагою людей з вищою освітою, регіон характеризується високою якістю людського капіталу.

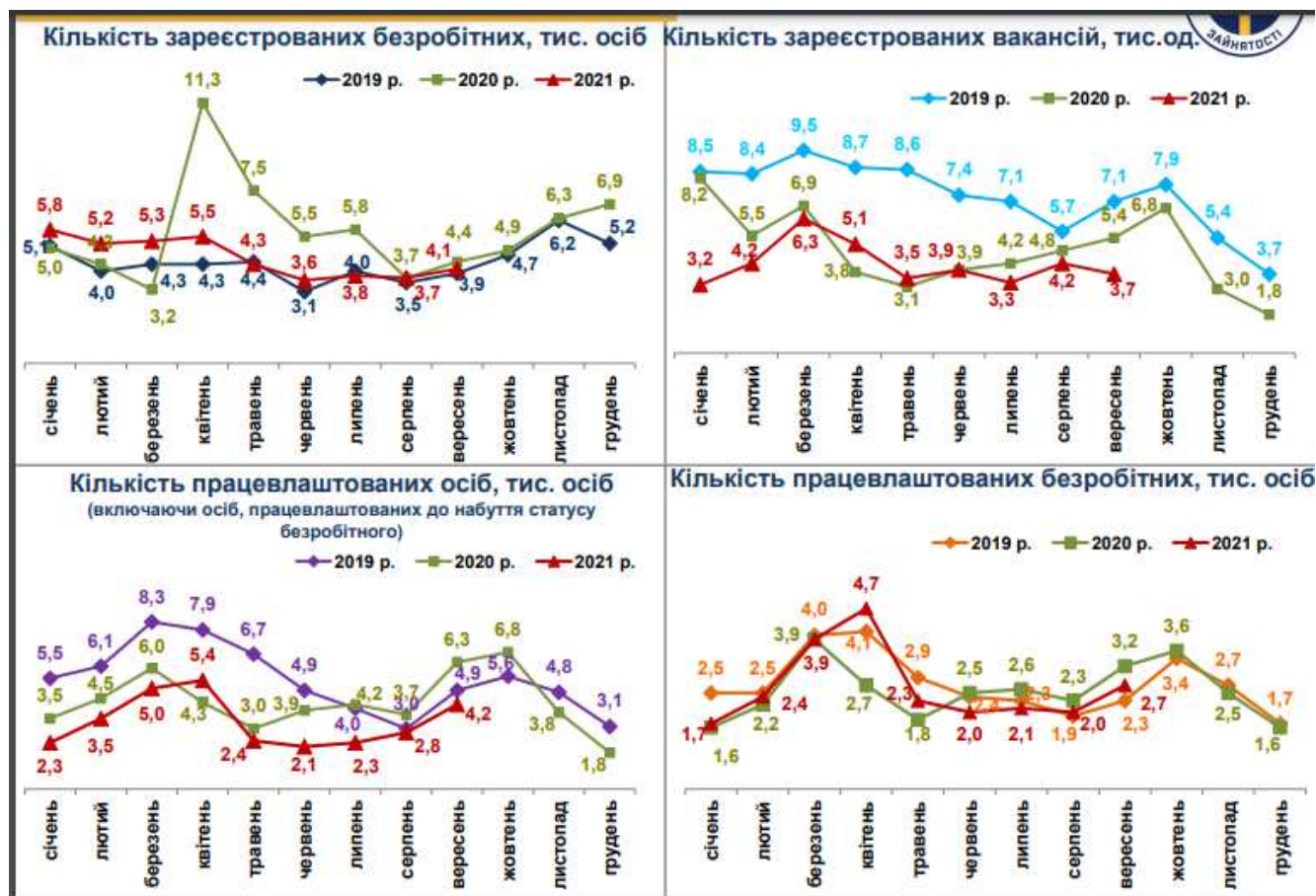

Рис.2.9. Динаміка показників зайнятості та безробіття в Харківській області

2.2. Оцінка діючих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіону

До елементів механізмів регулювання соціально-економічного розвитку територій входить нормативна база, центральні та регіональні органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, регіональні програми соціально-економічного розвитку.

Базовим нормативно-правовим документом України, який формує стратегічні завдання та напрями підтримки держави регіонів на період до 2020 року, була Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року».

Результати реалізації стратегії визначалися шляхом проведення моніторингу виконання угод щодо регіонального розвитку, програм подолання депресивності

окремих територій, інших заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Наближення до завершення терміну реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року змусило державні органи самоврядування розробити нову стратегію.

Державна стратегія регіонального розвитку (ДСРР) на період до 2020 року була спрямована насамперед на розроблення заходів та інструментів, метою яких є не тільки безпосереднє розв’язання соціальних проблем, а й підвищення економічного потенціалу територій, збільшення продуктивності їхньої економіки, прибутковості місцевого бізнесу та зростання рівня доходів населення.

Ситуація, що є сьогодні в Україні, потребує перегляду державної регіональної політики, адже диспропорції в соціальному та економічному розвитку регіонів досягли максимальних значень і супроводжуються низьким розвитком інвестиційно-інноваційної діяльності та зниженням конкурентоспроможності більшості регіонів.

У табл. 2.2 відображено пріоритети державної регіональної політики стратегій до 2015 і до 2020 років.

Таблиця 2.2

Пріоритети регіональної політики

Стратегічні завдання, визначені у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року	Цілі державної регіональної політики, визначені у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року
<ul style="list-style-type: none"> – підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; – забезпечення розвитку людських ресурсів; – розвиток міжрегіонального співробітництва; – створення інституціональних умов для регіонального розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; – територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; – ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку

З таблиці 2.2 видно, що стратегії мають певні відмінності, але обидві мають у пріоритетах підвищення конкурентоспроможності регіонів. На нашу думку, саме воно сьогодні може бути засобом, який дасть змогу стабілізувати міжрегіональні диспропорції, що зростають.

Швидке реагування на виклики соціально-економічного розвитку та подолання потенційних загроз є необхідною умовою створення нових можливостей для розвитку регіонів України та підвищення життєвих стандартів. Згідно з ДСРР, між сучасними викликами регіональної політики України є причинно-наслідковий зв'язок. Проблеми конкурентоспроможності напрямку пов'язані з проблемами розвитку територій, а це викликане тим, що є проблеми управління. Нижче наведено деякі з них:

- стрімке відставання в економічному розвитку від держав-сусідів пов'язане з тим, що є така проблема, як зростання диспропорцій за основними показниками, що викликане недосконалою системою управління регіональним розвитком;

- проблема економічної дезінтеграції загальноукраїнського ринку та залежність регіональних ринків від експорту є наслідком значної територіальної асиметрії за показниками якості життя населення, причиною якої є надмірна централізація управління;

- відсутність прозорої та ефективної системи фінансування регіонального розвитку породжена такою проблемою, як відсутність достатньої кількості фінансово-економічних ресурсів, причиною цього є відсутність взаємозв'язку між центром, регіоном та територіальною громадою;

- висока енергоємність регіональних економік тісно пов'язана з такою проблемою, як погіршення екологічної ситуації в регіонах, причиною чого стала незавершена адміністративна реформа з нестабільною інституційною структурою у сфері регіональної політики;

- неврахування потреб окремих міст і районів під час розроблення програм розвитку регіону привело до нереформованості сектору житловокомунального господарства, що привело до періодичної зміни центрального органу виконавчої

влади, який є відповідальним за формування та забезпечення реалізації державної регіональної політики;

- такі проблеми, як недостатній розвиток підприємницького середовища та низький рівень використання потенціалу міжрегіонального та транскордонного співробітництва, є наслідком відсутності довгострокової стратегії розвитку України, яка б мала стати підґрунтям реалізації ДСРР;

- посилення міграційних процесів працездатного населення пов'язано з такою проблемою, як неефективність політики стимулювання розвитку підприємництва, відсутність стимулів для легалізації доходів населення та тіньової зайнятості, що приводить до нестачі кваліфікованих кадрів.

Регіональні диспропорції посилюють та створюють безліч проблем. Перед державою з кожним роком постають все нові виклики та загрози, які впливатимуть як на регіональний розвиток, так і на розвиток держави загалом. На нашу думку, державна регіональна політика повинна впроваджувати більш дієві заходи для стабілізації соціально-економічного розвитку та більше уваги приділяти проблемам управління регіональним розвитком.

На сучасному етапі Україна та її регіони мають перед собою нові виклики, що вимагають насамперед визначення цілей державної регіональної політики та значних змін у стратегічному баченні регіонального розвитку України.

Розвиток регіонів України зіткнувся з низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, що зумовили його розбалансований та диспропорційний характер. Причиною цього стала невизначеність стратегічних пріоритетів регіонального розвитку у кризовий та посткризовий періоди, неготовність регіонів до неухильно зростаючого конкурентного тиску на внутрішньому та зовнішніх ринках.

До нових засад, на яких базувався процес формування та реалізації державної регіональної політики, у ДСРР-2020 належать [11]:

- запровадження постійної системи моніторингу, аналізу та оцінки екзогенних та ендогенних чинників впливу на регіональний розвиток;
- формування регіональної політики, що поширюється на всі регіони;

- запровадження механізму сильної та гнучкої координації всіх суб'єктів регіональної політики в процесі її формування та реалізації;

- створення чіткої функціональної структури центральних та місцевих органів виконавчої влади, спроможної забезпечити державне регулювання регіонального розвитку на всіх територіальних рівнях, координацію багаторівневого управління за участі органів місцевого самоврядування, бізнесу, недержавних організацій та населення;

- підготовка кваліфікованих та професійних кадрів у відповідних центральних та місцевих органах виконавчої влади, які мають знання та навички щодо розроблення та реалізації проектів регіонального розвитку, створення системи управління різними структурами в контексті координації їхньої діяльності під час формування та реалізації регіональної політики.

- забезпечення фінансової спроможності органів виконавчої влади, відповідальних за реалізацію державної регіональної політики, законності та відповідальності під час здійснення спільних з органами місцевого самоврядування дій, пов'язаних із регіональним та місцевим розвитком, а також виконання відповідних державних зобов'язань;

- формування механізмів деконцентрації та децентралізації державних повноважень

Стратегічною метою регіональної політики було створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів країни з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня добробуту населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання.

Стратегічне бачення розвитку регіонів та країни загалом полягало в розв'язанні наявних проблем на основі використання внутрішніх та зовнішніх можливостей регіонів та територій і є результатом стратегічного вибору регіональної політики.

Реалізація ДСРР-2020 передбачала запровадження системи моніторингу, на основі якої визначаються індикатори, які поділені на чотири групи. Загальна схема взаємозв'язку цих індикаторів та стратегічних цілей відображена в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Зв'язок між різними індикаторами і стратегічними цілями в стратегії
регіонального розвитку

Стратегічні цілі	Індикатори результату	Індикатори випуску	Вхідні індикатори
Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку	– збільшення кількості центрів економічного зростання на регіональному рівні – ефективне використання потенціалу територіальної спеціалізації в економічному розвитку. – кількість проектів, що фінансуються за рахунок коштів ДФРР	– підвищення рівня доступу населення насамперед віддалених та малозаселених територій до основних адміністративних та інших послуг; – 100 % фінансування ДФРР	– підвищення рівня якості надання послуг з обслуговування громадським транспортом – створення міжрегіональних та внутрішньо–регіональних інформаційних і комунікативних мереж – виділення коштів для ДФРР

У межах виконання ДСРР-2020 запроваджувався моніторинг досягнення фактичними значеннями індикаторів прогнозованих значень, що проводиться кожні півроку. Оцінка досягнення цілей стратегії здійснювалася за результатами виконання першого та другого етапів її реалізації. Загалом узагальнена оцінка результативності ДСРР-2020 здійснювалася через півтора року після завершення терміну її дії та подавалась на розгляд Кабінетові Міністрів України, саме порядок проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації ДСРР2020 визначається Кабінетом Міністрів України.

Неефективним залишається механізм взаємодії держави з регіоном та регіонів між собою. Підсумовуючи, зазначимо, що державній регіональній політиці сьогодні мають бути притаманні такі особливості, як єдність, цілісність та спільність.

До сьогодні надання державної підтримки соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється за такими основними напрямками: розробка та реалізація програм державної підтримки соціально-економічного розвитку окремих регіонів та територій; реалізація галузевих програм, якими передбачається виділення коштів на підтримку визначених територій та соціальний захист їх населення; регулювання міжбюджетних відносин.

В Україні діє програма соціально-економічного розвитку Карпатського регіону. Підготовлені програми розвитку Полісся, Поділля, Причорноморського та Придніпровського регіонів. Відповідно до Закону України „Про державне прогнозування та розроблення програм соціально-економічного розвитку України" в АР Крим, областях, районах розробляються прогнози на середньостроковий період (5 років) і програми на короткостроковий період (1 рік). У 2001 р. Наказом Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 затверджена Концепція державної регіональної політики, яка визначає головну мету державної регіональної політики, принципи, на яких вона ґрунтується, основні завдання та пріоритетні шляхи їх вирішення.

Так, головна мета державної регіональної політики сформульована як “створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації органів державної влади та органів місцевого самоврядування” .

Визначено основні принципи, на яких ґрунтується державна регіональна політика, серед яких: конституційність і законність; забезпечення унітарності України та цілісності її території; поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів; максимальне наближення послуг, що надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів; диференційованість надання державної підтримки регіонам; стимулювання

тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробці та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Для досягнення головної мети державної регіональної політики передбачається забезпечити вирішення найперше таких основних завдань: – запровадження більш глибокого вивчення та оцінки внутрішнього природного, економічного, наукового, трудового потенціалу кожного регіону, розроблення комплексних правових, організаційних, економічних та інших механізмів його ефективного використання; – здійснення на інноваційній основі структурної перебудови економіки регіонів з урахуванням особливостей їх потенціалу; – поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку регіонів та соціального забезпечення громадян; – широкий розвиток підприємництва як головного фактора соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів; – зміцнення економічної інтеграції регіонів з використанням переваг територіального поділу і кооперації праці, що є одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках; – забезпечення здатності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створення ефективних механізмів забезпечення їх активної участі у формуванні та проведенні державної регіональної політики; – удосконалення фінансових міжбюджетних відносин, вироблення чітких критеріїв і ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів; – досягнення продуктивної зайнятості населення, стабілізації та поліпшення демографічної ситуації в державі; – подальше вдосконалення державної системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, механізмів та інструментів вироблення і реалізації екологічної політики;

Пріоритетними шляхами вирішення передбачених завдань стали вдосконалення державного регулювання розвитку регіонів і підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого

самоврядування в соціально-економічному розвитку регіонів. Слід відмітити, що окремі положення Концепції з удосконалення державного регулювання у сфері реалізації регіональної політики містять тезу щодо стимулювання розвитку регіонів або їх частин, відповідні показники функціонування яких значно нижчі середніх по країні, тобто депресивних територій, визначення їх статусу, запровадження особливих механізмів подолання депресивності.

У 2008 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва України розроблено нову Концепцію державної регіональної політики, яка відображає новітні тенденції розвитку Української державності. При цьому напрямами державної регіональної політики визначено такі: – формування ефективної системи публічної влади в регіонах, спроможної забезпечити сталий розвиток територій; – сприяння поліпшенню матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів; – стимулювання міжрегіональної інтеграції, подолання міжрегіонального відчуження та інтеграції регіональних інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір; – створення ефективних механізмів представництва на загальнонаціональному рівні інтересів регіонів, а на регіональному – територіальних громад, забезпечення врахування самотності регіонів та їх конкурентних переваг при формуванні та реалізації державної регіональної політики.

Система заходів з реалізації державної регіональної політики охоплює правове, інституційне, фінансово-економічне, кадрове, гуманітарне, інформаційне забезпечення, а також передбачає впровадження міжнародних інструментів регіонального розвитку. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03.2000 р. № 1602- III визначає, що учасниками прогнозування та програмування розвитку території є Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки України; інші центральні органи виконавчої влади; Рада міністрів АРК; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування.

Орієнтовна структура програми складається з чотирьох блоків: 1) аналіз розвитку території (містить коротку характеристику території; опис соціально-економічного становища; перспективні тенденції розвитку; мету та завдання програми); 2) система основних показників (охоплює вихідні дані розробки показників програми; принципи розробки основних показників; основні напрямки та пропорції соціально-економічного розвитку; показники: розвитку промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, зв'язку; розвитку соціальної сфери (чисельність і зайнятість населення, освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура і спорт); науково-технічного розвитку; розвитку підприємництва; використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища; інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності; фінансового забезпечення); 3) комплекс цільових програм та заходів (визначає напрямки розвитку (реформування, підвищення ефективності функціонування) матеріальної бази території (підприємств, галузей); розвитку (реформування) соціальної сфери); 4) механізм реалізації (характеризує механізм управління програмою та організаційну структуру її реалізації). При цьому система прогнозних і програмних документів базується на комплексному аналізі становища території.

Якщо розглядати Харківську область, то в регіоні є обласна рада з різноманітними департаментами та службами. В містах та селищах діють органи місцевого самоврядування. Зокрема в структурі Харківської ОДА є Департамент економіки і міжнародних відносин. Департамент розробляє та реалізує програми соціально-економічного розвитку області. Відповідний структурний підрозділ діє на підставі положення, яке визначає основні завдання, функції та напрями діяльності, структуру та підзвітність. Зокрема департамент приймає активну участь у розробці та реалізації регіональної соціально-економічної політики, програми та стратегії відповідного розвитку. ОДА розпоряджається обласним бюджетом, витратна частина якого є суттєвим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Цим бюджетом також передбачено резервний фонд, пропозиції використання якого також розробляються департаментом економіки і міжнародних відносин.

Зокрема у 2020 році згідно бюджетної програми підприємцям було надано 541570 грн. кредитів на умовах повернення на основі бізнес-планів. Тобто було передбачено надання бюджетних позичок суб'єктам малого та середнього підприємництва на конкурсній основі. Саме цей захід сприяв активній появі ФОПів в області більш інтенсивними темпами в порівнянні із іншими регіонами країни.

В цілому логіка функціонування механізму регулювання соціально-економічного розвитку в Харківській області наведено на рис. 2.10.

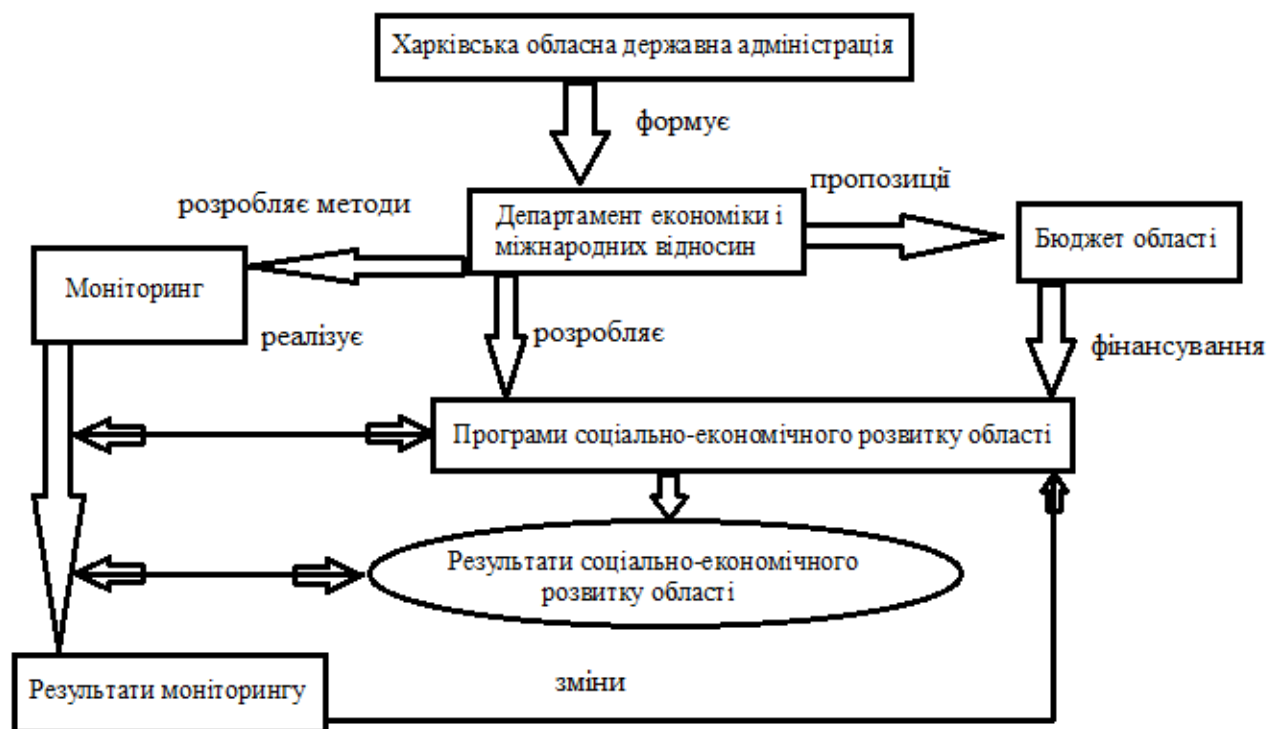

Рис.2.10. Механізм регулювання соціально-економічного розвитку в Харківській області

Бюджетні програми щодо соціально-економічного розвитку територій в регіоні здійснювалися за трьома напрямками:

- 1) сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- 2) реалізація інших заходів щодо соціально-економічного розвитку територій;
- 3) надання бюджетних позичок суб'єктам господарювання.

За кожним з цих напрямів здійснюється розробка деталізованих планів окремих заходів та моніторинг. Результати останнього оформлюються бальною оцінкою щорічно. На підставі результатів моніторингу здійснюється корегування наступних планів.

2.3. Дослідження проблем та результативності системи регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону

В Україні, за сучасних умов трансформації суспільства та поступового переходу до ринкових відносин, державне регулювання регіонального соціально-економічного розвитку може здійснюватися у формі: трансфертів, спрямованих до місцевих бюджетів з державного бюджету, для вирівнювання фінансового забезпечення регіону; додаткової фінансової підтримки депресивних регіонів; державних цільових програм, спрямованих на вирішення територіальних проблем (досягнення прискореного зростання пріоритетних галузей регіонального господарства, зростання експортного потенціалу регіону); бюджетних інвестицій і конкретних інвестиційних проектів (так званий бюджет розвитку) тощо. Принагідно слід зазначити, що здійснення державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів в країні стикається з багатьма труднощами.

Перепонами державного регулювання розвитку територій є відсутність єдиної нормативно встановленої процедури "відбору" регіональних проблем для прийняття рішень на державному та регіональному рівні.

До головних перешкод на шляху забезпечення ефективного державного регулювання регіонального соціально-економічного розвитку в країні можна віднести: відсутність системного підходу до регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального розвитку; недостатнє використання існуючих інструментів державного регулювання, спрямованих на стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій; низьку інституційну та фінансову спроможність місцевих

органів влади щодо вирішення питань місцевого значення; відсутність дієвих та ефективних механізмів формування місцевих бюджетів на основі гарантованих державою соціальних стандартів надання послуг населенню незалежно від місця проживання; незавершеність формування та недосконалість моделі управління на регіональному рівні.

Відсутність системного підходу до реалізації регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального соціально-економічного розвитку, тобто несприйняття протягом тривалого часу регіональними органами влади поняття "планування регіонального розвитку", призвели до неефективного застосування механізмів регулювання регіонального соціально-економічного розвитку.

Отже, за сучасних умов ринкових перетворень державне регулювання територіальним соціально-економічним розвитком стає ключовою ланкою державного управління, що формується під впливом багатьох факторів, певна сукупність яких створює підвалини його теоретичних засад і посилення регіональних і місцевих впливів. Проте існують проблеми регулювання розвитку регіону, зумовлені складним взаємопроникненням природних, просторових, економічних, політичних і соціальних суперечностей, що пов'язано зі значною неоднорідністю територій країни та великою поліструктурністю територіальної організації влади. Реалізація ідеї міцної держави неможлива без зміцнення усіх її складових, у тому числі й регіональних. Державне регулювання територіального соціально-економічного розвитку не повинно передбачати створення усередненої картини розвитку регіонів. Метою політики має стати побудова України як держави взаємодіючих регіонів, що утворюють єдину країну

На державному рівні проголошено, що регулювання соціально-економічного розвитку регіонів належить до пріоритетних завдань державного управління, є одним із ключових питань у процесі становлення нової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, вагомим механізмом забезпечення територіальної цілісності та стабільності в державі. Таким чином, важливу роль у трансформації регіональної економіки відіграє регіональна

економічна політика, сприяння реалізації якої має стати головною метою багатовекторної діяльності держави. Досвід становлення української незалежності показує неспроможність центральної влади адекватно реагувати на потреби регіонів і усвідомлення нею необхідності прискорення процесів формування нового спектру повноважень місцевих територіальних громад, підвищення ролі органів самоврядування у вирішенні як оперативних, так і стратегічних питань розвитку регіонів [25, с. 104].

Здійснення державного регулювання територіального соціально-економічного розвитку в країні стикається з багатьма труднощами. Перепонами державного регулювання соціально-економічного розвитку територій є відсутність єдиної нормативно встановленої процедури «відбору» регіональних проблем для прийняття рішень на державному рівні.

За сучасних умов соціально-економічного розвитку державне регулювання соціально-економічного адміністративно-територіальних формувань стає ключовою ланкою управлінського впливу. Як наслідок, наявні проблеми регулювання розвитку регіонів, зумовлені складними взаємопов'язаними природними, просторовими, економічними, політичними і соціальними суперечностями, значною неоднорідністю територій країни та великою поліструктурністю територіальної організації влади, вимагають термінового вирішення.

Вищенаведені проблеми регулювання соціально-економічного розвитку територій притаманні для всіх регіонів країни, однак для Харківської області існують і специфічні. Наявність таких проблем опосередковано дозволяє оцінити механізм відповідного регулювання. Такими оцінками слід користатися, оскільки поки що не існують критерії та показники, що прямим чином дозволяють здійснювати таку оцінку.

Оцінка проблем та рівня регулювання соціально-економічного розвитку Харківської області за опосередкованими критеріями наведена в табл. 2.4.

Оцінка проблем та рівня регулювання соціально-економічного розвитку
Харківської області за опосередкованими критеріями

Критерій (показник)	Характеристика	
	якісна	бал за 100 бальною шкалою
Наявність механізму регулювання соціально-економічного розвитку області	Механізм існує, однак за якісними та кількісними параметрами він в цілому такий же самий, що і був на початку виникнення країни. Примітка: в умовах децентралізації національний рівень регулювання економіки прагне передати максимум питань на регіональний рівень, однак в обласний механізм регулювання ще залишився на старому рівні.	30
Наявність регіональних програм соціально-економічного розвитку області	Програми існують, однак частина заходів носить формальний характер (коли фактично заходи реалізуються суб'єктами господарювання самостійно але результати видаються як здобутки регіональних органів влади). Фінансуються заходи як і раніше – ремонт та(або) будівництво доріг, об'єктів комунальної інфраструктури (наприклад, спортивних та дитячих майданчиків), однак ігноруються проекти перебудови економічного базису регіону (наприклад, будівництво вітряних та сонячних електростанцій, смітте-перероблювальних заводів).	35
Наявність програм підтримки підприємництва	Програми існують, однак більшість заходів програми передбачають лише формальну підтримку з мінімальним фінансуванням.	40
Наявність моніторингу регулювання	Процедура існує, однак методологія спрощена (примітивна) з використанням обмеженого кола показників та критеріїв. Результати моніторингу не вплинула на подальші зміни програм соціально-економічного розвитку регіону	35
Наявність структур та процедур подолання безробіття	Такі структури та процедури існують, однак вони звикли працювати в умовах низького рівня безробіття.	40

В порівнянні з іншими регіонами країні Харківська характеризується мінімальним рівнем безробіття (та задовільним станом інших показників соціально-економічного розвитку), тому механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону не передбачав інтенсивних та екстрених заходів. В цьому полягає певний недолік цього механізму, оскільки у випадку появи негативних чинників, виникнення криз існуючий механізм з існуючими

елементами та параметрами не в стані буде подолати якісно нові кризи. Отже механізм регулювання в області якісно застарів та вимагає якісної трансформації.

Проведена оцінка соціально-економічного стану регіонів України свідчить про зниження рівня фінансової забезпеченості їх розвитку через фінансово-економічну кризу, звуження джерел додаткових (позабюджетних) ресурсів для реалізації заходів регіональної політики в умовах несприятливого інвестиційного клімату та впливу інвестицій, що представлено за допомогою розрахунку коефіцієнтів економічної та соціальної ефективності виконання місцевих бюджетів у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Оцінка стану забезпечення фінансової спроможності Харківської області в умовах децентралізаційних процесів, 2019-2020 рр

Показник	Значення за роками	
	2019	
Коефіцієнт економічної ефективності виконання місцевих бюджетів	0,0072	0,0047
Коефіцієнт соціальної ефективності виконання місцевих бюджетів	7,7532	6,5762

Можна зробити висновок, що до основних проблем виваженого та ефективного стратегічного регулювання соціально-економічним регіональним розвитком відносяться: відсутність оперативної, достовірної інформації про його соціально-економічний стан; відсутність єдиної комплексної методики оцінки соціально-економічного стану територіальної освіти відповідно до її рівня, статусу і специфіки; відсутність методики комплексного прогнозування соціально-економічного розвитку регіону; розбіжності у стратегічному плануванні та позиціонуванні територіальних утворень різних рівнів і різних господарюючих суб'єктів у їхньому складі; відсутність єдиної універсальної

методики комплексного планування заходів щодо досягнення стратегічної мети соціально-економічного розвитку територій, з урахуванням їхньої специфіки; недостатність досліджень і методологічних розробок з протидії глобальним і територіальним (регіональним) проявам фінансової та економічної кризи; відсутність комплексної методики стратегічного планування інноваційного розвитку регіону тощо.

Висновки до розділу

Здійснено аналіз регулювання соціально-економічного розвитку територій і, зокрема, аналіз відповідного розвитку Харківської області. Регіон є промислово розвиненим в порівнянні з багатьма іншими територіями країни. Номінальний ВРП області постійно зростає. Динаміка же реального ВРП області свідчить про зниження показника у 2009 – 2010 роках через негативний вплив світової фінансової кризи, та у 2014 - 2015 роках внаслідок негативних подій в країні у 2014 році. Кризові явища у соціально-економічному розвитку області зумовлювалися зовнішніми макроекономічними чинниками.

Визначено, що область в порівнянні з іншими регіонами країни є відносно прогресивним і промисловим регіоном, однак, навіть в такому регіоні імовірність негативної динаміки ВРП становить 0,35 %. При чому відповідна імовірність в основному зумовлена зовнішніми та макроекономічними чинниками. В таких умовах мезоекономічні чинники мають компенсувати дію макроекономічних та бути вдвічі сприятливими. Сприятливість мезоекономічних чинників досягається за рахунок діяльності регіональних органів публічної влади та органів місцевого самоврядування.

Кількісні показники соціально-економічного розвитку регіону не дозволили виявити сталу позитивну тенденцію суттєвого економічного росту економіки області. В регіоні відбулося суттєве зниження загальної кількості робочих місць у 2016 та 2017 роках. До того ж, 2020 рік також позначився погіршення ситуації із рівнем зайнятості внаслідок коронакризи 2020р.

На відміну від кількості зайнятих на підприємствах в області чисельність ФОПів в регіоні зростала, що є позитивним явищем на фоні загального зниження робочих місць. Отже в регіоні сформовані сприятливі умови для розвитку підприємництва, однак їх можна ще покращити. В порівнянні з кількістю на підприємствах чисельність ФОПів в регіоні є суттєвою і майже аналогічною.

Економіка регіону, незважаючи на лідерські позиції в країні за рівнем промислової розвиненості, постійно відчуває вплив зовнішніх макроекономічних чинників, тому вплив регіональних органів публічної влади має мати випереджаючий позитивний характер. Регіональне господарство постійно намагається протидіяти постійному негативному впливу макро-чинників. До того ж, ці чинники постійно змінюються та погіршується їх рівень.

Здійснено оцінку діючих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, наразі уточнено пріоритети існуючої регіональної політики, а також зв'язок між різними індикаторами і стратегічними цілями в стратегії регіонального розвитку. Стратегічною метою регіональної політики було створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів країни з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня добробуту населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання. Стратегічне бачення розвитку регіонів та країни загалом полягало в розв'язанні наявних проблем на основі використання внутрішніх та зовнішніх можливостей регіонів та територій і є результатом стратегічного вибору регіональної політики.

Розглянуто механізм регулювання соціально-економічного розвитку в Харківській області та зроблено аналіз окремих його елементів. Досліджено проблеми та результативність системи регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону. Уточнено, що перепонами державного регулювання розвитку територій є відсутність єдиної нормативно встановленої процедури "відбору" регіональних проблем для прийняття рішень на державному та регіональному рівні.

Відсутність системного підходу до реалізації регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального соціально-економічного розвитку, тобто несприйняття протягом тривалого часу регіональними органами влади поняття "планування регіонального розвитку", призвели до неефективного застосування механізмів регулювання регіонального соціально-економічного розвитку.

В порівнянні з іншими регіонами країни Харківська характеризується мінімальним рівнем безробіття (та задовільним станом інших показників соціально-економічного розвитку), тому механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону не передбачав інтенсивних та екстрених заходів. В цьому полягає певний недолік цього механізму, оскільки у випадку появи негативних чинників та виникнення криз існуючий механізм з існуючими елементами та параметрами не в стані буде подолати якісно нові кризи. Отже механізм регулювання в області якісно застарів та вимагає якісної трансформації.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Актуальні напрями удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій

Розробці деталізованих заходів удосконалення механізмів регулювання соціально-економічного розвитку області має передувати визначення актуальних напрямів відповідного удосконалення.

Метою регулювання соціально-економічного розвитку територій має бути стимулювання розвитку територій, нездатних функціонувати в режимі саморозвитку, та підтримка й активізація соціальної мобільності населення окремих регіонів.

Пріоритетами регіональної політики соціально-економічного розвитку мають бути: формування ефективної системи публічної влади в регіонах, спроможної забезпечити сталий розвиток територій; сприяння поліпшенню матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів; стимулювання міжрегіональної інтеграції, подолання міжрегіонального відчуження та інтеграції регіональних інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір; створення ефективних механізмів представництва на загальнонаціональному рівні інтересів регіонів, а на регіональному – територіальних громад, забезпечення врахування самотності регіонів та їх конкурентних переваг при формуванні та реалізації державної регіональної політики; оптимізація територіальної основи публічної влади з упорядкуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, чітким розподілом сфери повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; створення та підтримка повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей, зменшення територіальної диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території держави; запровадження критеріїв визначення «проблемних» територій у регіонах та впровадження заходів державного реагування на ситуації, що склалися у них; запровадження дієвих

механізмів державної підтримки міжрегіональної інтеграції, виконання міжрегіональних проектів та програм ефективного використання місцевих ресурсів.

Регулювання територіального розвитку повинно здійснюватися системою спеціально організованих заходів політичного, правового, соціального, фінансового, економічного характеру, покликаних:

- стимулювати розвиток тих територій, які з об'єктивних причин не можуть функціонувати в режимі саморозвитку;
- створювати умови для виникнення і функціонування національно значимих потенційних "точок зростання" (вільних економічних зон, технопарків тощо);
- забезпечувати виконання окремими територіями загальнодержавних функцій (утримання на території об'єктів державного значення).

Державна стратегія регіонального розвитку повинна спиратися на зарубіжний досвід, зокрема європейський досвід розвитку. Основними виконавцями стратегій нашої держави залишаються органи влади, тоді як у європейських країнах розвинена інституція агенцій регіонального розвитку.

Підхід до розроблення такого документу, як правило, є формальним, тобто він виконаний за встановленим типовим шаблоном, без огляду на специфіку, особливості кожного регіону. Аналіз стратегії державного регулювання регіонального розвитку дає можливість чітко визначити основні вимоги під час розроблення стратегій, які полягають в такому:

- під час розроблення і реалізації стратегій необхідною є взаємодія з громадянським суспільством;
- повинна бути максимальна узгодженість з іншими нормативно-правовими документами;
- необхідним є відібрання дійсно важливих цілей, тобто у кожному регіоні треба виділити декілька стратегічних пріоритетів, які будуть чітко сформовані та матимуть важливе значення саме для цього регіону;

– одним із головних чинників, які впливають на реалізацію стратегії, є якість влади, взаємозв'язок між державними органами і місцевими, оскільки від ефективної роботи місцевої влади залежить реалізація загальнодержавної стратегії розвитку.

На основі аналізу зазначених та багатьох інших проблем можна запропонувати основні заходи з удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій:

1. Впровадити та постійно застосовувати в управлінській практиці інструменти стратегічного планування розвитку території, яке б сприяло точному визначенню пріоритетів регіонального розвитку.

2. Удосконалити механізми державної підтримки розвитку депресивних регіонів.

3. Розробити систему заходів з розбудови інфраструктури регіону, маючи на меті покращання умов використання інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку тощо.

4. Адаптувати національне законодавство з питань регіональної політики до міжнародних норм та стандартів.

5. Удосконалити систему моніторингу та контролю регіонального розвитку тощо

Інтенсифікація використання регіонального потенціалу розвитку території має відбуватись у таких напрямках:

– підвищення ефективності функціонування системи управління соціально-економічним потенціалом у регіонах;

– пошук оптимального співвідношення місцевих, регіональних і державних інтересів;

– удосконалення методів формування місцевих і регіональних ринків та їхньої інфраструктури в контексті забезпечення конкурентоспроможності національної економіки;

- формування інвестиційної політики з урахуванням специфіки конкретних регіонів;
- формування ефективної системи управління майном різних форм власності;
- інтенсифікація та підвищення ефективності використання місцевих ресурсів.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України в основі функціонування механізмів реалізації регіональної політики має бути:

- упорядкування бюджетних відносин; – формування стабільності дохідної бази;
- розмежування повноважень між центром і регіонами, а також державою і місцевим самоврядуванням;
- функціональна градація регіональних видатків, преференції у сфері економічного регулювання щодо розміщення місцевих замовлень і бюджетного підряду;
- розвиток малого та середнього бізнесу, організація ринкової інфраструктури тощо;
- створення ефективних механізмів функціонування регіональної економіки;
- захист найбільш нужденних соціальних верств населення.

Під час впровадження нових підходів до реалізації державної регіональної політики потрібно скористатися також інструментами, що були ефективні в країнах ЄС:

- інвестиційні гранти, що передбачають співфінансування із бюджетів різних рівнів;
- субсидіювання відсоткових ставок;
- податкові знижки на амортизацію; – транспортні пільги.

В умовах децентралізації державне регулювання регіонального соціально-економічного розвитку має надавати імпульс внутрішнім факторам розвитку регіону і базуватись на таких підходах:

- послаблення адміністративного контролю, скорочення частки державної власності;

- надання податкових пільг;
- стимулювання сектора послуг;
- активізація малого і середнього підприємництва;
- створення зон підприємництва.

До найважливіших важелів реалізації регіональної політики належать:

- довгострокове прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів для з'ясування глобальних проблем і стратегічних напрямів їх розвитку;
- розробка індикативних планів розвитку регіонів;
- розробка місцевих бюджетів;
- формування міжрегіональних і регіональних програм науково-технічного розвитку;
- визначення пріоритетних напрямів у розвитку окремих регіонів.

Децентралізація вимагає виконання трьох необхідних умов:

- чітке розмежування повноважень між усіма рівнями влади по витратах;
- наділення відповідних рівнів фінансовими ресурсами, достатніми для реалізації переданих їм повноважень;
- нівелювання дисбалансів різних бюджетів за допомогою міжбюджетних трансфертів, здійснюваних за чіткими правилами.

Управління регіональним соціально-економічним розвитком має базуватись на створенні промислово-аграрних кластерів, що стає першочерговим завданням національної економіки. Головний напрям забезпечення конкурентоспроможності національної і регіональної економік це орієнтація на наукоємний інноваційний розвиток.

В умовах неоднорідності економічного, соціально-культурного й інтелектуального ландшафту регіонів країни пріоритетними завданнями є створення інформаційної інфраструктури регіонального бізнесу для формування і зростання капіталізації активів малих і середніх технологічно орієнтованих спеціалізованих підприємств. Важливим є створення ефективних механізмів

двостороннього зв'язку за принципами партнерства і співпраці великого і малого бізнесу, ефективної міжгалузевої і міжрегіональної кооперації і спеціалізації.

Стратегія регіонального інноваційного соціально-економічного розвитку регіонів має базуватись на таких положеннях:

- формування конкурентного середовища для забезпечення інновацій;
- пошук і визначення найбільш потужних конкурентів для підвищення мотивації;
- аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку, які необхідно враховувати у регіональному розвитку;
- максимальне врахування всіх аспектів глобальної і національної конкуренції;
- намагання вийти на зовнішній ринок.

Для досягнення поставлених завдань соціально-економічного розвитку регіону необхідно:

- провести виробничий моніторинг стану природно-ресурсного і технологічного потенціалу регіону;
- розробити загальну стратегію регіонального розвитку;
- здійснити збір і аналіз кращих виробничих і інноваційних практик регіонального розвитку;
- розробити пакет нормативно-методичних документів щодо формування науково-технічних регіональних програм;
- розробити концепцію ресурсного забезпечення малих і середніх підприємств і інноваційних процесів у регіоні;
- сприяти розвитку міжнародної співпраці у сфері регіонального розвитку.

Політика децентралізації, яка сьогодні декларується на всіх рівнях державної влади, обумовлює необхідність кардинальних змін принципів і філософії державного управління регіональними економічними системами, спрямованих на демократизацію управління, децентралізацію та деконцентрацію владних повноважень і відповідальності.

Останнім часом залучення громадян до процесу прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу. Серед напрямів вдосконалення стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів запропоновано використовувати принципи партисипативного бюджетування, що має на меті активізацію залучення громадян у процес прийняття рішень стосовно соціально-економічного розвитку міст і селищ. Це сприятиме збільшенню прозорості, фінансової відповідальності, підвищить ефективність рішень органів влади, посилить інклюзивне управління.

З урахуванням соціально-економічної специфіки Харківської області окреслено коло учасників партисипативного бюджетування та мотиви їх участі в ньому (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Учасники процесу партисипативного бюджетування та мотиви їх участі

Учасники	Мотиви участі
Місцева влада	Підвищення ефективності розподілу суспільних ресурсів. Розширення можливостей для громадян щодо підвищення їх політичної та соціальної свідомості. Збільшення прозорості задля скорочення корупції та бюрократичної неефективності.
Громадські та неурядові організації	Побудова ширших мереж взаємодії між учасниками. Можливість впливу на політичні рішення. Збільшення можливостей для вирішення соціальних проблем.
Ділове середовище	Збільшення прозорості, скорочення корупції та підвищення ефективності.
Окремі громадяни	Полегшення доступу до процесу прийняття суспільних рішень. Полегшення доступу до інформації. Прямий взаємозв'язок між участю у процесі бюджетування та якістю суспільних благ, що надаються владою. Можливість вирішення конкретних соціально-економічних проблем регіонального (місцевого) розвитку

3.2. Вдосконалення моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій

У сучасних умовах удосконалення механізмів регулювання процесів економічного розвитку регіонів набуває особливого значення. Це, зокрема, зумовлено тим, що продовжують відбуватись процеси реформування всіх сфер економіки, а основний тягар реформ переміщується на регіональний рівень.

Які регіони сьогодні є проблемними, а які, навпаки, є лідерами з точки зору економічного розвитку? В яких регіонах високий розвиток економіки, в яких він дуже низький? Без відповіді на всі ці питання неможливо розробити державну політику регіонального розвитку. Але для того, щоб розробити ефективний механізм регулювання процесів економічного розвитку регіонів, потрібно точно визначити депресивні території, які вимагають пріоритетної державної підтримки.

Моніторинг, як безупинне спостереження за ресурсами та ефективністю їх використання, результатами ефективності реалізації регіональної економічної політики та соціально-економічного розвитку регіонів, відіграє досить важливу роль у системі регіонального управління. Моніторинг орієнтований на підтримку прийняття управлінських рішень на всіх рівнях реалізації регіональної економічної політики та надання своєчасної інформації щодо її ефективності. Актуальність теми дослідження визначається передусім тим, що ефективність реалізації регіональної економічної політики визначається шляхом проведення комплексного збирання інформації - моніторингу.

Питання оцінки ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів досить складне. При визначенні методики оцінки ефективності механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів виходимо з таких позицій:

- по-перше, функціонування даного механізму передбачає моніторинг, на основі якого здійснюється систематичне та безперервне збирання, аналіз і використання інформації щодо його функціонування для корегування основних його структурних елементів - методів, інструментів, заходів з метою прийняття

ефективних управлінських рішень, які, у свою чергу, в подальшому забезпечать кращі показники ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів ніж попередні;

- по-друге, крім моніторингу необхідне також періодичне оцінювання механізму самого державного регулювання процесів економічного розвитку регіонів, що передбачає визначення доречності та дотримання стратегічних цілей, відстеження ефективності та результативності, впливу та сталості у його функціонуванні на соціально-економічні процеси розвитку регіонів. Оцінка має забезпечувати достовірну, корисну інформацію та надавати змогу використовувати уроки з набутого досвіду в процесі прийняття ефективних управлінських рішень;

- по-третє, оцінка ефективності - це сукупність аналітичних методик вивчення і вимірювання фактичних результатів державної політики, яка дозволяє визначити: якою мірою діяльність державних інститутів відповідає проголошеним національним цілям.

Моніторинг та оцінку ефективності реалізації пріоритетних напрямів регіональної економічної політики доцільно здійснювати за показниками, які відображають як загальні результати розвитку економіки регіону та її окремих галузей, так і зміни у його фінансовому стані, розвитку інфраструктури, демографічній ситуації та рівні життя і доходів населення.

Ця група показників включає:

- валовий регіональний продукт (усього та в розрахунку на одну особу);
- індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту;
- кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій (в тому числі включених та виключених з нього протягом року);
- кількість підприємств - суб'єктів підприємницької діяльності;
- кількість фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю; наявність основних засобів та рівень їх зносу;
- індекси промислової продукції;

- обсяги та індекси продукції сільського господарства; індекси виконаних будівельних робіт;
- індекси обороту роздрібної торгівлі;
- обсяги споживання паливно-енергетичних ресурсів у розрахунку на 1 грн валової доданої вартості;
- чисельність населення на кінець року; коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту;
- середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників; індекси номінальної та реальної заробітної плати.

Здійснення моніторингу передбачає збирання зазначених показників по конкретному регіону, їх періодичний аналіз та оцінку ефективності реалізації регіональної економічної політики за пріоритетними напрямками. Отримані результати у подальшому використовуються для внесення необхідних коректив у стратегії розвитку регіонів.

Моніторинг повинен здійснюватись місцевими органами державної влади в співпраці з науковими й громадськими інституціями, які б за його результатами вживали відповідні ефективні управлінські заходи.

Усі розроблені методики залежно від викладеної інформації умовно можна поділити на три групи: методики, що базуються на експертних оцінках; методики, що базуються на статистичній інформації; методики, що базуються на експертно-статистичних розрахунках. Важливою структурною складовою механізму оцінки є визначення її принципів.

Під такими принципами слід розуміти систему загальних вимог чи обмежень щодо дослідження оцінки ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів, до яких мають бути віднесені: логічність, об'єктивність, своєчасність, пропорційність, доцільність, взаємопов'язаність, гуманність, визначеність.

Алгоритм оцінки ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів складається з таких етапів.

1. Формування мети оцінки, оскільки даний механізм має забезпечувати реалізацію стратегічних цілей розвитку регіонів і держави, тому необхідно визначити певний набір оцінювальних критеріїв.

2. Розробка критеріїв оцінки. При визначенні оцінки ефективності даного механізму необхідно визначити такі критерії, які будуть характеризувати різні прояви державного регулювання та рівень і якість цього механізму відповідно потреб та інтересів регіону.

3. Добір показників та їх кількості, на базі яких буде здійснюватись визначення оцінки, що характеризують ефективність функціонування механізму регулювання процесів та його вплив на економічний розвиток регіонів.

Потрібно зауважити, що залежно від визначеної мети, вимог до оцінки, чи то її критеріїв, глибина аналізу, кількість та набір показників може змінюватися.

Систему показників оцінки ефективності механізму державного регулювання процесів економічного розвитку регіонів можна згрупувати за такими блоками:

- показники ефективності використання наявних ресурсів регіону;
- показники соціального розвитку;
- показники інвестиційної привабливості регіону;
- показники екологічного розвитку.

Важливим аспектом при визначенні ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку конкретного регіону є позиціонування його серед інших.

Вдосконалення методології оцінки ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів на сучасному етапі розвитку регіону країни є необхідним й надзвичайно актуальним. Однак не менш важливим є створення організаційних механізмів, які б забезпечували постійну підтримку високого рівня ефективності функціонування регіональних органів влади.

Таким чином, завдання підвищення ефективності управління вимагає існування на регіональному рівні належного механізму регулювання економічного розвитку.

Особливості регіону, рівень його соціально-економічного потенціалу вноситимуть уточнення в цілі та пріоритети регіонального розвитку, які визначатимуться регіональними радами та їх виконавчими органами. Внаслідок цього неминуchoю є потреба в уточненні показників ефективності та їх планового значення для різних регіонів в Україні.

Отже, необхідним завданням є не лише забезпечення оцінки ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів і підвищення ефективності роботи органів регіонального управління, але й створення децентралізованих механізмів регулювання економічного розвитку регіону. На порядок денний виступає питання вивчення просторової структури, стану та рівня розвитку регіонів країни. Негативні тенденції розвитку регіонів потребують комплексного підходу до їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, тобто сталого розвитку всієї країни та її окремих регіонів.

Необхідним стає оптимальне поєднання природи, суспільства і економічного розвитку, забезпечення такої територіальної організації їх функціонування, за якої регіональні природно-суспільні системи мали б стабільну здатність до стійкого розвитку та відтворення. В умовах зростаючого дефіциту природних, матеріальних, економічних та інших ресурсів і критичності екологічної ситуації економічні трансформації повинні забезпечити умови стійкого відтворення природних та суспільних систем регіонів. Крім того, процес розподілу інвестицій можна використовувати як механізм для регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Таким чином, інвестування в об'єкти соціально-економічної системи регіону повинно позитивно впливати на загальний економічний розвиток та підвищувати добробут населення, тобто наблизити до мети сталого розвитку регіону та покращити показники його оцінки.

Для вироблення раціональних управлінських рішень необхідний об'єктивний аналіз розвитку області, який базується на достовірній інформаційній системі. Основними вимогами до організації інформаційної системи управління, на нашу думку, повинні бути: цілеспрямованість, цілісність, динамічність, гнучкість, актуальність, ефективність, повнота. Інформаційна система в першу чергу необхідна для забезпечення програмування соціально-економічного розвитку області, стратегічного і оперативного регулювання. Структуру інформаційної системи, яка використовується у міжнародній практиці програмування і регулювання соціально-економічного розвитку регіону можна представити у вигляді схеми, зображеної на рис. 3.1.

Рис.3.1. Пропонована схема інформаційної системи регіонального регулювання соціально-економічного розвитку

З даної схеми видно, що одним із можливих шляхів отримання інформації є моніторинг регіональної економіки, який поєднує переваги основних різновидностей якісних методів обробки інформації в теорії програмування: «сценарію», системного аналізу, аналізу цілей і цим самим дозволяє створити перспективи в економічному програмуванні як по відношенню до цілей розвитку економіки області, так і що до завдань і засобів їх реалізації. «Сценарії» дозволяють встановлювати логічну послідовність подій, які можливі при переході від одного стану в інший, що і дозволяє крок за кроком скласти загальну картину майбутнього. Сценарій бере свій початок у військовій стратегії. Він переслідує ціль демонстрації теоретичної можливості чи неможливості виконання висунутих завдань, дозволяє виробити інструменти активної державної політики для подолання стихійних тенденцій розвитку. Системний аналіз дозволяє комплексно розглядати усі можливі варіанти рішення будь-якої складної проблеми. Аналіз цілей розробляється для того, щоб оцінити наслідки вибору в умовах багатоцільових завдань.

Бази даних, які входять до моніторингу соціально-економічного розвитку області повинні мати відмінність від традиційних баз даних. Їх можна проаналізувати за наступними основними положеннями: бази даних моніторингу орієнтовані на більш широкі набори джерел даних; використання нетрадиційних типів даних (графічна інформація, результати тестових опитувань і т. д.); зручність у використанні, що дозволяє у будь-який момент часу вносити відповідні зміни у базу даних відповідно з запитом користувача.

Створення інформаційної бази для управління областю пов'язане із рішенням проблеми, яку інформацію і як збирати в умовах, коли невідомий поточний характер майбутніх управлінських рішень. Тому в основі побудови інформаційної системи моніторингу слід покласти підхід, який базується на тому, що рішення по недостатньо сформульованим завданням розвитку буде здійснюватися на основі досягнення конкретної цілі із їх сукупності.

Процес формування інформаційної системи моніторингу соціально-економічного розвитку області повинен складатися із кількох етапів:

1. Формування дерева стратегічних цілей.
2. Виявлення потреб у певних видах інформації, яка може виникнути у відповідності з сформованими цілями.
3. Підтримка оперативних рішень. Перший крок пов'язаний з формуванням інформаційної бази системи управління стратегічним розвитком області.

На нашу думку, одним із ефективних методів визначення системи цілей є метод структуризації, який полягає у побудові «дерева цілей». Процес побудови «дерева цілей» передбачає такі стадії: побудову функціонального «дерева цілей»; побудову комплексу цілереалізуючих систем; попередню оцінку і підбір цілереалізуючих систем; розробку цільових нормативів; ранжування цілей.

Ранжування цілей доцільно здійснювати шляхом визначення коефіцієнтів відносної важливості (КВВ) та коефіцієнтів взаємної корисності (КВК). Основним завданням місцевих органів влади є забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку області. Реалізується дана ціль через ціль другого рівня - формування сприятливого клімату для ефективного функціонування економіки регіону.

В свою чергу ціль другого рівня конкретизується через елементи третього рівня, інтегральна оцінка яких проводиться за формулою:

$$K B B = \frac{\sum_{k=1}^n S_{ik}}{N} \quad (3.1)$$

де КВВ- інтегральна оцінка і-того елемента, яку дав k-ий експерт ;

S_{ik} - оцінка і-того елемента, яку дав k-ий експерт;

N - кількість експертів.

Експертні оцінки проводилися нами серед працівників десяти управлінь обласної державної адміністрації, результати яких дозволили визначити

інтегральні коефіцієнти відносної корисності елементів третього рівня (див. таблицю 3.1), що визначило їх ранг, і відповідно місце в структурі «дерева цілей».

Таблиця 3.1

Коефіцієнти відносної корисності елементів третього рівня дерева цілей

Перелік елементів «дерева цілей»	Коефіцієнт відносної важливості	Ранг елемента	Коефіцієнт взаємної корисності
1	2	3	4
Підвищення рівня життя народу і вирішення соціальних проблем регіону	0,98	1	8,5
Рациональне використання місцевого потенціалу	0,92	2	8,9
Вдосконалення організаційних структур управління соціально-економічним розвитком області.	0,90	3	7,0
Оптимізація економічного механізму регулювання соціально-економічного розвитку області.	0,86	4	9,0
Формування і розвиток сучасної ринкової інфраструктури	0,85	5	8,0
Визначення і підтримка пріоритетних напрямків розвитку області	0,80	6	8,2
Вирішення криміногенних і екологічних проблем	0,56	7	7,5
Розвиток міжрегіональних зв'язків	0,50	8	6,5
Ефективне використання сукупного соціально-економічного потенціалу .	0,33	9	6,0

Здійснення інтегральної оцінки КВВ окремих елементів четвертого рівня «дерева цілей» передбачає:

1. Визначення величини W_{jk} -КВВ j-того елемента четвертого рівня для реалізації елементів третього рівня, який він деталізує, з врахуванням КВВ для кожного k-ого експерта:

$$W_{jk} = \sum_{i=1}^m KBB_{jik} KBK_i \quad (3.2)$$

де КВВ ijk - коефіцієнт відносної важливості j-ого елемента четвертого рівня «дерева цілей» для i-ого елемента третього рівня, визначений k-им експертом; m- кількість елементів третього рівня; КВК i - коефіцієнт взаємної

корисності і-ого елемента для усіх інших елементів даного рівня «дерева цілей» розраховується за формулою:

$$KBK_i = \sum_{i=1}^n KBK_{ii} \quad (3.3)$$

де KBK_{ii} - коефіцієнт взаємної корисності і-ого елемента третього рівня «дерева цілей» для кожного елемента даного рівня, враховуючи корисність елемента для себе; n - кількість елементів даного рівня.

2. Визначення величини W_j - інтегрального KBВ j-го елемента четвертого рівня для реалізації цілей елементів третього рівня, які він деталізує, з урахуванням їх KBВ для усієї групи експертів здійснюється за формулою:

$$W_j = \frac{\sum_{K=1}^N W_{jk}}{N} \quad (3.4)$$

Використання методу структуризації дозволило нам побудувати «дерево цілей» регіонального розвитку (див. рис.).

Другий крок пов'язаний з виявом потреб у видах інформації, які виникають чи можуть виникнути при формуванні цілей. Для цього необхідно використати методику системного аналізу як внутрішнього так і зовнішнього середовища, яке визначає функціонування області з точки зору довгострокової перспективи.

Результати аналізу доцільно згрупувати у три блоки, які є базою для стратегічного моніторингу.

Перший блок об'єднує фактори безпосередньої дії . До них слід віднести:

1. Господарську активність підприємств регіону, яка відображає масштаби виробництва матеріальних благ та послуг.

2. Фінансову активність регіону, яка залежить від ефективності нагромаджувальних та інвестиційних процесів .

3. Ділову активність на місцевому ринку грошей, цінних паперів, яка є результатом грошово-кредитної політики держави.

Дерево цілей соціально-економічного розвитку області

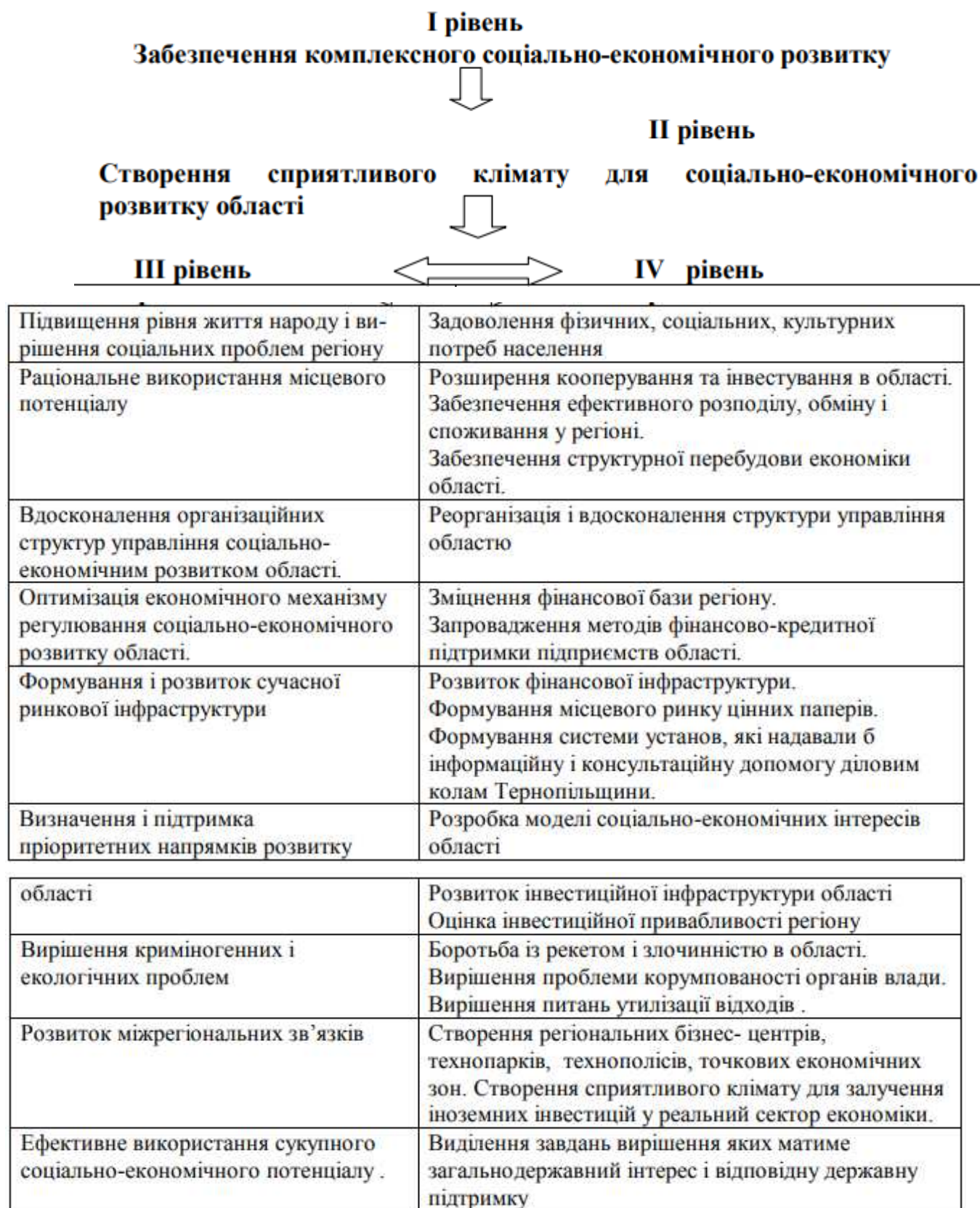

Рис.3.2. Пропонована схема «дерева цілей»

4. Технічний потенціал області.

5. Кон'юктуру на місцевому ринку праці, яка визначає ступінь використання трудових ресурсів і купівельну спроможність населення.

6. Ступінь розвитку місцевої інфраструктури.

7. Підприємницький клімат у регіоні.

Другий блок об'єднує фактори можливого впливу. До них, на нашу думку, слід віднести динаміку міграційних потоків, природний рух населення; політичну ситуацію в країні; криміногенну ситуацію у регіоні; природно-кліматичні умови.

Третій блок слід назвати сферою інтересів регіону. Він об'єднує фактори не пов'язані з поточним функціонуванням народногосподарського комплексу області, а з потенційними можливостями, які зможе використати регіональна економіка від використання тих чи інших переваг. Зокрема, переваги від функціонування зовнішньоекономічного сектору; вільних економічних зон, переваги від функціонування науково-промислових парків; інкубаторних форм підтримки малого бізнесу тощо. Систему економічних і соціальних показників розвитку області для аналітичної частини моніторингу можна представити у вигляді таблиці 3.7.

Таблиця 3.2

Пропонована система показників для моніторингу соціально-економічного розвитку області

Блоки економічного аналізу	Показники	Алгоритм розрахунку показника
I. Фактори безпосередньої дії	1. Господарська активність підприємств регіону. 2. Фінансова активність регіону. 3. Ділова активність на місцевому ринку грошей, цінних паперів.	1.1. Вироблені товари та послуги / Чисельність населення області 1.2. (Кількість прибуткових підприємств x 100%) / Загальна кількість підприємств області 2.1. (Фінансові ресурси області x 100%) / Чисельність населення області 2.2. (Витрати на народне господарство x 100%) / Загальні видатки бюджету області 2.3. (Валові інвестиції в економіку області за рахунок власних джерел x 100%) / Загальний об'єм капітальних вкладень 3.1. (Число банківських закладів разом з філіями x 100%) / Загальна кількість організацій регіону

Блоки економічного аналізу	Показники	Алгоритм розрахунку показника
	<p>4. Технічний потенціал області.</p> <p>5. Кон'юнктура на місцевому ринку праці.</p> <p>6. Ступінь розвитку місцевої інфраструктури.</p> <p>7. Формування ринкової інфраструктури</p> <p>8. Підприємницький клімат у регіоні.</p>	<p>3.2. (Кредити, надані суб'єктам господарювання області x 100%) / Фінансові ресурси регіону</p> <p>4. Основні виробничі фонди області в розрізі галузей</p> <p>5.1. (Населення регіону x 100%) / Чисельність населення</p> <p>5.2. (Населення зайняте на підприємствах різних форм власності області x 100%) / Чисельність населення області</p> <p>5.3. (Чисельність кваліфікованих працівників x 100%) / Загальна кількість зайнятих в області.</p> <p>5.4. (Середня заробітна плата в області x 100%) / Середня заробітна плата по Україні</p> <p>6.1. (Число підрядних будівельних організацій всіх форм власності x 100%) / Загальна кількість підприємств області</p> <p>6.2. Густота залізничних шляхів сполучення на 100 кв. км території.</p> <p>6.3. Густота автомобільних шляхів на 100 кв. км. Території</p> <p>6.4. (Виробництво енергетичних ресурсів x 100%) / Чисельність населення області</p> <p>6.5. Об'єми виробництва власних будівельних матеріалів.</p> <p>6.6. Кількість об'єктів ринкової інфраструктури.</p> <p>6.7. Забезпечення об'єктами соціальної сфери.</p> <p>7. Число фондових бірж, інвестиційних фондів, страхових компаній, аудиторських, брокерських компаній</p> <p>8.1. (Приватизовані підприємства x 100%) / Кількість підприємств комунальної власності</p> <p>8.2. (Компанії і фірми недержавних форм власності x 100%) / Загальна кількість виробничих підприємств області.</p>
II. Фактори можливого впливу	<p>1. Динаміку міграційних потоків</p> <p>2. Рівень народжуваності, Рівень смертності.</p> <p>3. Політична ситуація у країні. (Коефіцієнт стабільності)</p> <p>4. Рівень економічних злочинів.</p> <p>5. Природно-кліматичні умови.</p>	<p>1. (Чисельність міських жителів x 100%) / Чисельність сільських жителів.</p> <p>2. (Чисельність народжених (померлих) x 100%) / Чисельність населення області</p> <p>3. Динаміка прийняття законодавчих актів</p> <p>4. Чисельність злочинів (рекет, крадіжки, вбивства) на 100 тисяч жителів області</p> <p>5.1. (Кількість підприємств зі шкідливими викидами, що перебільшують допустимі норми x 100%) / Загальна кількість підприємств.</p> <p>5.2. Середній радіаційний фон у містах області</p>
III. Фактори	Результати від функціонування	1. (Чисельність спільних підприємств (СП) і

Блоки економічного аналізу	Показники	Алгоритм розрахунку показника
потенційних переваг економіки регіону	зовнішньоекономічного сектору економіки	фірм з зарубіжними партнерами x 100%)/ Загальна кількість підприємств області. 2.(Величина іноземних інвестицій в економіку області x 100%)/ Валові інвестиції області 3.(Прибуток СП x 100%) / Загальний прибуток області 4.(Чисельність зайнятих у зовнішньоекономічному секторі області x 100%)/ Робоча сила області

Діюча система статистичної інформації та форми її подання на регіональному рівні не дозволяють повністю прослідкувати результати функціонування області за факторами безпосереднього, можливого впливу або факторами, які визначають інтереси регіональної системи. За таких умов недостатність статистичної інформації може бути компенсована інформацією банків, відділів управління економіки та власності, фінансових органів (податкових адміністрацій, фінансових управлінь).

Третя група дій пов'язана із підтримкою оперативних рішень. Оперативні цілі забезпечують реалізацію вибраного шляху на етапі тактичних рішень. Тактичні рішення дозволяють вибрати альтернативу, яка забезпечує досягнення стратегічної цілі. Бази моделей тактичного моніторингу повинна будуватися за двома концепціями. Перша із них - це тактичний моніторинг під конкретну ціль чи групу альтернатив. Бази тактичного моніторингу другого типу повинні бути орієнтовані на фронтальне охоплення усіх факторів, які можуть вплинути на розвиток області в середньостроковому періоді (1-3 роки). Фактично у цих базах даних здійснюється деталізація відповідних факторів, які використовуються у моделях стратегічного моніторингу.

Усі моделі моніторингу можна згрупувати у окремі бази:

моніторинг ринкового середовища (створення і функціонування ринкової інфраструктури, аналіз ділової кон'юнктури на місцевих ринках праці, товарів, капіталу);

моніторинг виробництва, розподілу, обміну, споживання продукції у області;

моніторинг законодавчої діяльності органів місцевої влади;

моніторинг людського потенціалу суб'єктів місцевих органів влади (матеріали про якісний і кількісний склад, рівні підготовки і кваліфікованого росту персоналу державних органів влади і місцевого самоврядування);

моніторинг ресурсного потенціалу регіону (сировини, енергії, робочої сили, фінансів);

моніторинг загальних тенденцій, які впливають на функціонування регіону обласного рангу (політика, економіка, демографія);

моніторинг проблемних ситуацій, які породжені діалектикою життя, і пов'язані із відхиленням від визначених параметрів розвитку економічної системи, з постійною неузгодженістю між стабільністю і нестабільним розвитком, старим і новим.

Створення інформаційної системи моніторингу для визначення стратегії і тактики в регіональній політиці неможлива без використання сучасної техніки і технології. В залежності від можливості технічних засобів виділяють механізовані, автоматичні, автоматизовані, комбіновані інформаційні системи. У нас поширення отримали комбіновані інформаційні системи, в яких поєднуються електронно-обчислювальна техніка, механічні засоби ручної обробки інформації і людський розум. Сьогоднішнє автоматизоване забезпечення відділів обласної державної адміністрації є незадовільним. Навіть існуючій комп'ютерній мережі бракує децентралізації, локальності, відкритості обробки і збору інформації.

Відкритість системи диктується необхідністю постійного обліку у зміні показників і форм звітності в залежності від специфіки досліджуваного об'єкту, його фінансового стану, рівня різних видів ризиків. Це буде можливо за рахунок створення відкритих аналітичних таблиць, інформацію у яких можна змінювати і доповнювати в залежності від потреб користувача.

Локальність автоматизованих систем по моніторингу передбачає незалежність користувача від операцій системи і заключається у введенні баз даних через дискети або вінчестер. Автоматизована система повинна мати таку структуру: системне програмне забезпечення по створенню і реорганізації

функціональних розділів і аналітичних таблиць, організації обчислювального процесу і організації сервісних програм; прикладне програмне забезпечення, яке реалізує математичний апарат обробки інформації програм; фонд моделей регресивного, дисперсійного, кластерного аналізу, методу головних компонент і інших економіко-статистичних методів; фонд форматів вихідних документів, які дозволяють представити інформацію у зручній для аналітика формі і який би можна було модифікувати.

Впровадження даної системи моніторингу дозволить: забезпечувати обласну державну адміністрацію динамічною інформацією про фактори внутрірегіонального розвитку релевантні цілям розвитку області; створити підґрунтя для вироблення найпростіших мезоекономічних моделей, які забезпечуватимуть часткову чи повну структурування проблемної ситуації у області; створити систему управління базою мезоекономічних моделей, основними можливостями якої є збереження, модифікація, багатфакторне використання інформаційних масивів; виявити закономірності у проблемних ситуаціях через використання економіко-статистичних методів системного аналізу; постійно вдосконалювати створену базову оболонку для наповнення інформацією.

3.3. Обґрунтування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області

Відмінністю Харківської області є те, що місто Харків за багатьма соціально-економічними показниками поступається тільки м.Київ. Однак сільські території області суттєво контрастують з обласним центром, що вимагає удосконалення регулювання саме цих територій як больової точки регіону.

Ми пропонуємо концептуальну модель соціально-економічного розвитку сільських територій в Харківській області як сукупності альтернативних стратегічних рішень (рис.3.3).

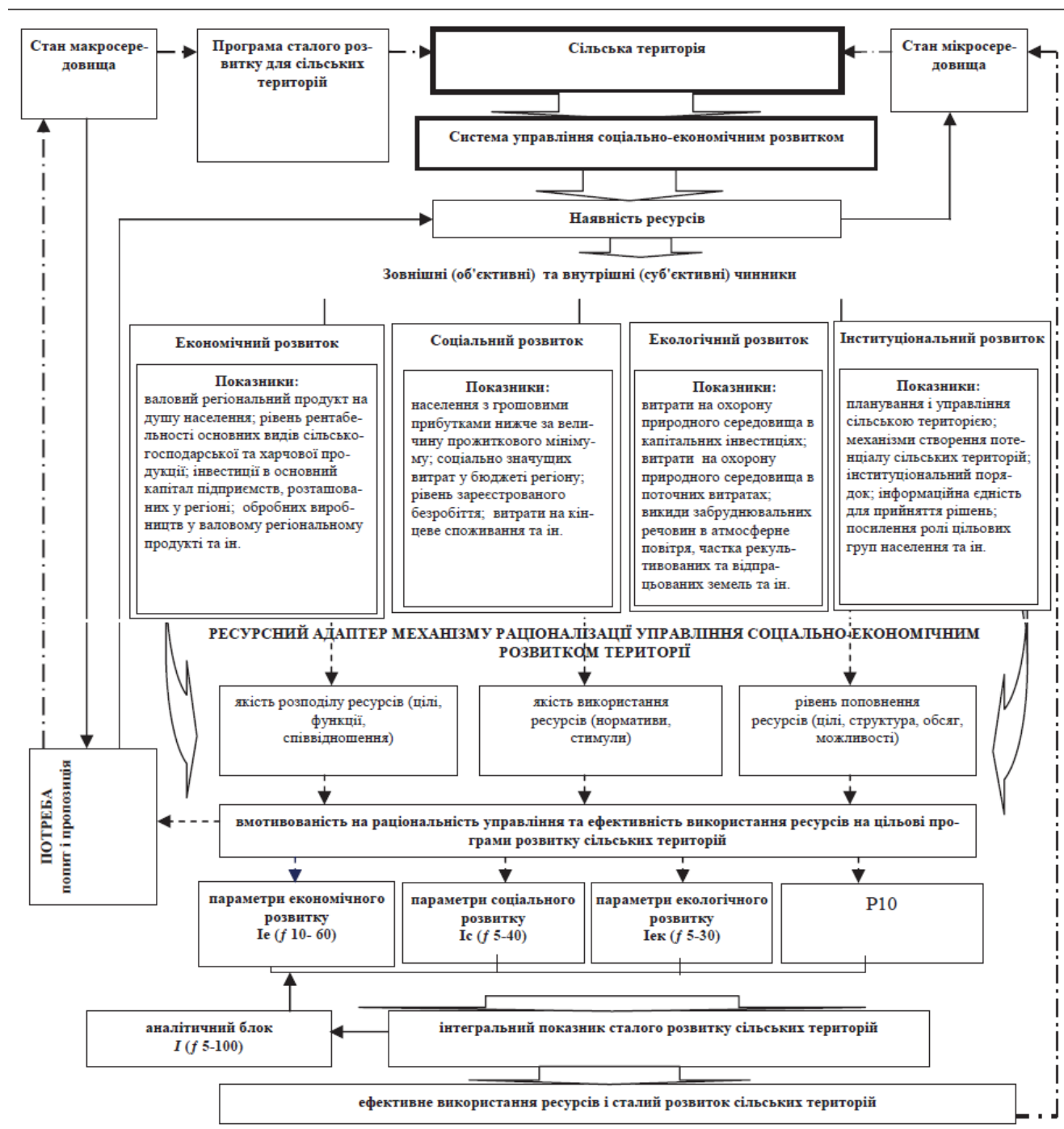

Рис.3.3. Пропонована модель соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області

Соціально-економічний розвиток села визначають як процес змін, спрямованих на підвищення розвитку економічної та соціальної сфер сільських регіонів, із мінімальними витратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та держави. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до розв'язання всіх потреб сільського регіону –

економічних, соціальних, екологічних, демографічних тощо. У зв'язку з цим невідкладним завданням є створення такого економічного і соціального середовища, яке б сприяло підвищенню престижності та мотивації праці, привабливих умов для проживання в сільській місцевості, зупиненню руйнації об'єктів соціальної інфраструктури.

У моделюванні соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області його необхідно розглядати як сполучну ланку між інструментами стимулювання розвитку й середовищем сільської території, завдяки якій з'являється можливість адаптації до зовнішніх змін як у зоні моделі в цілому, так і окремих компонентів і взаємозв'язків.

Як типові рішення щодо використання існуючих у території потенціалів надання зовнішніх можливостей (дотацій) необхідно виділити в досліджуваному регіоні (Харківській області) класи за ознаками адаптивності, для яких розробити та запропонувати портфель доцільних заходів для досягнення імовірного результату їх розвитку.

Ключове значення в запропонованій моделі має наявність можливостей щодо досягнення стратегічних цілей сільських територій і здатності адаптації до змін середовища. Взаємозв'язки між складовими моделі відображаються у різних формах (залежно від класу сільської території по відношенню до можливості досягнення цільового рівня соціально-економічного розвитку).

Для перевірки гіпотези про неоднорідність сільських територій як об'єкта стратегічного планування пропонується виконувати типологічний аналіз соціально-економічного становища сільських районів Харківської області.

Проведений кластерний аналіз і кейс-аналіз характерних представників кластерів дав змогу підтвердити існування типових варіантів моделей: «Рівень економічного / соціального розвитку територій» та значимих взаємозв'язків між їх елементами. Багатофакторний кластерний аналіз проводився з метою виявити наявність стійких груп сільських територій із характерними взаємозв'язками між складовими їхнього економічного і соціального розвитку. За рівнем соціально-

економічного розвитку сільських територій в результаті проведених розрахунків було одержано п'ять кластерів.

Перелік районів, що потрапили до 1-го кластеру наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Об'єкти (райони) які входять до складу кластера

Умовне позначення	Найменування району
P3	Близнюківський
P5	Борівський
P6	Валківський
P7	Великобурлуцький
P9	Лозівський
P11	Зачепилівський
P16	Коломацький
P17	Сахновщинський
P18	Краснокутський
P21	Золочівський
P23	Печенізький
P24	Кегичівський
P27	Шевченківський

Комплексний аналіз соціально-економічного становища сільських територій Харківської області дає змогу виділити кілька сформованих локальних типів розвитку сільської місцевості: аграрно-індустріальні, аграрні й відсталі муніципальні райони.

Економіка аграрно-індустріальних муніципальних районів демонструє порівняно високі економічні результати і характеризується диверсифікованою галузевою структурою. До цієї групи належить четвертий кластер, до якого увійшли вісім районів області, так звані райони лідери. Окремо до другого кластеру увійшов один із найрозвиненіших районів, розташованих у приміській зоні поблизу залізничних і автомобільних магістралей: Харківський. Він не потрапив до групи районів четвертого класу, бо за показниками соціально-економічного розвитку цей район практично не відрізняється від економічно й соціально розвинених регіонів, але за показником екологічного стану територій він знаходиться на низькому рівні.

Сільські муніципальні райони аграрного типу характеризуються переважним розвитком галузей із виробництва сільськогосподарської сировини при невисоких

економічних результатах, або майже повній відсутності підприємств для її переробки (перший кластер).

В економіці відсталих муніципальних районів складно ідентифікувати виражену спеціалізацію в системі регіонального поділу праці. При майже повній відсутності промислових підприємств на цій території виробляються незначні обсяги сільськогосподарської продукції, доход населення багато в чому формуються за рахунок соціальних трансферів, що притаманно південно-західним районам області й окремим районам на сході: Великобурлуцькому, Шевченківському, Первомайському, Кегичівському, Сахновщинському, Зачепилівському, Лозівському, Близнюківському, Барвінківському.

У третій кластер увійшли чотири райони, розташовані в північній та південних прикордонних зонах: Богодухівський, Вовчанський, Барвінківський, які хоч і не мають сприятливих природно-кліматичних умов, але демонструють стабільний розвиток. У цей кластер увійшов також район, розташований у центрально-східній зоні: Первомайський, віддалений від обласного центру і залізниць. Цей клас районів має середні показники розвитку. По основних соціально-економічних показниках вони займають прикордонне положення між першим і четвертим кластерами.

П'ятий кластер утворює один із найменш розвинених (маргінальних) районів із трьох природно-кліматичних зон, що характеризуються низьким бонітетом ґрунтів (Нововодолазький район), малонаселеністю при найбільшій частці в території області, низькою ефективністю сільськогосподарського виробництва, зниженням ролі сільськогосподарських підприємств і слабким розвитком фермерства (табл. 3.4).

Діагностику досягнутого рівня соціально-економічного розвитку районів Харківської області із метою визначення найдодільніших програм розвитку пропонується проводити за допомогою розрахунку інтегральних показників за складовими економічного та соціального розвитку (див.рис.3.4).

Таблиця 3.4

**Середні показники розвитку сільських районів Харківської області по
виділених кластерах**

Показник	Кластери				
	1	2	3	4	5
Кількість районів у кластері, од.	13	1	4	8	1
Частка району, %:					
у території області	1,6	2,6	2,6	3,9	5,2
у чисельності постійного населення області	4,3	2,0	1,0	0,9	0,9
в обсязі продукції сільського господарства	11,7	5,4	2,8	2,2	1,7
в обсязі промислової продукції	4,2	1,2	0,2	0,1	0,3
Середньомісячна заробітна плата одного працюючого в сільському господарстві, грн	1428	3643	1565	3436	1223
Обсяг виробництва продукції сільського господарства в господарствах усіх категорій, тис. грн за рік	2146	1392	765	602	410
Частка сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції, %	41,0	51,2	58,7	51,6	33,2
Частка прибуткових господарств у 2013 р., %	32,0	74,4	41,3	52,4	27,6
Прибуток із розрахунку на одне господарство, тис. грн	4823	3639	2504	3992	1554
Частка перспективних господарств, %	55,0	47,8	62,5	22,6	25,4
Кількість фермерських господарств, од.	138	375	106	58	41
Бал ґрунтів	29,63	21,75	17,53	17,90	16,44
Виробництво на 100 га площі кормових культур, ц:					
молока	409	217	152	97	96
м'яса	22,2	12,2	11,4	7,2	7,0
Міграційний приріст / відплив населення за 2013 рік, осіб	+1514	+150	-134	-77	-112

За даними рис.3.4. величину першої складової «Рівень економічного розвитку» впливають показники: валовий регіональний продукт на душу населення – Ke1; рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської та харчової продукції – Ke2; інвестиції в основний капітал підприємств, розташованих у регіоні, з розрахунку на одну найману особу – Ke3; частка обробних виробництв у валовому регіональному продукті – Ke4; частка економічно-активного населення в сільській місцевості – Ke7;

Таким чином, для компонент першої складової діагностики соціально-економічного стану досліджуваних районів величина інтегрального показника (рівня економічного розвитку) має вигляд:

$$I_e = 1/4,062469 \times (0,906201 \times Ke1 + 0,968493 \times Ke2 + 0,991912 \times Ke3 + 0,975525 \times Ke4 + 0,588424 \times Ke7)$$

На величину другої складової «Рівень соціального розвитку» впливають показники: населення з грошовими прибутками нижче за величину прожиткового мінімуму, % від загальної чисельності населення – Kc1; частка соціально значущих витрат у бюджеті регіону, %, у т.ч. частка витрат на: охорону здоров'я,

освіту, культу, спорт, соціальну політику – Кс2; витрати на кінцеве споживання домашніх господарств на одну людину – Кс4; охоплення сільських дітей дошкільними закладами – Кс6.

Змінні	Значення факторів			
	Фактор 1	Фактор 2		
Ке1	0,906201	0,038643		
Ке2	0,968493	0,038643		
Ке3	0,991912	0,073306		
Ке4	0,975525	-0,004794		
Ке5	0,325123	0,047935		
Ке6	0,019765	0,416496		
Ке7	0,588424	0,621636		
Кс1	-0,131555	0,925175		
Кс2	-0,155518	0,429164		
Кс3	0,034836	0,139358		
Кс4	0,006504	0,755980		
Кс5	0,016504	0,040915		
Кс6	0,084905	0,527397		
Заг. змін.	4,062469	3,032044		
Сер. знач.	0,471815	0,333234		

Рис.3.4. Лістинг програми – результати багатфакторного аналізу головних компонент досліджуваних районів

Отже, для компонент другої складової діагностики соціально-економічного стану досліджуваних районів (рівень соціального розвитку) величину інтегрального показника слід визначати таким чином:

$$I_c = 1/3,032044 \times (0,925175 \times K_{c1} + 0,429164 \times K_{c2} + 0,75598 \times K_{c4} + 0,527394 \times K_{c6})$$

Наступним кроком побудови одержаної моделі є візуалізація результатів розрахунків за допомогою двовимірної матриці (рис.3.5).

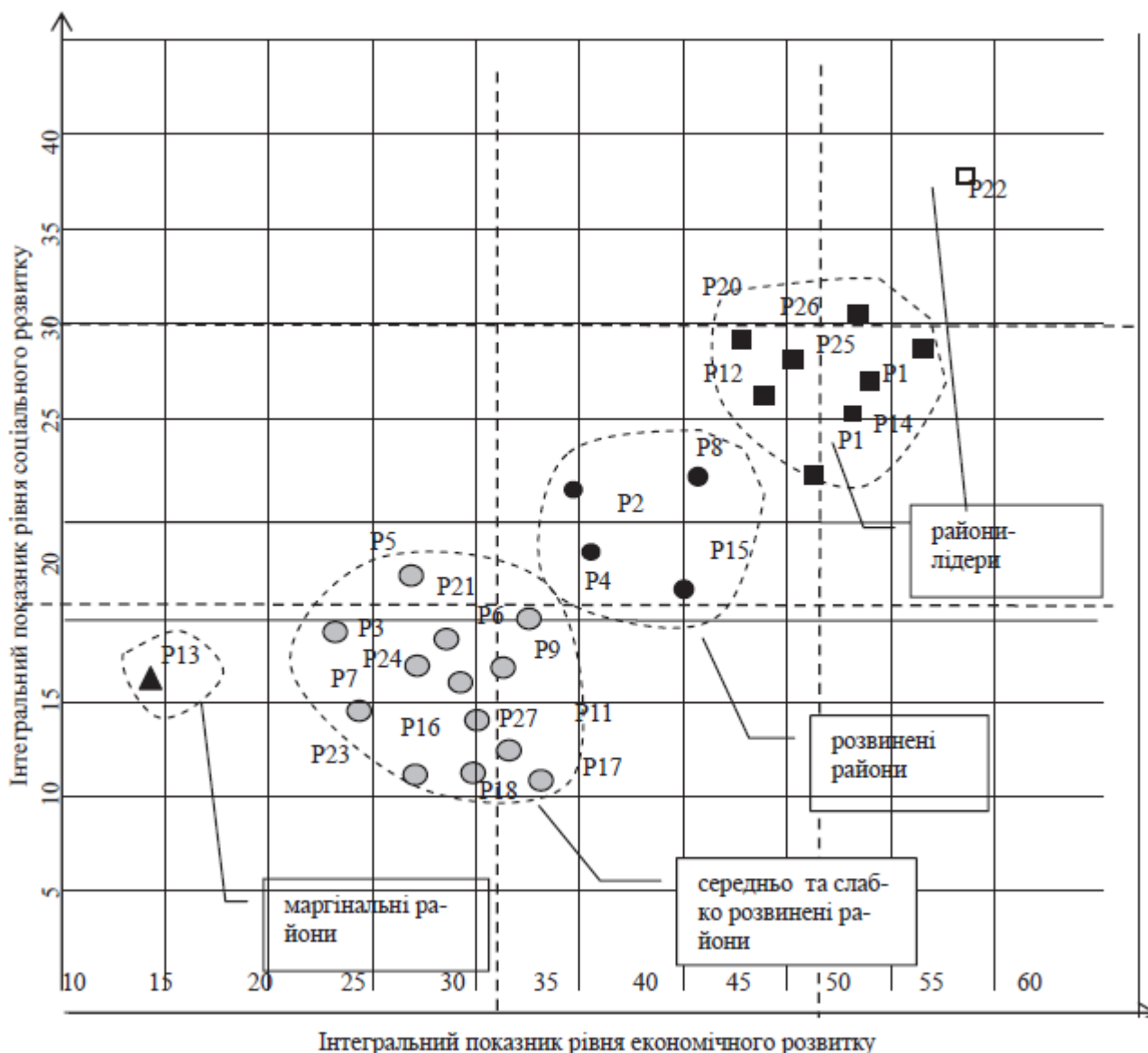

Рис.3.5. Позиціонування районів Харківської області за ознакою «Рівень економічного / соціального розвитку території»

Аналіз пропорцій регіонального відтворення уможливив ідентифікувати три види спеціалізації регіонального господарського комплексу в Харківській області: аграрний, аграрно-індустріальний та аграрно-трансакційний. Відповідно можна виділити кілька регіональних типів розвитку сільської місцевості, що склалися в цьому регіоні (рис.3.6): соціально-депресивний тип в аграрних і аграрно-

індустріальних районах, а також соціально-кризовий в аграрних, аграрно-індустріальних й аграрно-трансакційних районах.

Ступінь соціального благополуччя населення сільських територій регіону	Економічний уклад, який склався на території			
		Аграрні	Аграрно-індустріальні	Аграрно-трансакційні
	Соціально-депресивні райони	Барвінківський Валківський Лозівський	Харківський Балаклійський Дергачівський Зміївський Ізюмський Красноградський Куп'янський Дворічанський Чугуївський Первомайський	
	Соціально-кризові райони	Близнюківський Коломацький Шевченківський	Богодухівський Борівський Вовчанський Великобурлуцький Зачепилівський Сахновшинський Краснокутський Золочівський Печенізький Кегичівський	Нововодолазький

Рис.3.6. Регіональні типи розвитку сільської місцевості

Пропоновані стратегічні рішення, що спрямовані на визначення варіантів стратегічної взаємодії за ознакою: «Рівень економічного / соціального розвитку територій» з окремими елементами моделі наведено в табл. 3.5.

Запропоновані основні напрями вдосконалення Програм комплексного соціально-економічного розвитку районів Харківської області на основі повнішого використання існуючих ресурсів території та розвитку нових напрямів спеціалізації фермерських господарств ґрунтуються на існуючих у кожному муніципальному утворенні програм розвитку і враховують визначені у процесі дослідження регіональні типи розвитку сільської місцевості.

Логіка представлених пропозицій дає змогу визначити три сценарії розвитку.

Перший сценарій – екстенсивного розвитку при повній зайнятості. Він припускає залучення у виробництво додаткових ресурсів. Збільшення кількості залучених факторів виробництва можливо за рахунок використання в сільському господарстві праці нині безробітного населення і невикористовуваних сільськогосподарських угідь, площа яких за приблизними оцінками становить 130 тис.гектарів, а також повне відтворення зношених основних фондів.

Таблиця 3.5

Пропоновані напрями вдосконалення Програм комплексного соціально-
економічного розвитку районів Харківської області

Розділ Програми комплексного соціально-економічного розвитку району	Пропоновані доповнення	Мета Програми / Мета Пропозицій	Тип території
1	2	3	4
Ріст економічного потенціалу району Сільське господарство	1. Розвиток фермерської культури (рослинництва)	Повніше використання природно-ресурсного потенціалу території; створення додаткових робочих місць; випуск високоякісної продовольчої продукції	аграрний
Ріст економічного потенціалу району Сільське господарство	2. Розвиток інтегрованої аквакультури: гусячих і качиних господарств; товарних ставків із додатковими об'єктами полікультури; вирощування на рибницькій фермі нутрій і ондатри	Розширення асортименту продовольчої продукції, що випускається, затребуваної на ринку – м'яса водолюбної птиці; постачання на товарний ринок хутрової сировини	Аграрно-трансакційний (для територій, що знаходяться поблизу водойм)
Виробниче підприємництво	1. Відкриття цеху по виробництву кормів для риб і водолюбної птиці. 2. Відкриття цеху по випуску вологих паст і гранул (кормів для рибницьких ферм)	Забезпечення фермерського рибництва кормами за рахунок використання місцевої сировини зерно-, м'ясо- і молокопереробних підприємств, переробки малоцінної риби	Аграрно-трансакційний (для територій, що знаходяться поблизу водойм)
Розвиток рекреаційної аквакультури	Організація аматорського і спортивного рибальства на рибницькій фермі, будівництво туркомплексу	Розвиток сфери послуг населенню	Аграрно-трансакційний
Розвиток агротуризму	Відкриття туркомплексу на базі інтегрованої ферми або «зелених будинків» фермерів	Розвиток сфери послуг населенню; удосконалення агротуризму; підвищення благоустрою регіональних трас за рахунок будівництва мотелів, припільхових ресторанів і кафе	Аграрний
Формування збутової мережі для фермерської продукції	Створення й розвиток спеціалізованої збутової мережі з урахуванням особливостей виробленої продукції (швидкопсувна продукція)	Розвиток сфери виробничих послуг; розвиток сфери послуг населенню; розвиток комерційних зв'язків із підприємствами торгівлі регіону	Аграрно-індустріальний (для територій приміського розташування)
Створення й розвиток сільськогосподарських споживчих кооперативів	Створення спеціалізованих сільськогосподарських кооперативів Відкриття цехів по переробці сільськогосподарської продукції в різноманітному асортименті	Формування ринкової інфраструктури, розвиток виробничих послуг фермерам; виробництво високоякісних продуктів харчування в різноманітному асортименті відповідно до споживчого попиту	Аграрний

Реалізація даного сценарію дозволить забезпечити приріст обсягу сільськогосподарського виробництва. Таким чином, даний сценарій не

уможливити реалізувати конкурентні переваги регіону й зафіксує низькі його конкурентні позиції в національному господарстві.

Другий сценарій передбачає екстенсивний тип наздоганяючого розвитку. Природно-ресурсний потенціал регіону не тільки не поступається іншим регіонам, але й перевершує їх. Реалізація сценарію екстенсивного наздоганяючого розвитку вимагатиме, поряд із повним використанням наявних резервів праці та землі, збільшення до 2025 року обсягу капіталу в два рази. У зв'язку із чим такий сценарій уявляється нам малореалістичним і низько ефективним.

Третій сценарій – інноваційний тип наздоганяючого розвитку. Він припускає, поряд із параметрами, закладеному в першому сценарії прискорення темпу науково-технічного прогресу, використання інноваційних технологій у сільськогосподарському виробництві, що приведе до інноваційних змін. Реалізація останнього сценарію можлива лише на базі створення єдиної інфраструктури, комплексного освоєння і використання територіального поєднання природних і економічних ресурсів, спеціалізації та кооперації виробництва й вимагає реалізації програм осередкового типу, спрямованих на формування і розвиток кластерних ініціатив.

На нашу думку, правильний підхід – це обґрунтована типологізація розвитку сільських територій за ознаками адаптивності/дисапативності й механізму взаємодії ключових детермінантів розвитку сільських територій у відтворювальній системі регіонів.

Розбудова ефективної моделі соціально-трудових відносин повинна стати важливим чинником прискорення соціально-економічного зростання сільських територій за допомогою формування портфеля кластерів, оцінки кластерного потенціалу регіону та передумов його створення, визначення цілей, завдань, цільових орієнтирів, меж і структури кластера, розробки технології взаємодії усередині кластера, виявлення інституціональних «розривів», що не дають змоги забезпечити ефективну взаємодію учасників кластера, обґрунтування сфер і механізму співробітництва учасників у рамках кластера, розробки плану

програмних заходів із зазначенням строків, відповідальних, ресурсів та їхніх джерел.

Кластерні структури виникають в інституціональному середовищі, що характеризуються певними якісними властивостями, які стимулюють процес кластеризації. Важливими властивостями інституціонального середовища, що сприяють процесу кластероутворення, є високий рівень конкуренції, що спонукає місцеві господарюючі суб'єкти до інтеграційної взаємодії, а також високий рівень концентрації виробництва.

Висновки до розділу

З метою удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій харківської області уточнено актуальні напрями відповідного удосконалення. Метою регулювання соціально-економічного розвитку територій має бути стимулювання розвитку територій, нездатних функціонувати в режимі саморозвитку, та підтримка й активізація соціальної мобільності населення окремих регіонів.

Управління регіональним соціально-економічним розвитком має базуватись на створенні промислово-аграрних кластерів, що стає першочерговим завданням національної економіки. Головний напрям забезпечення конкурентоспроможності національної і регіональної економік це орієнтація на наукоємний інноваційний розвиток. З урахуванням соціально-економічної специфіки Харківської області окреслено коло учасників партисипативного бюджетування та мотиви їх участі в ньому.

Обґрунтовано методичні та організаційні заходи вдосконалення моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій. Моніторинг, як безупинне спостереження за ресурсами та ефективністю їх використання, результатами ефективності реалізації регіональної економічної політики та соціально-економічного розвитку регіонів, відіграє досить важливу роль у системі регіонального управління.

Запропоновано схему інформаційної системи регіонального регулювання соціально-економічного розвитку, систему показників та алгоритм моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій Харківської області. Обґрунтовано модель соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області. Сільські території області суттєво контрастують з обласним центром, що вимагає удосконалення регулювання саме цих територій як больової точки регіону.

Комплексний аналіз соціально-економічного становища сільських територій Харківської області дає змогу виділити кілька сформованих локальних типів розвитку сільської місцевості: аграрно-індустріальні, аграрні й відсталі муніципальні райони. Уточнено характеристики кожного типу. Діагностику досягнутого рівня соціально-економічного розвитку районів Харківської області із метою визначення найдоцільніших програм розвитку пропонується проводити за допомогою розрахунку інтегральних показників за складовими економічного та соціального розвитку.

Запропоновано матрицю позиціювання районів Харківської області за ознакою «Рівень економічного / соціального розвитку території». Аналіз пропорцій регіонального відтворення уможливив ідентифікувати три види спеціалізації регіонального господарського комплексу в Харківській області: аграрний, аграрно-індустріальний та аграрно-трансакційний.

Запропоновано стратегічні рішення, що спрямовані на визначення варіантів стратегічної взаємодії за ознакою: «Рівень економічного / соціального розвитку територій» з окремими елементами моделі. Запропоновані основні напрями вдосконалення Програм комплексного соціально-економічного розвитку районів Харківської області на основі повнішого використання існуючих ресурсів території та розвитку нових напрямів спеціалізації фермерських господарств ґрунтуються на існуючих у кожному муніципальному утворенні програм розвитку і враховують визначені у процесі дослідження регіональні типи розвитку сільської місцевості.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень вирішено актуальне завдання щодо вдосконалення регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій Харківської області, що зводиться до такого:

Розглянуто теоретичні питання регулювання соціально-економічного розвитку територій, зокрема уточнено сутність відповідного регулювання. Визначено основні підходи до визначення сутності регулювання соціально-економічного розвитку територій. Зіставлені думки авторів щодо визначення державної регіональної політики, її механізм та принципи. Уточнено еволюцію наукових поглядів щодо регулювання соціально-економічного розвитку територій. Теоретичним базисом регулювання соціально-економічного розвитку територій є державне регулювання економіки. Державне регулювання соціально-економічного розвитку територій є системою заходів на різних рівнях органів державної влади відповідно до визначених функцій, спрямованих на різні сфери життєдіяльності.

Розглянуто принципи, мету та завдання регулювання соціально-економічного розвитку територій. Уточнено механізми регулювання соціально-економічного розвитку територій, зокрема визначено, що важливим практичним механізмом регулювання соціально-економічного розвитку територій є чіткий законодавчий розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним і місцевим. Розглянуто основні складові елементи механізму регулювання соціально-економічного розвитку територій. Принципи формування та розподілу фінансових ресурсів між державними й місцевими бюджетами є ключовими механізмами регіонального розвитку.

Здійснено аналіз регулювання соціально-економічного розвитку територій і, зокрема, аналіз відповідного розвитку Харківської області. Регіон є промислово розвиненим в порівнянні з багатьма іншими територіями країни. Номінальний ВРП області постійно зростає. Динаміка же реального ВРП області свідчить про

зниження показника у 2009 – 2010 роках через негативний вплив світової фінансової кризи, та у 2014 - 2015 роках внаслідок негативних подій в країні у 2014 році. Кризові явища у соціально-економічному розвитку області зумовлювалися зовнішніми макроекономічними чинниками.

Визначено, що область в порівнянні з іншими регіонами країни є відносно прогресивним і промисловим регіоном, однак, навіть в такому регіоні імовірність негативної динаміки ВРП становить 0,35 %. При чому відповідна імовірність в основному зумовлена зовнішніми та макроекономічними чинниками. В таких умовах мезоекономічні чинники мають компенсувати дію макроекономічних та бути вдвічі сприятливими. Сприятливість мезоекономічних чинників досягається за рахунок діяльності регіональних органів публічної влади та органів місцевого самоврядування.

Кількісні показники соціально-економічного розвитку регіону не дозволили виявити сталу позитивну тенденцію суттєвого економічного росту економіки області. В регіоні відбулося суттєве зниження загальної кількості робочих місць у 2016 та 2017 роках. До того ж, 2020 рік також позначився погіршення ситуації із рівнем зайнятості внаслідок коронакризи 2020р. На відміну від кількості зайнятих на підприємствах в області чисельність ФОПів в регіоні зростала, що є позитивним явищем на фоні загального зниження робочих місць. Отже в регіоні сформовані сприятливі умови для розвитку підприємництва, однак їх можна ще покращити. В порівнянні з кількістю на підприємствах чисельність ФОПів в регіоні є суттєвою і майже аналогічною.

Економіка регіону, незважаючи на лідерські позиції в країні за рівнем промислової розвиненості, постійно відчуває вплив зовнішніх макроекономічних чинників, тому вплив регіональних органів публічної влади має мати випереджаючий позитивний характер. Регіональне господарство постійно намагається протидіяти постійному негативному впливу макро-чинників. До того ж, ці чинники постійно змінюються та погіршується їх рівень.

Здійснено оцінку діючих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіону, наразі уточнено пріоритети існуючої регіональної політики, а

також Зв'язок між різними індикаторами і стратегічними цілями в стратегії регіонального розвитку. Стратегічною метою регіональної політики було створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів країни з метою забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня добробуту населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання. Стратегічне бачення розвитку регіонів та країни загалом полягало в розв'язанні наявних проблем на основі використання внутрішніх та зовнішніх можливостей регіонів та територій і є результатом стратегічного вибору регіональної політики.

Розглянуто механізм регулювання соціально-економічного розвитку в Харківській області та зроблено аналіз окремих його елементів. Досліджено проблеми та результативність системи регулювання процесів соціально-економічного розвитку регіону. Уточнено, що перепонами державного регулювання розвитку територій є відсутність єдиної нормативно встановленої процедури "відбору" регіональних проблем для прийняття рішень на державному та регіональному рівні.

Відсутність системного підходу до реалізації регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив регіонального соціально-економічного розвитку, тобто несприйняття протягом тривалого часу регіональними органами влади поняття "планування регіонального розвитку", призвели до неефективного застосування механізмів регулювання регіонального соціально-економічного розвитку.

В порівнянні з іншими регіонами країни Харківська характеризується мінімальним рівнем безробіття (та задовільним станом інших показників соціально-економічного розвитку), тому механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону не передбачав інтенсивних та екстрених заходів. В цьому полягає певний недолік цього механізму, оскільки у випадку появи негативних чинників та виникнення криз існуючий механізм з існуючими

елементами та параметрами не в стані буде подолати якісно нові кризи. Отже механізм регулювання в області якісно застарів та вимагає якісної трансформації.

З метою удосконалення регулювання соціально-економічного розвитку територій харківської області уточнено актуальні напрями відповідного удосконалення. Управління регіональним соціально-економічним розвитком має базуватись на створенні промислово-аграрних кластерів, що стає першочерговим завданням національної економіки. Головний напрям забезпечення конкурентоспроможності національної і регіональної економік це орієнтація на наукоємний інноваційний розвиток. З урахуванням соціально-економічної специфіки Харківської області окреслено коло учасників партисипативного бюджетування та мотиви їх участі в ньому.

Обгрунтовано методичні та організаційні заходи вдосконалення моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій. Запропоновано схему інформаційної системи регіонального регулювання соціально-економічного розвитку, систему показників та алгоритм моніторингу регулювання процесів соціально-економічного розвитку територій Харківської області. Обгрунтовано модель соціально-економічного розвитку сільських територій Харківської області. Сільські території області суттєво контрастують з обласним центром, що вимагає удосконалення регулювання саме цих територій як больової точки регіону.

Комплексний аналіз соціально-економічного становища сільських територій Харківської області дає змогу виділити кілька сформованих локальних типів розвитку сільської місцевості: аграрно-індустріальні, аграрні й відсталі муніципальні райони. Уточнено характеристики кожного типу. Діагностику досягнутого рівня соціально-економічного розвитку районів Харківської області із метою визначення найдоцільніших програм розвитку пропонується проводити за допомогою розрахунку інтегральних показників за складовими економічного та соціального розвитку.

Запропоновано матрицю позиціювання районів Харківської області за ознакою «Рівень економічного / соціального розвитку території». Аналіз

пропорцій регіонального відтворення уможливив ідентифікувати три види спеціалізації регіонального господарського комплексу в Харківській області: аграрний, аграрно-індустріальний та аграрно-трансакційний.

Запропоновано стратегічні рішення, що спрямовані на визначення варіантів стратегічної взаємодії за ознакою: «Рівень економічного / соціального розвитку територій» з окремими елементами моделі. Запропоновані основні напрями вдосконалення Програм комплексного соціально-економічного розвитку районів Харківської області на основі повнішого використання існуючих ресурсів території та розвитку нових напрямів спеціалізації фермерських господарств ґрунтуються на існуючих у кожному муніципальному утворенні програм розвитку і враховують визначені у процесі дослідження регіональні типи розвитку сільської місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV: за станом на 19.04.2012 р.
2. Концепція державної політики розвитку малого підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України № 404 від 3 квітня 1996 р.
3. Питання впровадження в Україні принципів Європейської хартії малих підприємств: Указ Президента України № 603/2008 від 2 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
4. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 5.09.2012 р. [Електронний ресурс]/ Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-vi>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності: Закон України № 526-VI від 18 вересня 2008 р.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності: Закон України від 04.11.2011 р. № 4014-VI 24. Про державну підтримку малого підприємництва // Закон України ”від 19.10.2000 р. № 2063-III: станом на 19.04.2012 р.
7. Про державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік: Закон України //Урядовий кур’єр. – 20.07.2010. – № 137. – С.24.
8. Про деякі заходи з регулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України № 817/98 від 23 липня 1998 р.
9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 року // Постанова КМУ від 21.07.2006 № 1001 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006->

10. Про затвердження плану із впровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств на друге півріччя 2008р.-2009рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1245-р від 17 вересня 2008р.
11. Про заходи забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності: Указ Президента України № 906 від 15 липня 2000р.
12. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні // Закон України від 21.12.2000 № 2157-III: за станом на 17.05.2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2157-iii>
13. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 5.09.2012 р. [Електронний ресурс]/ Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-vi>.
14. Закон України «Про засади державної регіональної політики» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.90.
15. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850–IV від 08.09.2005р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>
16. Адамов Б.І. Організаційно-економічні основи управління розвитком міст: [Монографія] / Б. І. Адамов. – К.: Грот, 1998. – 215с.
17. Алаев Е. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический справочник. – М., 1993.-342с.
18. Бабінова О.О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейський досвід. Київ: Фенікс, 2011. 268с.
19. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держа- ви: теорія, методологія, практика / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. - К. : РВПС України НАН України, 2002. - 250 с.
20. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. - К. : РВПС України НАН України, 2002. - 250 с.

21. Башнянин Г.Г, Лазур П.Ю., Медведєв В.С., Политэкономия. - К.: Ника-центр, Ельга, 2002г. - 344с.
22. Беленький П. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Беленький, О. Другов // Регіон. економіка. - 2005. - № 1. - С. 96-106.
23. Бутенко А.І. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: Монографія / А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.І. Ляшенко та ін. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2011. – 326 с.
24. Бутко А.Д., Марченко БМ. Внутренний финансовый контроль в системе финансового контроля государства // Финансы Украины. – 2007. - №8. – с.59.
25. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
26. Виноградська А. Розвиток малого підприємства / А. Виноградська// Економіка України. – 1999. – № 2. – С. 36-41. 6. Воротіна Л.І. Малий бізнес та підприємництво як засіб адаптації до ринкових форм господарювання / Л. І. Воротіна. – К.: Т-во "Знання" України, 1996. – С. 4.
27. Владимирова Т.А. Финансово-экономический механизм интеграционного взаимодействия в сложной экономической системе: рычаги и методы. — Новосибирск: СИФБД, 2002. — С. 13-14.
28. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление.-М.:ЮНИТИ-ДАНА,2002.-239 с.
29. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З. В. Герасимчук. - Луцьк : Надстир'я, 2001. - 528 с.
30. Герасимчук З.В., Вахович І.М., Каменська І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: Монографія. –Луцьк: Надстир'я, 2006. – 220 с
31. Гнатенко А. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України / А. Гнатенко // Управління розвитком. - 2015. - № 8. - С. 103-104.

32. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
33. Грицык В.И., Космин В.В. Термины и понятия (словарь): Транспорт. Строительство. Экономика. Менеджмент. Маркетинг. Системотехника. Информатика. — М.: УМК МПС России, 2000. — С. 163.
34. Громоздова Л. Удосконалення оцінки тенденцій регіонального економічного розвитку / Л. Громоздова // Держава та економіка. - 2014. - № 1. - С. 12-16.
35. Гурне Б. Государственное управление. – К.: Основы, 1993. – 165с.
36. Гутман Г. В., Мироедов А. А., Федин С. В. Управление региональной экономикой: Монография.– М.: Финансы и статистика, 2001.– 176 с.
37. Данилишин Б. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України // Економіка України. - 2004. - № 3. - С. 4.
38. Дацій Н.В. Принципи дії соціальної держави щодо підтримання соціального статусу і життєвих потреб населення території /Н.В. Дацій // Вісник Академії митної служби України. Серія: „Державне управління”. – №1(8). – 2013. – С.7-13.
39. Державна стратегія регіонального розвитку в період до 2020 року. URL: www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/files/1/proj.doc
40. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. N 1001. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF&p>
41. Державне регулювання економіки / За ред. д-ра. екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І.Р.Михасюка. – Львівський національний університет ім. І.Франка. Підручник. Друге вид., виправлене і доповнене. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592с.
42. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316с.

43. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: Навч. посіб. / За заг. ред. Н.Р. Нижник, В.М. Олуйка. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. – 352 с.
44. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2000. – 209с. – (Вища освіта ХХІ століття).
45. Добрынин А.И., Журавлевая Г.П. Общая экономическая теория. - Спб: Питер, 2002г. - 288с.
46. Долішній М. І. Регіональна політика: методологія, методи, практика / М. І. До- лішній, П. Ю. Беленький, В. Я. Бідак та ін. - Львів, 2001. - 719 с.
47. Долішній М. І., Злупко С. М. Концептуальні засади регіональної соціально-економічної політики та її компоненти // Регіональна економіка. - 1997. - № 3. - С. 5-22.
48. Долішній М.І. та ін. Управління регіональними науково-технічними проблемами. - К.: Наукова думка, 1999.-174с.
49. Домбровська С.М. Інституціональна державна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах ризиків : монографія / С.М. Домбровська, А.Л. Помаза-Пономаренко, Р.Т. Лукиша. Х.: НУЦЗУ, 2018. 216 с.
50. Дорогунцов С. І., Федорищева А. М. Усталеність розвитку еколого-економічного потенціалу України та її регіонів // Економіка України. - 1996. - № 7. - С. 4-11.
51. Досвід Німеччини: майбутнє за малим бізнесом? [Електронний ресурс] / iBud: будівничий портал. – Режим доступу: <http://ibud.ua/ru/novost/dosvid-nimechchini-maybutn-za-malim-biznesom-10570>
52. Дрига С. Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: [монографія] / С. Г. Дрига. – К.: ТОВ «ДКС центр», 2009. – 362 с.
53. Дудковская Л.И. Государственное регулирование экономики. – К.: Знание-Прес, 2000. – 209с.
54. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. - К.: Femina, 1995. - С. 249, 282-283, 318.

55. Єліневський В. Наукові засади управління сталим соціально-економічним розвитком регіонів / В. Єліневський // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання - Дніпропетровськ, - 2016. - №12. – С. 45-49.
56. Заболоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України.-К.:Академвидав,2002.-368 с.
57. Заяць Т. А. Регіональна політика ринку праці та зайнятості населення: механізм формування і реалізації // Регіональна економіка. - 1997. - № 3. - С.83-89.
58. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение и управление. – М. : Тесса, 2000. – 416 с.
59. Карич Б. Характеристики и значение малого бизнеса / Б. Карич // Экономика, закон, рынок. – 1994. – №4. – С. 28.
60. Карсекин В. Усовершенствование организационно-экономического механизма государственного регулирования экономики//Экономика Украины. – 2004. - №8. – с.67.
61. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні / В. Керцман // [Електронний ресурс] URL: univ.uzhgorod.ua/old/science/idurr/kerecman.doc
62. Кистанов В. В. Региональная экономика России / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов. - М. : Финансы и статистика, 2003. - 584 с.
63. Ковальчук В.Г. Державне управління соціально-економічним розвитком регіону: монографія / В.Г. Ковальчук. Харків, Золоті сторінки, 2013. 296 с.
64. Коломійчук В.С., Шевчук Л.Т., Шульц С.Л. Стратегічні засади соціально- економічного розвитку регіону. – Тернопіль, 2002. – С. 71-72.
65. Колосюк А.А. Особливості регіональної політики України в сучасних умовах / А.А. Колосюк // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2008. – № 4. – С. 141-143.
66. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / О.Б. Коротич. Харків: Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2006. 220 с.

67. Кузин Ф. А. Делайте бизнес красиво: этич. и социальнопсихол.основы бизнеса: практ. пособие / Ф. А. Кузин; Рос. Акад. Предпринимательства. – М.: Инфра-М, 1995. – 287 с.

68. Куліш І.М. Державне управління регіональним розвитком України в контексті європейської інтеграції: монографія / І.М. Куліш. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 252 с.

69. Кульман А. Экономические механизмы / Пер. с фр.; под общ. ред. Н.И. Хрустапевой. — М.: Прогресс; Универс, 1993. — С. 12; Бурков В.Н., Кондратьев В.В. Механизмы функционирования организационных систем. — М.: Наука, 1981. —С. 25.

70. Лексин В., Швецов А. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их решения // Рос. экон. журнал. – 2001. – № 9. – С. 41 – 47.

71. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – изд. стереотип. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 368 с.

72. Лучакова О.В. Забезпечення стійкого розвитку малого та середнього підприємництва в конкурентному середовищі / О.В.Лучакова // Вісник Хмельницького національного університету: Наук. журнал. - № 5. – Том 3. Економічні науки. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – С. 196-199.

73. Ляшевська О.І. Державне регулювання валового регіонального продукту як чинник сталого розвитку регіону: монографія / О.І. Ляшевська. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 200 с.

74. Мельник А.Ф. Государственное регулирование экономики переходящего периода. – Тернополь: Сбруч, 1995. – 182с.

75. Мочерный С.В. Политическая экономия:.. - К: Знание-Пресс, 2002г. - 687с.

76. Начальный курс применения положений Бюджетного кодекса «Состав, рассмотрение и утверждение местных бюджетов на основе положений

Бюджетного кодекса Украины». – Министерство финансов Украины. – К.: Миллениум. – 2005. – с.133.

77. Павлов В.І. Концептуальні засади управління сталим просторовим розвитком / В.І. Павлов, Н.В. Павліха // Вісник економічної науки України. Науковий журнал. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – № 1(11) – С. 119 – 124.

78. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. - К.: Знання, 1998. - 416с.

79. Под редакцией А.И. Добрынина Экономическая теория - Спб.: - Изд. Питер, 2003г. - 544с.

80. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь / За ред. З. Варналія. – К., 2005. – 62 с.

81. Поповкін В.Н. Регіонально-цілісний підхід в економіці. - К.: Наукова думка, 1993. - 210с.

82. Продуктивні сили економічних районів України / Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Горська О.В., Фащевський М.І. та ін. –К.: ЗАТ “Нічлава”, 2000. – 520 с.

83. Райнін І.Л. Адміністративно-правове регулювання управління розвитком регіону: монографія / І.Л. Райнін. Харків: Золота миля, 2016. 616 с.

84. Регіональний вимір трансформаційних зрушень / авт колектив: Галушкіна Т.П., Реутов В.Є., Качаровська Л.М., 2009 – 320 с.

85. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. - К. : Знання України, 2005. - 498 с.

86. Розміщення продуктивних сил : Підручник / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк, В.Ф. Семенов та ін. - К.: Знання, КОО, 1998. - С. 451-458.

87. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [Монографія] / С.А. Романюк. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 112 с.

88. Селезнев В.В. Основы рыночной экономики Украины. - К.: А.С.К, 1999.

89. Симоненко В. Регіональна політика: системний підхід // Економіка України. - 1996. - № 6. - С. 31-38.
90. Соціально-економічний розвиток регіону: механізми державного впливу: монографія / кер. авт. кол. д.е.н., доц. О.П. Крайник: Г.С. Третяк, О.М. Чемерис, І.І. Козак. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 232 с.
91. Степаненко С. В. Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку в Україні: монографія / С.В. Степаненко. Харків: Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2015. 300 с.
92. Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект // за ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К., 2003. – 341 с.
93. Україна: прогноз розвитку продуктивних сил / С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк та ін. - К.: РВПС України НАН України, 1998. - Т. 1. - 163 с.
94. Україна: прогноз розвитку продуктивних сил / С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк та ін. - К.: РВПС України НАН України, 1998. - Т. 2. - 117 с.
95. Формування державної стратегії управління регіональним розвитком в контексті євроінтеграції України: суть, проблеми та шляхи вдосконалення: монографія / В.М. Гончаров, О.А. Трухіна, А.М. Зінченко, А.Є. Пожидаєв, С.В. Захаров, Д.О. Квітковський. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. 176 с.
96. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: Учебник. – М.: БЭК, 1997. – 311с.
97. Чистов С.М. Государственное регулирование экономики: Учебн. Пособие. – К.: КНЭУ, 2002. – 208с.
- 98.